

Presence

Presence
Presence
Presence
Presence

9(47-925)

2-12

1810

Կ.

ԿԱԴՄՈՍ

9 (47. 325)

4-12

173

Ինչու Հայր Հայրուկ եղաւ

2012

ՅՈՒՆԵՍԿՈ ԲՈՆԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՕՐԵՐԷՆ

ԻՐԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԷ ԿԵՆԴԱՆԻ ՊԱՏԿԵՐ ՀԱՅԻ ՏԱՌԱՊԱՆՔԻՆ

ՏՊԱԳՐ. ԶԱՐԵՂ Ն. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ
Կ. ՊՈԼԻՍ, 1910

16.05.2013

9218

I.

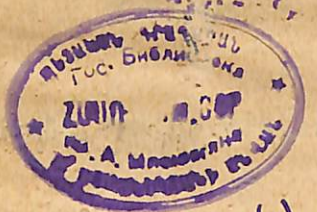
Գ Ե Ր Ր Ն Ե Ր Ը

1896 թուականի Գարունն էր:

Մայիս ամիսի լուսավառ արեւին վերջալոյսի հրագոյն ճառագայթները երեկոյեան հրածեշտի ողջոյնը կու տային սարերու բարձր գագաթներուն, հանգարտ ու ակտրժելի հովիկը քաղցրարօյր ծաղիկներէն դուրս եկած անուշահոտութիւնը օդին մէջ տարածելով գիշերուան գալուստը կիւմացնէր: Հովիւները ստուարաթիւ խաչինքն ու նախիրը իրենց բնակարանները կը վերագարծնէին՝ հովուական սրինգներուն քաղցրանուագ գեղգեղանքները հնչեցնելով շրջակաները: Թուշուններուն ճլվղոցը հետզհետէ աւելի կաստկանար և գիշերուանթագունը գիշերահաւը, իր բնիկէն դուրս եկած՝ վայրենի ձայնը կը լսեցնէր չորս գին:

Մայիսի այս ակտրժելի երեկոյին Սեբրազ գիւղին մէջ անսովոր բան մը կպատահէր: Վերին սահները կու լային, սղանարդիկ արագաքայլ ու գլխիկը ծիւղիկէն, դէմքերուն վրայ ցոյց տալով վիշտ / ու կարեկցութիւն: կանայք խումբ խումբ հաւաքուած բարձրանային Էլեջասկցէին: ասոնցմէ ամանք մինչև իսկ լալով կրէին «Խեղճ կին... սխ, ի՞նչ պէս պիտի մխիթարենք զսնիկա...: Անոր ամուսինը դեռ չեկաւ, խեղճ կինը անհամբերութեամբ գնաց անոր դիմաւորութեան. հիմա ալ մեծ կաղնիին տակ կեցած կպատէ ու կուրայ...»

Արդարեւ գիւղէն ո՛չ հեռու հաստաբուն կաղնի ծառի մը մօտ կանգնած էր խոր ատրութեամբ համակուած պառաւ մը: Անոր բարձր ու կնճոտ ճակատէն կհոսէր պաղ քլրիւնքը: Հերարձակ գլուխը կսթնած էր ծառին, դէմքը մըջուած յորդ արցունքով, սր կթափուէր անոր ուռած քրտէրէն:

29542-61

— «Դեռ չեկա՛ւ», — ըստ նէ, սրտակեղեք հառաչ մը արձակելով չոր կուրծքէն և արտասուածքոր աչքերը յառանձ դէպի լայն ճամբան:

Ենդձ կինը ա՛յնքան ընկզմած էր մտածութեան մէջ, որ չտեսաւ թէ դիմացէն մարդ մը կու գար: Այս եկողը բարձրահասակ և կմախքի նման նիհար ու տփփոյն ծերունի մըն էր: Անոր գեղջկական հագուստները պարզ՝ լայց մաքուր էին: Ուտերուն ու քունքերուն վրայ սփռուած էին ձիւն պէս ճերմակ մոզերը, ու մնց վրայէն կախ ընկած էին գլխած նոցին գոյնզգոյն փաթթոցին երկար ծոպիկները: Ես յամբ՝ բայց հաստատուն քալուածք մը ունէր: Ճամբան մերթ ընդ մերթ կանգ առնելով՝ խոշոր աչքերը դէպի երկինք կրտրծրացնէր և աղիոզոյում նայուածքով մը կարծես անհունութեան մէջ կփնտռէր գերազոյն էակը: Երբեմն ալ քալած ժամանակը ծանր շունչ մը քաշելով՝ սղբալի ձայնով մը ինքնիրեն կիսուէր:

— «Ո՛չ մի յայ չկայ, ամէն ինչ կորուած է,» կըսէր նա և աչքերէն արցունքը հեղեղի նման պսթկալով կշարունակէր ճամբան սև ճակատագիրը լրացնելու համբերատարութեամբ:

Յանկարծ նա կեցաւ, գողգօջուն ձեռքը կուրծքին դըրեց ու ցած ձայնով մը ըստ:

— Ա՛հ, կինս այնտեղ կաղնիին տակ կանգնած ինձ կպատէ անհամբեր: Խեղձ կին, ի՛նչպէս պիտի գիմանայ այսքան ցաւերուն...:

Մերունին մտեցաւ ծառին մօտ անշարժ կանգնած պառաւին և անոր ձեռքերը բռնելով՝ ձայնեց.

— Մարիամ...:

Թշուառ կինը, սրուն անունը Մարիամ էր, իր ամուսնուն ձայնը լսելով սարսուեցաւ և կասկածոտ նայուածք մը ձգելով ծերունուն վրայ՝ աղաղակեց լալազին.

— Ա՛հ, դո՛ւ ես, Նիկողոս:

Մերուկը ոչինչ չպատասխանեց կեկեկալ:

— Հա՛, ի՞նչ լուր, — հարցուց պառաւը գողգոջալով ու զարհուրած՝ թէ մի՛ գուցէ սև խապար մը պիտի լսէ:

53029-66

— Երթա՛նք... — ըստ Նիկողոս երկար շունչ մը քաշելով:

— Երթա՛նք, — գոչեց Մարիամը անաբեկ: — Չէ՛, չէ՛. ես այտեղ պիտի մնամ. իսկ դու շուտով գնա՛, գնա՛, տու՛ր ինչ որ կուզեն աւագակները և բե՛ր իմ գուռակները. ես այտեղ կպատեմ քեզի:

Այդ ըսպէին Մարիամին ձեռքին վրայ ընկաւ արտասուքի տաք կաթիլ մը: Պառաւը զարմացած նայեցաւ ձեռքին, որ իր երեսը թաշկինակով ծածկեց և երախայի մը պէս սկսաւ բորձրածայն լալ:

— Դո՛ւ կու լսո՞ս, Նիկողո՛ս. — գոչեց Մարիամ խելագարի նման: — Ա՛խ... հիմայ հասկցայ, որ չես կրցեր յարգիլ... ա՛խ, գաւակներս պիտի կորչին:

Պառաւը չկրցաւ խօսքը շարունակել, ծունգերը գողգոջացին և նէ անզգայացած ինկաւ ամուսինին գիրկը:

Արևը արգէն կորեր էր հորիզոնին ետեւ և սարսափելի մթնոթիւն մը կտիրէր՝ չորս կողմը: Երբ Մարիամ սթափուեցաւ՝

— Ո՛ւր եմ, — հարցուց նէ խիստ տկար ձայնով մը:

Նիկողոս, որ ծունկի վրայ չոքած լսիկ կազօթէր, կիներ կուրծքին վրայ սեղմելով պատասխանեց.

— Իմ քովս ես, Մարիամ, մի՛ վախնար:

— Երթա՛նք, — ըստ պառաւը ստքի ելնելով, — Մա՛նուշը տունը մինակ մնացեր է:

— Երթա՛նք. — կրկնեց ծերուկը:

Եւ երկու դժբաղդ ամուսինները մեկօրեայ դէպի գիւղ: Մարիամ Նիկողոսի ետեւէն քաշելով հագիւ կզսպէր հեծկլտանքը:

Երբ գիւղ մտան, ամէն կողմ լուսթիւն կտիրէր: Նիկողոս կեցաւ ցածլիկ դրան մը առջև՝ և պառաւին վրայ զարհուրելի նայուածք մը ձգելով ըստ գողգոջուն ձայնով մը:

— Մարիամ, մեր տանը փողօցին գուռը բո՛ց է մնացեր:

— Աստուած իմ, Մանուշը մինակ է, — գոչեց պառաւը ու ներս սլացաւ, յուսալով՝ թէ իր աղջիկը պիտի գտնէ այնտեղ քնացած:

Բայց աւանդ, հազիւ բացեր էր տանը գուռը, իսկոյն ետ
ցատկեց: Անոր առջև պարգուէր էր սարսափելի տեսարան
մը: Տանը մէջտեղը մեծ կրակ մը կվառուէր որուն վրայ
յաղթանդամ ու այլանդակ մարդ մը շամբուրի անցուցած
փոքրիկ երախայ մը կը խորովէր:

Այդ մանկիկը Մանուշն էր... Մարիամին աղջիկը...:

Այս քստմնելի տեսարանին առջեւ Մարիամին աչքերը
արիւննով լեցուեցան, ամբողջ մարմինը ցնցուեցաւ և կիսա-
մեռ ընկաւ տարիքոտ կնկան մը թեւերուն մէջ, որ այդ
միջոցին ներս մտած էր:

Նիկողոս զարհուրած՝ կատաղի վագրի մը նման յարձա-
կեցաւ անձանօթ գանգալին վրայ, որ քիւրտ աւազակ մըն
էր: Գազան քիւրտը շամփուրը կրակին մէջ ձգելով ասքի
ցատկեց ու յաջողեցաւ Նիկողոսին վերաւորել, բայց Նիկո-
ղոս առանց իր վերքին նայելու, երիտասարդական աւիւնով
մը խլեց գաշոյնը աւազակին ձեռքէն, տապալեց գետին և
անոր կուրծքը մխեց արիւնոտ գաշոյնը: Քիւրտը խռաց ու
վիրջին շունչը տուաւ:

Յետոյ Նիկողոս աչքերը վեր բարձրացնելով՝ մըմռաց:

— Աստուած իմ, ներէ՛ ինձ:

Եւ ծերունին գաշոյնը քիւրտին կուրծքէն դուրս քա-
շելով փորձեց անձնասպան ըլլալ: Բայց հազիւ թէ մտնա-
բեր գործիքը կուրծքին մօտեցուցեր էր, Մարիամ սթափած
գոչեց.

— Ապրէ՛ ինձ համար, Նիկողոս:

Պառաւին սրտաշարժ չեղտով մը արտասանած այս բա-
ռերը Նիկողոսին վրայ լուսալեզու ազդեցութիւն ըրին: Մե-
րունին գաշոյնը մէկդի նետելով մօտեցաւ կնոջը ու ըսաւ.

— Մարիամ, ես ողջ եմ...:

Շատ չանցած՝ Նիկողոսին ու Մարիամին շուրջը հաւաք-
ուեցան շատ մը հարեւան գիւղացիներ, որոնք այդ զըժ-
բազդ ընտանիքին գլխին եկած ծանր աղէտը տեսնելով կու-
լային դառնագին:

Նիկողոս թէեւ կրած անհուն վիշտերուն հետեւանքով

ժամանակէն առաջ ծերացած էր, սակայն անոր մէջ մարած
չէր տակաւին դիւցազնական ոգին: Նա իր ձեռքովը կապեց
ստացած վերքը, որ բարեբաղդաբար վտանգաւոր չէր, եւ
կջանար խեղճ պառաւը մխիթարել՝ ըսելով.

— Մարիամ հաւաստի եղի՛ր, որ Աստուած իր սիրած
մարդուն կուղարկէ ամէն ցաւ ու վիշտ:

Յետոյ դառնալով դէպ իր դրացիները՝

— Բարե՛կամներս, — ըսաւ նա — ի՛նչ բանի համար որ
քաղաք գնացեր էի, գործս չաջողեցաւ: Ուրիշներու օգնու-
թենէն յոյս կտրած վերադարձայ տուն և ահա նոր աղէտ
մը...: Կաղաչեմ ձեզ, որ դուք մխիթարէք Մարիամը, ես
նորէն պիտի երթամ և գուցէ շուտով վերադառնամ:

Այս ըսելով Նիկողոս տունէն դուրս ելաւ:

Բարի գիւղացիները ամէն կերպ աշխատեցան Մարիամը
մխիթարել: Խեղճ կինը ի՛նչպէս կրնար տանիլ այնքան ցա-
ւերը, որոնք կը յօշոտէին անոր մայրական գորովագութ
սիրտը: Նէ ողբալով կողբար իր սիրելի զաւակները, որոնց
երկուսը աւազակներուն ձեռքը ընկած էին, իսկ վերջինը՝
փոքրիկ Մանուշը՝ այնքան վայրագօրէն խորովուեր էր գա-
զան քիւրտի մը ձեռքով:

Անոր երկու զաւակները՝ Արամ և Տիգրան՝ Սաքրադ
գիւղին մէջ ամենէն կտրիճ ու բարի յատկութիւններով օժ-
տուած պատանիները էին: Անոնք աներկիւղ կերթային
լեռն ու անտառը որսորդութեան և շատ անգամ աւազակ-
ներուն դէմ գիւղը պաշտպանելու համար: Բայց, ափսո՛ս,
այդ քաջ պատանիները իրենց յանդուգն ձեռնարկներուն
պատճառով շատ թշնամիներ վատկեցան: Թափառաշրջիկ
քիւրդ աւազակները յաճախ կուզային մօտակայ անտառը և
մեր անվախ պատանիները բռնելու կամ սպանելու առիթը
կը փնտռէին:

Մեր պատմութեան սկսած օրէն երկու օր առաջ Արամն
ու Տիգրանը որսի գնացին: Անոնց այդ օրուան որսորդու-
թիւնը շատ յաջող էր, և անոնք ուրախութեամբ կվերա-
դառնային տուն: Ճանապարհին՝ Արամ գեղեցիկ ձայնով կեր-

գէր հին դիւցազներգութիւն մը, իսկ Տիգրան կիսադար իր շուներուն հետ, որոնք հաշելով դէս ու դէն կվազվզէին. ու նորէն կուզային իրենց տէրերուն մօտ: Երբ անտառին մէջ տեղը հասան, երկու եղբայրները յտակ առուակի մը քով նստեցան քիչ մը հանգչելու համար. բայց հողիւ նստեր էին, շուները սկսան բարձրաձայն ոռնալ ու վազելով մասն մացառներուն մէջ:

Պատանիները հրացանները պատրաստելով ուշադրութեամբ մտիկ ըրին: Նոյն միջոցին լուսեցաւ հրացանի պայթիւն մը և Արամ ընկաւ դեմնի վրայ: Տիգրան գունատեցաւ և երբ տեսաւ թէ մացառին մէջէն քանի մը աւազակներ դուրս եկան, քաշեց իր լայն գաշայնը և գոչեց.

— Մի՛ շարժուիք:

— Յանձնուէ՛, — պօռացին աւազակները:

Եւ կարծելով թէ Արամը արդէն զարնուած է, աւազակները գաշայնները մերկացուցած յարձակուեցան Տիգրանին վրայ, որ անվահերութեամբ կանգնած էր անոնց դիմացը: Հազիւ թէ Տիգրանին մօտեցեր էին, յանկարծ Արամ պռակած տեղէն ցատկեց ու հիանալի ճարպիկութեամբ մը աւազակներուն մէկին ձեռքէն գաշայնը խլելով՝ սկսաւ հարուածել քիւրտերը, որոնք մէկը միւսին ետեւէն դիտապալ կընկնէին Արամին ոտքերուն տակ: Միեւնոյն դիւցազնական գործը կկատարէր Տիգրանը: Սակայն երկու քաջերուն հերոսական կռիւը երկար չտեւեց: Մացառներուն մէջէն դրիչ աւազակներ դուրս եկան, որոնց դէմ կուռելու ուժ մնացած չըլլալով՝ մեր քաջ պատանիները բազմաթիւ վէրքեր ստանալէ վերջը պարտաւորուեցան անձնատուր ըլլալու:

Աւազակապետը հրամայեց իր արիւննուշտ ընկերներուն չսպաննել արիասիրտ պատանիները և անոնց վէրքերը կապել տալէ վերջը՝ ըսաւ.

— Կեալս՛ւրներ, հիմա երթանք մեր բնակարանը. այնտեղ վիրաբայժ կայ, որ ձեզ պիտի խնամէ ու չպիտի թողնէ որ մեռնիք:

Արամ արհամարհանքով նայեցաւ դէպի աւազակապետը և հպարտութեամբ գոչեց.

— Մեռցո՛ւր մեզ, չարագործ: Մենք ձեզի պէս աւազակներէն վահանձնութիւն չենք սպասեր: Դուք վատեր էք, վասն զի քսան հոգեով երկու մարդու վրայ կյարձակուիք: Պիտի թքնել ձեզի պէս կիսամարդերու երեսին թու ուս՛ւ:

Էսին — այդ էր աւազակապետին անունը — բարկութեանէն դեղնեցաւ և գաշայնը քաշեց Արամին զարնելու համար: Նոյն րոպէին՝ Տիգրան անոր տուչեւը նետուելով ու կուրծքը բանալով՝ ըսաւ.

— Զա՛րկ, անդգամ՛:

— Օ՛հ, դուք դեռ շատ նորտաի էք, — պատասխանեց էսին գաշայնը պատեանը դնելով: Եսա պիտի ցաւէի ձեզի պէս քաջերուն մահուան վրայ:

Մենք սովորութիւն ունինք տանջելու մեզի դէմ հակառակորդները, բայց դուք ձեր դիւցազնութեամբ մեզ զինաթափ ըրիք: Հաւատաի եղէք, որ ես երբէք չեմ սպաներ ձեզ նմանները, որոնք արդէն անձնատուր եղած են և ուժ չունին ինձ դիմադրելու...: Երթա՛նք:

Յետոյ գառնալով աւազակներէն մէկուն՝ հրամայեց.

— Էօմէ՛ր, դու գնա՛ Սաքրադ, և իմ կողմէն Նիկողոսին բարեւելով՝ ըսէ՛, որ անոր գաւակները իմ քովս են. թող 50000 դրշ. ուղարկէ ինձի անոնց փրկանքին համար:

Էօմէր խոնարհուելով ճամբայ ընկաւ դէպի Սաքրադ եւ աւազակները իրենց գերիներուն հետ անտառին մացառներուն մէջ պահուըտեցան...:

Մենք տեսնք, թէ ինչպէս Նիկողոս իր գաւակներուն փրկանքին պահանջուած գրամը ճարելու համար գնացեր էր քաղաք իր բարեկամներուն դիմելու, բայց ոչ մի օգնութիւն չգտնելով յուսահատ ու ձեռնուռնայն վերագարձել էր գիւղը, ուր նա ականատես էր եղած իր փոքրիկ զաւկին՝ Մանուչին հրակէզ մահուան,

ՄԵՆԱԿԵԱՑՆԵՐԸ

Բագաքէն քանի մը ժամ հեռաւորութեամբ ճանապարհէն դուրս Գարաթաշ անունով ձոր մը կար, որուն մօտէն հազուադէպ անցորդներ ահուզողով կրնային անցնել: Ժամանակ մը այդ տեղը անմատչելի էր մարդոց, որովհետեւ անոր մասին առասպելական պատմութիւններ աւանդուած էին և աւելորդապաշտ ժողովուրդը չէր համարձակուեր այդ կախարդական վայրին մօտենալ:

Այդ ձորէն քանի մը հարիւր քայլ հեռու խիտ մացառներուն մէջէն արահետ մը կար, որուն ծայրը կհասնէր մինչեւ դալարագեղ ու անուշահոտ ծաղիկներով զարդարուած հովիտ մը: Այդ փոքրիկ հովիտին մէջտեղը անյիշատակ ժամանակներէ մնացած ու բանջարանոցով չըջապատուած կիսաւեր շէնք մը կար: Այդ տնակը սենէր բակ մը և երկու սենեակ անշուք կերպով կահաւորուած: Անոնցմէ մէկին մէջ պատէն կախուած էին հրացաններ, ատրճանակներ, գանազան ձեւի գաշոյններ, երկու երկար գաւազան, երկու սեւ գիմակ և երկու սեւ վերարկուներ: Միւս սենեակին մէջ, որ աւելի ընդարձակ էր, մէկ անկիւնը դրուած էր ֆրիստոսի խաչելութեան պատկերը, իսկ միւս անկիւնը բազմոց մը, որուն վրայ ձգուած կակուղ անկողնի մը մէջ նստած էր ալեւոր ծերունի մը՝ խոր մտածութեանց մէջ թաղուած: Բազմոցին մօտ աթոռի վրայ նստած էր նորատի երիտասարդ մը, որ ուշադրութեամբ կգիտէր ծերուկին խորշումած դէմքը:

— Հայրի՛կ, — սկսաւ երիտասարդը երկար լուռ թինէ վերջը խոր հառաչանքով մը: — Շատոնց միտքս դրեր էի քեզի բան մը հարցնել, բայց չէի համարձակուեր քեզ անհանգստացնելու:

Ծերունին գլուխը վերցնելով հարցական նայուածք մը ձգեց նորատի գաւազին վրայ և ըսաւ ցած ձայնով.

— Հարցո՛ւր, գաւա՛կս: Ի՞նչ կ'ուզես իմանալ:

— Ահա շուրջ քսան տարի է, որ մենք այս մեհարանին մէջ կ'ապրինք: Իսկ ես տակաւին չգիտեմ, թէ ինչո՞ւ մենք մարդոցմէ հեռու այսպէս ձգնաւորի կեանք կ'վարենք:

— Ի՞նչպէս թէ ձգնաւորի կեանք կ'վարենք, Գեղա՛մ: Միթէ ամէն օր ընկերուերով չի՞ս երթար:

— Կերթամ, այո՛: Բայց ինչո՞ւ մենք այստեղ միտակ կ'ապրինք: Ինչո՞ւ ո եւ է գիւղի մը մէջ չենք հաստատուիր: Եւ մանաւանդ ինչո՞ւ ինձի կ'պատուիրես որ ոչ ոք այստեղ չըրերմ:

— Տղա՛ս, դու եթէ ուզես ալ մէկը այստեղ բերել, ոչ ոք չպիտի յօժարի գալու:

— Եւ ինչո՞ւ ոչ մէկը մեր բնակարանին չի մօտենար: Փա՛ռք Աստուծոյ, այստեղ աւազակներ չկան:

— Եթէ այստեղ աւազակներ ապրէին, մինչեւ հիմա այս տունը կ'անդուն չէր մնար, և այս բանջարանոցը, որմէ մենք մեր ուտելիքները կ'հայթայթենք, շատոնց ստնակիս եղած կըլլար: Սակայն կան պատճառներ, զորոնք դուն գիտնալու չես...

— Անշուշտ անո՞ր համար, որ ես արժանի չեմ գիտնալու... Եւ Գեղամ սկսաւ լալ:

— Ա՛հ, Աստուած իմ, — բացազանչեց ծերունին Գեղամին ձեռքէն բռնելով: — Ո՞վ ըսաւ թէ դու արժանի չես: Ես աշխարհի վրայ քեզմէ զատ մէկը չունիմ և իմ բոլոր գաղտնիքներս կրնաս գիտնալ: Չէ՛, գաւա՛կս, սխալ է այդ կարծիքդ: Իսկ այդ բանը քեզ չ'այայտնելուս պատճառն այն է, որ ես կ'մտածեմ թէ դու աւելի երջանիկ կըլլաս այդ գաղտնիքը չիմանալով:

— Չէ՛, հայրի՛կ, չէ՛: Ես չեմ կրնար երջանիկ ըլլալ առանց գիտնալու այս առանձնական կեանքին պատճառը: Ես կ'ատեմ մենակեցութիւնը:

— Դու կ'ոտե՛ս մենակեցութիւնը, լա՛ւ: Բայց դուն քեզ

երջանիկ չի՞ս համարիր, երբ ընկերներուդ հետ միասին կերթաս անտառ, հոն բայն դրած առազակները փակցնելու, և այդ արարքովդ այնքան տառապեալ մտայրերու արտասուքը կտրես:

— Արդարեւ այդ ինձ համար մեծ միւլթարութիւն է, բայց...

Ծերունին, սրուն անունը Ստեփան էր, ուզեց բան մը ըսել, բայց չկրցաւ: հառաչանքը անոր ձայնը խեղդեց: Անկողնէն ելլելով՝ սկսաւ սենեակին մէջ պտըտիլ: Յետոյ մօտենալով Գեղամին՝ ըսաւ.

— Իրաւունք սեխիս, զաւակս. այս մենակեցութիւնը քեզի անհաճոյ է: Ի՞նչ նորատի ես, և, զարմանալի չէ, որ այս առանձնավայրը քեզի տխուր կերեւայ: Գոս՝ ուրեմն... ես քեզ թոյլ կուտամ, որ ուզած տեղդ երթաս: Իմ հայրական օրհնութիւնս թոյլ քեզ հետ ըլլայ:

— Իսկ դու ի՞նչ պիտի ընես, հայրիկ:

— Ես պիտի մնամ այստեղ ազօթելու Աստուծոյ, որ մեզքերուս թողութիւն տայ: Հիմա կհասկնամ, որ Աստուած կուզէ նորէն զիս պատժել:

Այս ըսելով՝ Ստեփան երեսը խաչակնքեց Քրիստոսի պատկերին առջեւ և սկսաւ ջերմեւանդութեամբ աղօթել:

Գեղամ հօրը վշտառիթ խօսքերէն յուզուած՝ ինքն ալ մեքենայաբար հօրը օրինակին հետեւելով ծունդի չոքեց ու սկսաւ ցած ձայնով երգել գոհարանութիւն մը, զոր հօրմէն սորված էր...:

Աղօթքը վերջացնելէն վերջը Գեղամ հօրը մօտենալով ըսաւ.

— Հայրիկ, ես երբէք քեզմէ չպիտի բաժնուիմ և մինչեւ մահ քու մօտդ պիտի մնամ: Բայց ինձ կթուի, թէ աւելի լաւ կըլլար, եթէ երթայինք միասին Սաքրադ կամ ուրիշ գիւղ մը բնակէինք: Ես այնտեղ պիտի աշխատիմ, այգի փորեմ, արտ վարեմ, ցանեմ, հնձեմ կամ ուրիշին քով ծառայեմ, վերջապէս պիտի աշխատիմ այնպէս՝ որ դու ոչ մէկ բանէ զուրկ չմնաս:

— Այդ անկարելի է, զուտ՛կա: Եթէ դու գիտենաս, որ այս վայրը մեզի համար ի՞նչքան նուիրական է, դու չպիտի ստիպես զիս այստեղէն հեռանալու:

— Նուիրակա՛ն, — բացագանչեց Գեղամ զարմացած:

— Այո՛, զաւակս, նուիրական է մեզ համար: Ես մինչեւ ցարդ քեզի չէի յայտնած, որ մայրդ այստեղ թաղուած է...

— Իմ մայրը... հո՛ս... և ես ցարդ ոչինչ չէի գիտեր: Իրաւ Գեղամ այդ մասին ոչինչ չգիտէր և մտքէն ալ չէր անցներ հարցնելու համար մանրամասն տեղեկութիւններ մօրը մահուան պարագաներուն վրայոք: Իսկ երբ լսեց թէ մայրը հոն թաղուած է, «Այստեղ գաղտնիք մը կայ» — մտածեց նա և գլուխը հօրը կուրծքին դնելով՝ սկսաւ հօրը աղաչել:

— Հայրի՛կ, պատմէ՛ ինձ ամէն բան: Ես կուզեմ լսել մօրս մահուան մանրամասնութիւնները:

— Ա՛խ, զուտ՛կա, նորէն կկրկնեմ, աւելի լաւ է, որ չիմանաս: Բայց քանի որ անպատճառ կպահանջես, ահա պատմեմ քեզի: Լսէ՛:

Եւ ծերուկը սկսաւ իր պատմութիւնը այսպէս.

«— Գեղամ՛, քու պապդ, այսինքն իմ հայրս բաւական հարուստ ու բարեկեցիկ կեանք ունէր քաղաքին մէջ: Իմ երկու եղբայրներս հօրս հետ միասին վաճառականութեամբ կպարապէին, իսկ ես դեռ փոքր ըլլալով ուսումնարան կերթայի: Երբ տատնվեց տարեկան եղայ, հայրս զիս կտանաւ դնուապոլիս ուղարկեց սովորելու բարձրագոյն վարժարանի մը մէջ, ուր երեք տարի մնացի: Յետոյ՝ դեռ ուսմունքս չաւարտած՝ լսեցի, որ քիւրտերը հայրս սպաներ են, մեր ամբողջ գոյքը յափշտակեր և մեր տունը այրեր են: Ուզեցեր են մեծ եղբայրս՝ Յովսէփն ալ սպանել, բայց նա յաջողեց է փախչելու և մահուանէ ազատելու: Իսկ Նիկողոս եղբայրս, որ հրաշքով ողջ մնացեր է, ինձի գրած էր, որ վերագաւ որ հրաշքով ողջ մնացեր է, ինձի գրած էր, որ վերագաւ նամ հայրենիք, վասն զի մայրս շատ հիւանդ ըլլալով փափաքեր է գէթ անգամ մը տեսնել զիս: Ես վերագարծայ հայրենիք. բայց երբ տուն հասայ, մայրս արդէն մեռած էր:

Ներկողս եղբայրս պատմեց ինձ մեր ընտանիքին պատահած դժբաղդութիւնը, որուն պատճառը եղած է հետեւեալ գէպը. — Յովսէփ եղբայրս ամուսնացեր է աղջկան մը հետ, Կ. կսիրէ եղեր ոստիկան-գինուորներու հրամանատար ձէւուլ պէյը: Այս մուկուսնդ թուրքը ուզեր է աղջկը թրքացնել և իրեն հարձ ընել: Բայց որովհետեւ հայրս այդ անիրաւութեան դէմ հակառակեր է, այդ պատճառով ձէմալ պէյ ուղարկեր է քանի մը աւազակներ, որոնք հայրս սպաներ, եղբորս կինը առեւանգեր, մեր ունեցած չունեցածը յափըշտակեր ու տունը այրեր են. իսկ Յովսէփ եղբայրս փախեր է...: Այս դժբաղդութիւնները կարծես բաւական չէին, բազդին — չըսեմ Աստուծոյ — անողոք նախասահմանութիւնը մեզի զրկեց ուրիշ նոր աղէտներ...»

Ծերունին կանգ առաւ, արտասուածք արեք ու երկար ա՛խ քաշեց: Ի՛նչքան ծանր կուգար անոր վերջիչել այս դառնաղէտ պատմութիւնը:

Նայն միջոցին Գեղամ սկսեր էր ամբողջ մարմնով դողդոջալ և նկատելով հօրը ցաւալի դրութիւնը՝ ըսաւ.

- Հայր իմ, բաւական է, ա՛լ մի՛ պատմեր:
- Չէ՛, գաւա՛կս, երբ սկսեցի, պէտք է վերջացնեմ, այլ եւս աւելորդ է քեզմէ պահել, պէտք է որ ասէն ինչ իմանաս:

Եւ Ստեփան սկսաւ շարունակել պատմութիւնը:

— «Երկու երեք տարուան մէջ մենք նորէն ձեռք բերինք բաւական միջոցներ բարեկեցիկ ապրուստի մը համար: Նոր տուն շինեցինք և ժամանակ մը խաղաղ անցան մեր օրերը: ձէմալ պէյ, որուն նախանձը կշարժէր մեր յաջողութիւնը, թէեւ կաշխատէր մեզ փնտսելու, սակայն քաղաքին նոր կառավարիչը մեզ կը պաշտպանէր երկու պատճառով. նախ՝ որովհետեւ ձէմալ պէյին դէմ անձնական հակառակութիւն ունէր, երկրորդ՝ անոր համար որ մեզմէ մեծկակ գուժար մը փոխառութիւն ըրած էր և մենք խոհեմութիւն կհամարէինք այդ դրամը անկէ չպահանջել: Այս հանգամանքներուն շնորհիւ կառավարչին պաշտպանութիւնը

վայելելով՝ ժամանակ մը հանգիստ մնացինք: Բայց դժբաղդաբաւ այդ հանգստութիւնը երկար չտեւեց, ձէմալ պէյ, մեր այդ սխերիմ թշնամին և յաւիտենական հակառակորդը՝ գաղանի մեքենայութիւններով ու դաւերով տեղացի թիւրք սղաները գրգռեց կառավարիչին դէմ, որ վերջ ի վերջոյ ստիպուեցաւ թողնել պաշտօնը ու մեկնեցաւ Պոլիս: Անոր հետեանալէն վերջը շատ չանցած՝ սարսափելի գիշեր մը, երբ ամէնքս քունի մէջ էինք, լուր բերին թէ շուկան կարուի. այնտեղ էր մեր խանութն ալ: Եղբայրս կպատրաստուէր դուրս գալ և ահա յանկարծ հրդեհը բռնկեցաւ մեր տանը չորս կողմէն: Տանը մէջ ամէնքս շուարած ու շփոթուած դէս ու դէն կվազվզէինք: Այդ միջոցին մեր առջեւէն անցաւ փաթթոցաւոր մարդ մը, որ բարձրաձայն ըսաւ. «Ահա այսպէս վրէժ կլուծենք. շուկային մէջ այրուեցաւ ձեր խանութը, հոս ալ կ'այրուի ձեր տունը որուն մէջ դուք ալ պիտի այրուիք»: — Օ հ, Գեղամ, այդ խօսքերը սիրտս ծակեցին...: Այդ շփոթութեան մէջ ես կորցուցի մայրդ, իսկ քոյրդ չգիտեմ ի՛նչ եղաւ, գուցէ կրակին զոհ գնաց...»

Գեղամ, որ ուշագրութեամբ կըէր այս չարաղէտ պատմութիւնը, վերջին բառերուն վրայ ցնցուեցաւ և հօրը խօսքերը ընդհատելով՝ ըսաւ զարմացական շեշտով մը.

- Քո՛յրս... մի՞թէ ես քոյր ունեցած եմ:
- Այո՛, գաւա՛կս, քեզմէ երեք տարու փոքր քոյր մը ունէիր, որուն անունը Նուարդ էր:

— Ա՛հ, — գոչեց Գեղամ կատաղութեամբ: — Եւ քոյրս այդպիսի ստակալի մահուամբ մեռա՞ւ... Բայց ի՛նչու չճանացիր ազատել իմ քոյրս:

Այս անողոք հարցումը ծերունի հօրը վշտաբեկ սիրտը խոցեց: Արցունքով լեցուեցան անոր աչքերը և խոր հառաչով մը ու ցած ձայնով ըսաւ.

— Դո՞ւն ալ զիս կյանդիմանես, Գեղամ: Բայց գիտցիր որ ատոր սէջ ես մեղաւոր չեմ,

Գեղամ զգալով իր խօսքերուն հօրը վրայ ըրած տխուր ազդեցութիւնը, ծունգի եկաւ և ծերուկին ձեռքերը համբուրելով ներողութիւն խնդրեց:

Մտեփան Գեղամին ճակատը պագաւ, նստեցուց զանիկա իր մօտը և շարունակեց պատմել:

— «Երբ ահուելի կրակը չորս կողմէն բռնեց մեր տունը, խելացնոր կանգնած կտեսնէի, որ բոցին ալիքները մինչեւ ամպերը կրարձրանային: Այդ միջոցին բակին կողմէն լսեցի տկար ճիչ մը: Հասկցայ, որ մօրդ ձայնն է և իսկոյն նետուեցայ կրակին մէջ զանիկա ոգտտելու համար: Բայց հազիւ բակը հասած էի, ետեւէս այնպիսի ուժեղ հարուած մը իջաւ զլսիս, որ ուշաթափ ընկայ շէմքին վրայ: Չգիտեմ ի՞նչ քան ժամանակ մնացեր եմ այդ վիճակին մէջ, երբ սթափուեցայ ու աչքերս բացի, ինքզինքս գտայ անտառի մը մէջ... Այնատեն անիծեցի իմ ծնած օրս, անիծեցի ճակատագիրս և յուսահատութիւնը զիս մղեց անձնապահ ըլլալու: Այս մտադրութեամբ յառաջացայ դէպի Մուրատ դեառ, ու հազիւ ժամուան մը ճամբայ հեռու էր այնտեղէն: Հասայ գետափը և կպատրաստուէի գետին մէջ նետուելու: Բայց յանկարծ երեխայի մը ձայն լսեցի: Ետ դարձայ և մթութեան մէջ նշմարեցի տղայ մը, հազիւ հինգ տարեկան, որ տատը քայլ հեռու ծառի մը տակ կեցեր էր... և այդ տղան դուն էիր, Գեղամ:

— Ի՞նչ:

— Այո՛, դուն: Երբ քեզ տեսայ, շնորհակալ եղայ Աստուծոյ, որ քո ձայնդ լսեցնելով ինձի՝ չթողեց խեղդուելու: Եւ եթէ ես մեռնէի, ո՞վ պիտի նայէր քեզ, ո՞վ պիտի սնուցանէր ու խնամէր քեզ: — Ո՛չ ոք... Փա՛նք քեզ, Աստուծո՛ւ, որ շնորհեցիր իմ սիրելի զուակը, որ իմ միակ մխիթարութիւնը եղաւ չարատանջ կեանքիս տեսողութեանը՝ մէջ...»

Այս բնելով ձերունին սօքի ելաւ, Քրիստոսի խաչելութեան առջեւ քանի մը անգամ խաչակնքեց, յետոյ Գեղամին երեսները պաշելով տեղը նստաւ ու շարունակեց.

— «Գեղամ, այդ յուսահատական վայրկեանին մէջ քեզ տեսնելով ես մտայ իմ վիշտերս ու դառն կորուստներս: Բայց չզիտէի թէ ո՞ւր կգտնուիմ. չարս զին մթութիւնը

պատած էր, խաւար ու խիտ անտառին մէջ մուրրուած էի, քեզ գրկիս մէջ բռնած դէս ու դէն թափառեցայ, ճամբայ մը չգտայ: Լուսցաւ, արեւը ծագեց և ես դեռ կթափառէի: Յագնած ու քաղցած նստեցայ ծառի մը տակ և սկսայ աղօթել: Յանկարծ զլսիս վերեւէն լսեցի ձայն մը, որ ինձ ըսաւ. «Լուէ՛:» Գլուխս վեր բարձրացուցի, տեսայ ծառին վրայ մարդ մը, որ հրացանը դէպի ինձ ուղղած զիս կդիտէր: — «Մեացո՛ւր զիս», ըսի անոր: Մարդը ծառէն վար ցատկելով առջեւ կանգնեցաւ և մեղմ ձայնով հարցուց. — «Ինչո՞ւ համար հոս եկած ես: Կտեսնեմ, որ դու գժրաղղ մարդ մըն ես, արդեօք չե՞մ կրնար քեզ սփոփել:» — «Աւա՛ղ, պատասխանեցի, իմ գժրաղղութիւնս այնքան մեծ ու անմխիթարելի է, որ չեմ կարծեր թէ ուրիշ մը կարենայ իմ վիշտերս ամօքել:» Եւ պատմեցի զիշերուան տղէտալի պատահարները: Երբ իմ պատմութիւնս վերջացաւ, զարմացմամբ տեսայ թէ այդ մարդը, զոր ես աւազակ մը կկարծէի, մէկ կողմ շարդեց ձեռքին հրացանը, առաւ քեզ, Գեղամ, քանի մը հեղ համբուրեց քեզ սիրազին, թրջեց երեսներդ իր արցունքով և ինձ դառնալով ըսաւ. — «Երբ այս տղան մեծնայ, ըսէ՛ անոր թէ հօրեղբայրը՝ Յովսէփ՝ աւազակի հազուստներ է հազած, հրացան է վերցուցած իր եղբորորդուն համար...» — «Յովսէփ, — հարցուցի ես սօքի ցտակելով, — Յովսէփը, ո՞ւր է նա?» — «Ահաւասիկ ես եմ.» — ըսաւ մարդը զիս գրկելով... Այո՛, այդ աւազակի հազուստով մարդը իմ եղբայրս էր, Յովսէփն էր, զոր քանի տարիներէ ի վեր տեսած չէի, և որ հօրս սպանուած ժամանակ փախած ու փախստական դարձած էր: Երկար այդպէս իրարու վիզը փաթթուած մնացինք և մեր աղի արցունքները իրարու խառնուեցան: Տխրութեան և ուրախութեան խառն արցունքներ էին ատոնք: Ի վերջոյ հանդարտուելով ըսի հօրեղբորդ. — «Եկո՛ւր, եղբայր, վերադառնա՛նք քաղաք, հոն ազնիւ բարեկամներ ունինք, օրոնք մեզ պիտի օգնեն:» — «Երբէ՛ք, պատասխանեց Յովսէփ, երբէ՛ք

քաղաք չպիտի մտնեմ, ո՛չ ալ գիւղ: Իմ բնակավայրս ընդարձակ անտառն է, լակ իմ տունս հաստափոր կողմիներու թանձր ճիւղերն են... Իմ աչքիս առջեւ մեղացիքն իմ հայրս, յափշտակեցին հարստութիւնս, խրեցին կինս և զիս ալ սպանել ուզեցին: Ա՛հ, այդքանը գեռ բաւական չէին, տարլներ անցնելէ վերջը այսօր մեր սխերիմ թշնամիները իրենց ատելութիւնն ու վրէժխնդրութիւնը հասցուցին ձեր վրայ... դու ալ, խեղճ Ստեփան, դո՛ւ ալ անոնց վրէժին զոհ եղար...» Եղբայրս գեռ պիտի շարունակէր, բայց այդ միջոցին դու սկսար լալ և Յովսէփի խօսքը ընդհատելով ըսաւ ինձ. — «Երթանք, Ստեփան» Եղբայրս քեզ գրկելով ճամբայ ընկանք և ես չէի հարցնէր թէ ո՛ւր կերթանք: Մէկ ժամէն աւելի ըստ թեամբ քալելէ վերջը մայրաքաղաք մէջէն անցնելով հասանք այս բնակարանը, ուր մենք կռայրինք քսան տարիէ ի վեր: Երբ հոս մտանք, Յովսէփի հարցուց ինձ. — «Չի՞ միայնար, Ստեփան» — «Ինչէ՞ն վախենում» — «Հոս կախարդ կայ» — ըսաւ Յովսէփի: Այդ կախարդ բառին վրայ ես ցնցուեցայ: Մանկութեանս ժամանակ կախարդներու առատակազան հէքեաթներով կարգ մը սնապաշտութիւններ մացուցիք էին իմ մէջը: Ինձ պատմեր էին թէ անոնք մարդը կրօնեն կտանին գետնին տակը ստկալի տեղեր, մարգուն արիւնը կծծին ևն ևն, այսպիսի շատ մը սնտի բաներ: Ուստի կախարդ բառը լսելով տկամայ վախ մը զգացի և եղբայրս այդ բանը նկատելով հանդարտեցուց զիս և ըսաւ. — «Մի՛ վախնար, Ստեփան, կախարդներու մասին լրտմաներդ սուտ բաներ են, յիմար նախապաշարմունք է այդ: Ես ալ փոքր ժամանակս քեզի պէս կվախնայի կախարդներէն ու գեւերէն. բայց երբ հասկցայ, թէ այդ բռնորը սնտի երեւակայութիւններ են, այլ ես չհաւատացի ու չվախցայ: Ու ես քեզի կպատմեմ թէ ինչպէս փորձուցուցի և ինչպէս հասկցայ այդ բանը:» Եւ եղբայրս սկսաւ պատմել հետեւեալը. — «Երբ աւագակները հայրս սպանելէ վերջը զիս ալ մեռցնել ուզեցին, ես քաղաքէն փախչելով՝ երդում ըրի, ո՛ր ալ ես հոն ոտք չկոխեմ: Ես հեռացայ հայրենիքէն ու

զնացի կովհաս, ուր երեք տարի մնացի թափառակոն: Օր մը հանգիստ չունէի. շարունակ կտածէի ձեր վրայ և կմրտածէի թէ մի՛ գուցէ ձեր գլխուն ալ փորձանք մը բերէին մեր ընտանիքին վայրագ թշնամիները: Վերջապէս չկրցայ համբերել օտարութեան մէջ, վերադարձայ հայրենիք և առանց քաղաք մտնելու գնացի Հաւհաւ գիւղը: Այնտեղ ո՛չ ոք զիս չճանչցաւ և քանի մը ամիս հանգիստ ապրեցայ: Բայց իմանալով որ մեր սխերիմ թշնամի Ճէմայ պէյը ձեզ կհաւածէ, ստիպուեցայ գիւղը թողնել և մուրացիկանի լաթերով ծալուած մտայ քաղաք ձեր մասին տեղեկութիւններ ստանալու համար: Շատ անգամներ եկայ ձեր տունը. ձեզ ողջ տեսնելու կսխիթարուէի և գուք առանց զիս ճանչնալու ողորդութիւն կուտայիք ինձ զիս մուրացիկան կարծելով: Օր մը անտար գնացիք էի սունկ հաւաքելու համար: Պատահամբ մտայ այս հովիտը, որուն հիանալի տեսարանը հրապուրեց զիս: Յանկարծ գիմացս երաւ ձգնաւորի հագուստով մարդ մը: Ես ակնածութեամբ բարեկեցի զինքը: Անոր հրեշտակային դէմքն ու անուշ նայուածքը կհարկազրէին զիս անոր առջեւը խոնարհուելու... — «Անշուշտ սե է դժբաղդութիւն մը պարտաւորած է քեզ այս ամայի վայրը գալու» — հարցուց ինձ այնպիսի գողտրիկ շեշտով մը, որ չափազանց յուզեց զիս: Բայէպէս իմ երեւակայութեանս առջեւ պատկերացան բոլոր դժբաղդութիւններս և աղիողորմ ձայնով պատասխանեցի. — «Այո՛, ես թշուառ մարդ եմ» ու սկսայ պատմել գլխուս եկած արկածները: Իմ պատմութիւնս լսելէ վերջը՝ «Այո՛, դու թշուառ ես, ըսաւ ինձ, և եթէ ուզես իմ խորհուրդս լսել, բոլոր ցաւերդ պիտի մոռնաս: Կեցի՛ր իմ քովս և ես կաշխատիմ քեզ միսիթարելու» — Ես համաձայնուեցայ մնալ այդ բարի օտարականին մօտ, որ ինձ հիացում կպատճառէր իր խօսակցութեամբը ու բնաւորութեամբը: Ես իր արկածալից կեանքէն քանի մը դէպքեր պատմելէ վերջը՝ յայտնեց ինձ թէ ինչո՞ւ համար նա առանձնացած կապրէր այդ ամայի հովտին մէջ, որուն մասին առտապէսներ կըրուցէին: Ես մարդոց ու

կառավարութեան աչքէն հեռու ապրելու այնպիսի գաղտնի պատճառներ ունէր, որ նա յատկապէս այդ հովիտը ընտրած էր իր բնակութեան համար, որպէս զի ոչ ոք չտեսնէ ու չճանաչէ զինքը: Ահա այս խորհրդաւոր կեանք մը ապրած ճգնաւորն էր, որ զիս վտահացուց թէ այս հովիտի մասին առաւելական պատմութեամբները բոլորը սուտ են և ինձ խորհուրդ տուաւ՝ որ այդպիսի յիմար բաներու հաւատ չընծայեմ: Իմ այս բնակարանին մէջ հաստատուելէս շարժի մը վերջը այդ սքանչելի մարդը յանկարծամահ մեռաւ՝ ինձ կատկելով չթողնել այս խորհրդաւոր մեծարանքը. և ես այն օրէն մնացի հոս: Բայց ամեն կիրակի քաղաք կերթայի ձեր վրայով լուրեր ստանալու համար: Ասկէ շարժի մը առաջ քաղաքն էի, ներս մտայ սրճարան մը միշտ մուրացկանի կերպարանքով: Հոն նստած էին քանի մը ստիկանէքեր, որոնց խօսակցութեան նիւթը ու շարքութիւնս գրուեց և ես լսեցի անոնց խօսքերէն, որ ձէմալ պէյ միտքը զրեւր է ձեր տունն ու խանութը այրել և ձեզ ալ սպանել տալ: Երբ այդ գաղտնի դժոխային ծրարները լսեցի, իսկոյն պատրաստուեցայ ձեզ պաշտպանելու: Գնացի Հաւսու գիւղը, հաւաքեցի շուրջս քանի մը կտրիճ երիտասարդներ և եկանք ձեզ օգնութեան, բայց մինչեւ հասանք քաղաք, արդէն կրակը ձգած էին ձեր տունը և հագիւ կրցանք կրակին մէջէն ազատել քեզ ու քու զուակդ: Ահա՛ թէ ինչու համար ես վերցուցի հրացանն ու հագայ հայդուկի զգեստ:»

— Հայրիկ, — ընդմիջեց Գեղամ, — ուրեմն Յովսէփ հօրա՞րս ազատեր է մեզ:

— Այո՛, զուակս, — պատասխանեց Ստեփանն, — Յովսէփ եղբայրս հրեշտակի պէս բարի սիրտ ունէր և մեզ ազատելու համար հրացան է վերցուցեր: Ես շատ ստիկանի զինքը, որ երթանք ս եւ է գիւղի մը մէջ բնակինք. բայց նա բոլորովին չհամաձայնուեցաւ և մենք միասին մնացինք այստեղ: Սա այն մեծարանն է, ուր երկար տարիներ ապրեր է այն խորհրդաւոր մարդը, զոր կախարդ կկարծէին և առտոր համար ալ ոչ ոք մինչեւ ցարդ չի համարձակուելը

այս ձորը մտնել ու մեր տանը մտնեալ...:

— Հայրիկ, ի՞նչ եղաւ Յովսէփ հօրեղբայրս, — հարցուց Գեղամ անհամբերութեամբ:

— Մեռաւ նա, — պատասխանեց Ստեփանն հառաչելով: — Մեռաւ նա, բայց ոչ թէ իր բնական մահով: Նա յաճախ որսի կերթար անտառը, և օր մը առտուն շատ կանախ գնաց ու երեկոյեան վերադարձաւ վիրաւորուած ու արիւնաթաթախ...: Անոր ջէկ ձեռքը կտրուած էր, իսկ միւս ձեռքովը քաջ կուտար կին մը, նոյնպէս ծանրապէս վերաւոր...: Այդ կինը քս մայրդ էր և իմ սիրելի ամուսինը...:

— Իմ մա՞րդը, — գոչեց Գեղամ սարսուելով:

— Այո՛, քու մայրդ էր, որ հինգ վայրկեան յետոյ հագին աւանդեց. իսկ հօրեղբայրդ անոր մահէն վերջը հագիւ մէկ ժամ ապրեցաւ և ես չկրցայ իմանալ թէ ի՞նչ էր պատահած...: Երկու սիրելիներուս՝ մօրդ ու եղբօրս՝ մարմինները թաղեցի այստեղ...:

— Ստրասփելի՛ բան է այդ, հայրիկ, — ըսաւ Գեղամ վիշտէն քարոցած: Մեր ցեղը, մեր գերդաստանին բոլոր անգամները սոսկալի աղէտներ կրած են: Հապա Նիկողոս հօրեղբա՞րս:

— Նիկողոս եղբօրս մասին ո՛չ մի լուր չունիմ, բայց նախագգացմամբ կենթադրեմ, թէ անիկա ալ գերծ մնացած չէ բաղդին անգութ հարուածներէն: Ձէմալ պէյ, այդ հրէջը, ուխտած էր մեր ընտանիքին բոլոր անդամները ոչնչացնել:

Այս կսկծալի պատմութիւնէն վերջը հայր ու որդի ընկան խոր մտածման մէջ...:

ԱՆԱԿՆԿԱԼ ՅԱՅՏՆՈՒԹՒՒՆ

Ստեփանն ու Գեղամ տակաւին կշարունակէին լուսթեան մէջ մտախոհել անցեալին տխուր յիշատակներուն վրայ, երբ յանկարծ դուռի բաղխիւն մը լսեցին: Ստեփանն ոտքի ցատկեց, միւս սենեակին պատէն կախուած սեւ վերարկաւներն ու հրացանները բերաւ, անոնցմէ մէկը ինքը հագաւ, իսկ միւսը Գեղամին տալով՝ ըսաւ.

— Ծո՛ւտ հագիր վերաբիւռն, հրացանն ալ ա՛ռ ու գնա՛ տես դուռը զարնողը ո՞վ է: Եթէ կասկածելի մարդ չէ, ներս բե՛ր:

Գեղամ բակին դռանը մօտենալով բարձրաձայն կանչեց.

— Ո՞վ ես, դու, ո՞վ մարդ, որ գիշերուան այս ժամուն կուգաս մեզ անհանգիստ ընելու:

— Բացէ՛ք դուռը, կազաչե՛մ, — պատասխանեց դուրսէն մէկը խեղճուկ ձայնով մը: — Ես թշուառական մարդ մըն եմ, որ կուգամ ձեր քովը մահս գտնելու:

— Մա՛հ, — կրկնեց Գեղամ այդ բառին տխրազգեցիկ հնչիւնէն յուզուած:

Անոր գործալի սիրտը զգացուեցաւ և շտապեց դուռը բանալու:

Գոան առջեւը երեցաւ ձերուսի մը, որ տեսնելով Գեղամը հրացանը ձեռքին՝ ըսաւ անոր.

— Մեռցո՛ւր զիս. ես հոս մեռնելու համար եկայ... Թող հրացանիդ գնդակը մէկ հարուածով ազատէ զիս անտանելի ցաւերէս:

— Դու գժրազգ մարդ մը կերեւաս, ձերուսի՛ս. եկո՛ւր ներս և հանդատցի՛ր, — ըսաւ Գեղամ խոնրազատանքով և ձերուկին ձեռքէն բռնելով տարաւ սենեակը, ուր բազմոցին վրայ նստած էր Ստեփանն այնպիսի տարօրինակ կերպարանքով մը, որ տեսնողին վրայ ան կազդէր:

Նորեկ անծանօթը Ստեփանին առջեւ խոնարհուելով ծունգի չոգեց ու գողգողալով ըսաւ.

— Ես եկայ քու քովդ, ո՞վ մեծ կախարդ, որուն անունէն աշխարհ արարած կարսափի, ես եկայ քու քովդ, որպէս զի կա՛մ իմ ցաւերուս դարման մը ցուցնես և կա՛մ սպանես զիս:

— Մենք հոս մարդասպաններ չենք, խե՛ղճ մարդ, — ըսաւ Ստեփանն յուզուելով: — Պատմէ մեզ ցաւերդ, զուցէ կարենանք քեզ մխիթարել:

— Ո՛հ, ինձ համար ուրիշ մխիթարութիւն չկայ՝ բացի մահը...: Իմ դժբաղդութիւնը շատ մեծ է. լսեցէ՛ք: Իմ կրտսեր երեխաս աչքիս առջեւ այրեցին... իսկ երկու մեծ զաւակներս աւագակներուն ձեռքը գերի ընկած են: Աւագակները կապառնան զանոնք ալ սղջ սղջ այրել, եթէ անոնց փրկանքին համար 500 սօկի չվճարեմ: Իսկ ես աղքատ մարդ մըն եմ, անկարող այդ խոշոր գումարը տալու, հետեւաբար իմ ձանձիւ-ձիվան զաւակներս...:

Թշուառ ձերուսին չկրցաւ խօսքը սււարտել, ձայնը խեղճուեցաւ և ուշաթափ ընկաւ Գեղամին թեւերուն մէջ: Անմիջապէս Ստեփանն սնտուկէն սրուակ մը հանեց, որուն մէջի հեղուկին հտտովը սթափեցուց ձերուսին:

— Դա՛րձեալ սղջ եմ, — գոչեց թշուառը: — Աստուա՛ժ իմ, մինչեւ ե՞րբ պիտի տանջուիմ:

— Մխիթարուէ՛, բարեկամս, ու մի՛ յուսահատուիր: Ոգորմած է Աստուած, սրուն փառք պէտք է տալ մեզի զրկած ցաւերուն համար...: Ո՞րտեղ կապրիս դու:

— Քսան տարի է, որ Սաքրազ գիւղին մէջ հաստատուած եմ, իսկ անկէ առաջ քաղաքին մէջ կրնակէի Յովսէփ ու Ստեփանն եղբայրներուս հետ...:

Այս վերջին բառերուն վրայ Գեղամ զարմացած հօրը երեսը նայեցաւ: Իսկ Ստեփանն իր զգացած յուզումը ծածկելու համար ոտքի ելաւ ու սկսաւ սենեակին մէջ պտտիլ: Պահ մը վերջը հարցուց նորեկին.

— Անունդ ի՞նչ է:

— Անունս Նիկողոս է, — պատասխանեց ծերունին :
 — Եւ իրօք նա դժբաղդ Նիկողոսն էր, Արամին ու Տիգ-
 րանին հայրը, զոր մինք տեսանք մեր պատմութեան սկիզբը :
 Ընթերցողը անշուշտ հասկցաւ, որ այս Նիկողոսը՝ Ստե-
 փանին եղբայրն էր :

Գեղամ արդէն թեւերը պարզեր էր իր հօրեղբօրը գըր-
 կելու համար, բայց Ստեփանն իշխանով մը հասկցուց անոր որ
 անտարբեր մնայ ու չյայտնուի. իսկ ինքը մօտենալով ծե-
 րուկին՝ ըսաւ .

— Բարեկամս, պատմէ՛ ինձ, թէ ի՞նչ բանը ստիպեց
 քեզ քաղաքը թողնել ու Սաքրազի մէջ հաստատուիլ :

— Օ՛հ, մեծ դժբաղդութիւն մը պարտաւորեց զիս այդ-
 պէս ընելու, — սկսեց պատմել Նիկողոս երերուն ձայնով
 մը. — Չարագործ ձեռք մը մեր ունեցած բոլոր հարստու-
 թիւնը կրակի ճարակ տուաւ . . . անողորմ հրդեհը անյազա-
 բար լափեց ամին ինչ . . . լափեց նաեւ Ստեփանն եղբայրս իր
 ընտանիքով միասին :

Նիկողոս այս խօսքերուն վրայ դուրս թափեց աչքերուն
 մէջ լեցուած դառն արտասուքը : Յետոյ շարունակեց .

— Այդ սարսափելի արկածէն վերջը՝ նորէն տաւառերի
 ձեռնարկելու համար դրամ չունենալով և մտնուանդ մեր
 ընտանիքին գլխուն պատուհաս դարձող ձէմալ պէյին տաւ-
 լութենէն ազատուելու համար փոխադրուեցայ Սաքրատ,
 ուր՝ լաւ թէ վատ՝ օրերս կանցնէի : Սակայն տհա՛ քսան
 տարիներէ վերջը գազան թշնամին նորէն երեւան ելաւ վայ-
 րագ վրէժխնդրութեամբ և վերջապէս ամենածանր հարուածը
 իջեցուց գլխուս . . . Ասկէ քսանի մը օր առաջ երկու սրգի-
 իջեցուց գլխուս . . . Ասկէ քսանի էին և աւազակներուն
 ներս անտառին մէջ որսի գնացեր էին և աւազակներուն
 ձեռքը ընկան, որոնք լուր զրկեցին ինձ, որ տղոցս փրկու-
 թեանը համար 500 սօկի վճարեմ, Գնացի քաղաք իմ ծանօթ
 բարեկամներուս աջակցութիւնը խնդրելու : Ասոնցմէ շատերը
 մերժեցին օգնել՝ պատրուակելով թէ փող չունին, միայն
 բարեսիրտ բարեկամ մը խոտաացաւ ճարել ինձ այդ գումարը,
 բայց դժբախտաբար զանիկա ալ բռնեցին բանտարկեցին,

չգիտեմ ինչ յանցանքի համար : Ասկէ վերջը ուրիշ շատե-
 րուն ալ գիմեցի գաւակներուս կեանքի գինը ճարելու հա-
 մար, բայց բոլոր յոյսերս ի գերեւ ելան : Ոչ մէկէն օգնու-
 թիւն չգտնելով վերագործայ տուն . . . Օ՛հ, այստեղ կրեցի
 կեանքիս ամենամեծ կսկիծը : Երբ տուն մտայ, տեսայ կրա-
 կէն վրայ խորովուած վեց տարեկան աղջիկս, Մանուշուս . . .

— Օ՛հ, քստմնելի՛ չարագործութիւն, — գոչեց Գեղամ
 ցաւագին :

— Այս բոլոր աղէտներէն վերջը ինձի ուրիշ բան չէր
 չմնար ընելու, բայց միայն մահը խնդրել Աստուծմէն և այդ
 մահը գտնելու համար եկայ այս ամայի վայրը, սրուն համար
 կպտտմին թէ՛ «Հոս ոտք կոխողը ա՛լ ետ չի գառնար» :
 Բայց աւա՛ղ, ինչպէս կտեսնեմ, կախարգներն ու գիւլերը
 մարդոցմէն աւելի բարի են . . .

— Այո՛, — ընդմիջեց Ստեփանն, — կախարգները բարի
 են. անոնք քեզ պիտի օգնեն ու մխիթարեն :

— Ինձ պիտի օգնե՞ն, պիտի մխիթարե՞ն, — պօռաց
 Նիկողոս ապշածութեամբ :

— Վաղը քու գաւակներդ պիտի ազատուին :

— Կարելի՞ է այդ :

— Կախարգները սուտ խօսիլ չգիտեն :

— Այո՛, կախարգները սուտ խօսիլ չգիտեն, — կրկնեց
 Գեղամ լրջութեամբ :

— Հաւատս մեծ է ձեր վրայ, — ըսաւ Նիկողոս, — բայց
 իմ բաղգէս յոյս չունիմ :

— Յուսա՛, — ըսաւ Ստեփանն — իսկ առ այժմ գնա՛ ու
 կինդ մխիթարէ : Վաղը գաւակներդ ազատուած կըլլան :

Նիկողոս ծանր ծանր ստքի ելաւ ու ապշած մնաց, երբ
 չորսդին նայելով տեսաւ թէ իր տարօրինակ հիւրընկալները
 սենեակին մէջ չկան :

Ստեփանն ու Գեղամ առանց նկատուելու մտեր էին միւս
 սենեակը :

Նիկողոս՝ հաստատուած իր կարծիքին մէջ թէ անոնք
 կախարգներ էին, երեսը խաչակնքեց ու ցած ձայնով մըր-
 մընաց. «Փա՛նք քեզ, Աստուած, փա՛նք քեզ :»

Խեղճ մարդը Աստուծոյ փառաբանելով ու ակամայ յոյսերով վերադարձաւ գիւղ:

Նիկողոսին մեկնելէն վերջը Ստեփանն ու Գեղամ ծածկազգեստները հանած՝ մտան առաջուան սենեակը, նստեցան իրենց տեղերը և սկսան խօսակցիլ:

— Կտեանե՞ս, Գեղամ, — ըստւ Ստեփանն —, Նիկողոս հօրեղբայրդ ալ իր ամբողջ ընտանիքով ենթարկուած է մեր գազան թշնամիին անվերջ հալածանքներուն:

— Ոչ մէկ տեղէ մը օգնութիւն չկայ, — յարեց Գեղամ դառնութեամբ: — Բայց ինչո՞ւ համար մեր ս'վ ըլլալը չյայտնեցինք անոր:

— Վասն զի եթէ յայտնած ըլլայինք, նա յոյս չպիտի ունենար, թէ մենք պիտի կարենանք անոր օգնել. մինչդեռ այժմ նա մեզ կախարդ կարծելով՝ հաւատացած է թէ մենք ամեն բան ընելու կարող ենք:

— Բայց ի՞նչպէս պիտի կրնանք օգնել, քանի որ հօրեղբորդիներուն համար պահանջուած փրկագինը վճարելու դրամ չունինք:

— Աստուած սղորմած է, Գեղամ: Նա պիտի օգնէ քեզի, որպէս զի դու մխիթարեա ղժողովը հօրեղբայրդ...: Գու ունիս հաւատարիմ ու կարիճ ընկերներ, որոնց հետ միասին պիտի կարենաս ազատել հօրեղբորդիներդ քիւրտ աւագակներուն ձեռքէն:

Այդ ծրագիրը արդէն յղացեր էր Գեղամ այն իսկ ըսպէին՝ երբ լսեց Արամին ու Տիգրանին գերի ընկնիլը. բայց չէր համարձակած յայտնել հօրը: Իսկ հիմա որ տեսաւ, թէ հայրն ալ իրեն պէս կմտածէ, ուրախացաւ և հօրը վիզը պլլուելով՝ ըստւ.

— Ո՛րքան բարի ես, հայրիկ. Այո՛, իմ ընկերներս քաջ են ու հաւատարիմ. անոնք պիտի գան ինձ հետ ազնիւ պարտականութիւն մը կատարելու:

— Այս գործին մէջ, Գեղամ, քաջութեան հետ հաւասար խորամանկութիւն հարկաւոր է: Ժամանակ չկարմնցնենք: Եկու՛ք, գաւա՛կս, եկու՛ք քեզ օրհնեմ ու գնա՛...: Գնա՛ ազատելու հօրեղբորդիներդ, որոնք աւագակներուն ձեռքը կտանջուին և անհամբեր կպատեն ձեր օգնութեանը...:

Կէս ժամ վերջը Գեղամ հրացանը ուսին և դաշոյնն ու ատրճանակը մէջքին՝ դիւցազնական երգ մը երգելով դուրս ելաւ մենարանէն...:

ՀԱՅ ՔԱՋԵՐՈՒ ԽՈՒՄԲԷ

Ասաւօտեան ախորժելի հովը մերթ հանդարտ ու մերթ ուժգին կտահէր կանցնէր խիտ ծառերուն վրայէն: Թռչունները հաս հոն կթռչկտաէին ճլլլալով, տեղ տեղ կլսուէին ոչխարներու մայլունը, գամփռերու հաչիւնը և հովիւներու սրինգը: Ծիծեռնակը արագաթիւ սլացքով դէպ ի ամպերու բարձրութիւնը՝ ախորժալուր ու մեղամոզձիկ ճառագողմով մը կարծես կրարեւէր հորիզոնին ետեւէն հրաշէկ գլուխը բարձրացնող ճառագայթագեղ արեւը: Անոր տխուր երգին կպատասխանէր հեռուն՝ թանձրախիտ անտառին մէջէն հպարտ սոսակը իր ներգաշնակ ու սիրահար երգովը:

Այդ միջոցին Սաքրազ գիւղէն դուրս կուգար գեղադէմ ու առոյգ երիտասարդ մը, որ կուզուէր դէպ ի անտառը: Արագ էր անոր քայլուածքը և դէմքին վրայ խոր ախրութիւն մը կնկատուէր: Չեւքը բռնած էր հատտ ու երկար գաւագան մը: Անոր կընկերանար սեւ գամբու մը, որ կարծես իր տէրը ուրախացնելու համար անոր քովը կցատկըտէր և զուարթ ձայներ կհանէր:

Այս երիտասարդը Գեղամն էր: Նա գնացեր էր իր ընկերները հաւաքելու և հետաքրքրութեամբ մտեր էր Սաքրազ՝ տեսնելու համար թէ ի՞նչ կընէ իր Նիկողոս հօրարը: Գեղամ գիւղը մտած ժամանակ ուրախ էր, բայց անկէ գուրս եկաւ խոր ախրութեամբ համակուած...:

Մօտակայ անտառը մտնելով՝ բնութեան գեղեցիկ տեսարանէն յափշտակուած նստաւ ծառի մը տակ: Անոր աչքին առջեւ կպարզուէր բնութիւնը իր բոլոր շքեղութեամբ: Կանաչագեղ դաշտին մէջէն արծաթափայլ Մուրառ գետը օձածեւ պտոյտներով կհասէր կանցնէր դէպ ի ձորերը և իր շառաչիւնով կպատասխանէր հիւսիսային սուրղ քամիին, որ արտերու դալար հասկերուն վրայէն սահելով գեղատեսիլ

ալիքներ կգոյացնէր: Նորածագ արեւը աւելի կիպլեցնէր բնութեան այդ շքեղութիւնը: Հրաշալի էր տեսարանը, զոր սքանչացումով մը կը խաչէր Գեղամ մտախոհ: Նա կ'մտածէր... և տարօրինակ հակասութիւն մը կ'գտնէր բնութեան այդ գեղեցկութեան և մարդկանց սրտերու տգեղ չարութեան մէջ: Նա չէր կրնար մի կերպ ըմբռնել, թէ այդ բնութեան հրաշագեղ կերպարանք մը տուող «Բարի» Աստուածը ի՞նչպէս չէր խղճահարուէր ստեղծելու մարդկային հրէշ արարածներ, որոնց գոյութիւնը նախատինք մ'էր իր ստեղծագործութեանը:

Այս տխուր խորհրդածութիւններուն մէջ ընկղմած՝ յիշեց նա գիշերուան իրենց տանը այցելութիւնը. հօրն ու հօրեղբորը սրտածակիկ պատմութիւնները և ողբալի ձայնով մը քոչեց.

— Աստուած իմ, ինչո՞ւ համար մեր գերդաստանին սահմանեցիր այսքան դժբաղդ ճակատագիր մը...:

Այդ բոպէին՝ Գեղամին սեւ գամբուր, զոր տէրը «Արապ» կիւղէր, նստած տեղէն յանկարծ ցատկեց ու սկսաւ հօջել: Գեղամ ետեւը դարձաւ և զարմանքով տեսաւ իր Նիկողոս հօրեղբայրը, որ կանգնած էր ծառի մը տակ: Գեղամ ճանաչեց զանիկա՝ առանց սակայն անկէ ճանչցուելու:

— Ա՛յ տղայ, — ըսաւ անոր Նիկողոս —, դու այստեղ մինակ ես և վրադ գէնք չունիս:

— Ի՞նչ պիտի ընես գէնքը, — հարցուց Գեղամ զարմացած:

— Մենք պիտի մեռնինք, — պատասխանեց ծերունին. — բայց մեռնինք քաջի պէս: Ա՛ռ, կտրի՛ճս, գաւազանդ, և պատրաստուէ՛ քեզ պաշտպանել թշնամուն դէմ...:

Այդ միջոցին հրացանի քանի մը պայթիւններ լսուեցան: Գեղամ հասկցաւ, որ թշնամիներէ շրջապատուած են և փոխանակ այս անակնկալ հանդիպումէն շուտելու՝ անմիջապէս մէջքէն դուրս քաշեց երկու ատրճանակներ, որոնց մէկը Նիկողոսին տուաւ և ուրախ դէմքով ըսաւ.

— Ա՛ռ, ծերո՛ւնիս, այս ատրճանակը Գու ճիշդ քսիր, թէ քաջի պէս մեռնելու ենք, այսինքն մեռնելէ առաջ թշնամիներէն մէկ քանին գլորելու ենք, որպէս զի էշի նահատակ չըլլանք...:

Անոնք ատրճանակները կրակելով զիմացէն եկող քիւրտերէն երկուսը գետին տապալեցին և սկսան դաշոյնով ու զաւազանով պաշտպանել ինքզինքնին: Մտաբուռն մէջէն իրարու ետեւէ դուրս եկան տասնէն աւելի աւազակներ, որոնք մերկ դաշոյններով յարձակուեցան հայերուն վրայ: Նիկողոս արդէն արեան մէջ կը լողար, իսկ Գեղամին վրայ բարձրացեր էին քանի մը դաշոյններ: Այդ բոպէին՝ հարուածելու պատրաստուած երեք քիւրտերուն գլուխները յանկարծ մարմիններէն բաժանուելով ցած ընկան... և Գեղամ տեսաւ, թէ իր դիմացը կեցեր են իր հաւատարիմ ընկերներէն մէկ քանին, որոնց ձեռքերուն մէջ կը լողային արիւնոտ դաշոյններ:

— Արշաւի՛ր... — քոչեց Գեղամ գրկելով ընկերներէն մէկը —, դու անխուտափելի մահէ մը ազատեցիր զիս: Ի՞նչպէս չնորհակալ ըլլամ քեզ:

Շնորհակալ եղի՛ր Արարին, քս սեւ շանը, վտան զի եթէ ան չըլլար, դու արդէն գնացած էիր անդիլի աշխարհը, — ըսաւ Արշաւի խնդալով:

— Ի՞նչպէս, Արաք ի՞նչ ըրաւ, որ...: Բայց կեցէ՛ք, ընկերներ, տեսնենք Նիկողոսն ըսչ կողաւ:

Գեղամ՝ մտածելով թէ Նիկողոսը ստացած վէրքերով մեռած կրնայ ըլլալ, սարսուեցաւ: Նա լուսագոյն կհամարէր մեռնիլ անոր տեղը: Ու շտապով մօտեցան Նիկողոսին, որ արիւնաթաթախ տարածուած էր գետնին վրայ: Ուրախութեամբ տեսան, թէ Նիկողոս տակաւին ողջ էր, թէեւ ծանրապէս վիրաւորուած: Անմիջապէս անոր վէրքերը կապեցին և ընկերներէն երկու հօգի զանիկա վերցնելով տարան գիւղ: Գեղամ երեք վէրք ստացեր էր, բայց վէրքերը ծանր չէին: Արշաւի անոր վէրքերն ալ լուսաց ու կապեց:

— Շնորհակա՛լ եմ, Արշա՛ւիր: Գու ճիշդ վայրկենին վրայ հասար, թէ չէ անօրէնները գլուխ պիտի թոցնէին...: Բայց քիչ մ'առաջ Արարին չնորհակալ ըլլալու է կըսէիր, ինչո՞ւ համար:

— Ճիշդ քսիր:

— Բայց ի՞նչպէս պատահեցաւ, պատմէ՛ :

— Մենք երբ քեզմէ բաժանուելէ վերջը հանդարտ կէ՛թայինք մեր ժամադրած տեղը, յանկարծ տեսանք, որ մ. . . գիմացը եկաւ սեւ շունգ՝ Արարը՝ արիւնտա ցուռկով : Երբ մեզի մօտեցաւ, սաստիկ հաչելով այս կողմը վազեց : Մենք հասկցանք, ո՛ր դուք հոս վառնգի մէջ էք, խփոյն հասանք և քեզ սպանելու պատրաստուած աւազակներուն գլուխները թացուցինք ու քու գլուխդ մնաց իր տեղը : Կտեսնե՞ս ուրեմն, որ եթէ շունգ մեզի իմաց տուած չըլլար, մենք ձիւտ ժամանակ չպիտի հասնէինք քեզ օգնելու :

— Օ՛հ, ես ձեզի երախտապարտ եմ : Ես լաւ գիտէի, որ իմ սիրելի ընկերներս ինձ հաւատարիմ են . . . Բայց ո՞ւր են միւս աղաքը :

— Անոնք այս մացառներուն մէջ են :

Գեղամ քանի մը րոպէ մտախոհ մնաց և յանկարծ սարսուռեցաւ : Արշաւիրին ձեռքը բռնեց ու մեղմ ձայնով ըստ տնոր .

— Գունատուել ես, Արշաւիր : Ձեռքդ կրակի պէս կայրուի : Մի՛ գօցցէ փորձանք մը պատահած է քեզ : Արգիտք մեր ընկերներէն մեռած կամ վիրաւորուածներ կա՞ն :

Արշաւիր չփութեցաւ, բայց շուտով ինքզինքը ժողուեց ու հանդարտութեամբ պատասխանեց .

— Փա՛ռք Աստուծոյ, մեզմէ մեռնող չկայ :

Յայտնի կերեւար, որ այս խօսակցութիւնը Արշաւիրին հաճելի չէր և նա ուղեց խօսքը փոխել ու ըստաւ .

— Նայէ՛, Գեղամ, կէս օրը մօտեցեր է : Այս սուղ ժամանակը պարապ չանցնենք . այս գիշեր Նիկողոսին աղաքը անպատճառ ազատելու ենք :

— Այո՛, անպատճառ . . . Բոլոր ընկերները այտակո՞ղ են :

— Բոլորն ալ հոս են :

— Ոչ ոք չմերժեց կամ չգժեկամակեցա՞ւ :

— Ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ մէկը : Երբ լսեցին, թէ Նիկողոսին աղաքը քիւրտերուն ձեռքը գերի ընկած են, խփոյն գործերը թողին ամենքն ալ և հրացանները վերցնելով ճամբայ ընկան :

— Ես արդէն տարակոյս չունէի անոնց ազնուութեան ու անվախութեան վրայ : Բայց մինչեւ այստեղ ի՞նչպէս եկաք . . . : Ձեր ետեւէն լրտեսող չկա՞յ :

— Մի՛ վախճար, Գեղամ : Մենք մի առ մի այնպէս հեռացանք, որ ոչ ոք մեզ չտեսաւ . . . : Բայց, Գեղամ, մենք նորէն խօսքով ժամանակ կանցնենք : Երթա՛նք :

Գեղամ ու Արշաւիր գնացին միւս ընկերներուն մօտ :

— Բարե՛ւ ձեզ, ընկերներ, — ըստաւ Գեղամ :

— Բարե՛ւ, — կրկնեցին ընկերները :

— Գիտե՞ք, թէ ի՞նչ բանի համար հուսաբուած ենք հոս :

— Գիտե՛նք, գիտե՛նք, — պօռայլն ամէնքը մէկ :

— Մենք պէտք է աջողութեամբ ազատենք Նիկողոսին գաւակները, որոնք ամէնքիս ալ սիրելի են :

— Անակշտպէս պիտի յարձակուինք աւազակ քիւրտերուն վրայ, — գոչեց անհամբերութեամբ անոնցմէ մէկը :

— Յարձակելով բան մը չենք կրնար ընել . . . : Ձե՞ որ ուրիշ անգամ ալ յարձակեցանք և արգիւնք մը չունեցանք :

— Հապա ի՞նչ ընելու է, — հարցուց արիւ ընկեր մը :

— Ես մտածեր եմ ծրագիր մը, որուն կարծեմ գօւք ալ հաւանութիւն պիտի տաք, — ըստաւ Գեղամ լրջութեամբ :

— Ինչ որ դուն ըսես, մենք պատրաստ ենք կատարելու :

— Այս գործին մէջ քիչ մը խորամանկութիւն հարկաւոր է : Եթէ ճարպիկ ըլլանք, առանց արիւն թափելու ալ պիտի յաջողինք . . .

— Արիւն չթափե՛նք, — գոչեց Արշաւիր ծիծաղելով :—

Քանի այս ձեռքը իմ վրաս է, ես արիւն թափելէ ետ չեմ կենալու : Թող մեր զաշոյններուն տակ սատակին այդ գազանները, որոնք մեր երկիրը քար ու քանդ ըրին . . . : Ես մէկ հատիկ քոյր մը ունէի, որ ինձ համար թէ հա՛յր էր, թէ՛ մայր : Մեր ընտանիքէն մնացած միակ հարազատս էր անիկա, զոր աչքիս լոյսին պէս կօխրէի . . . Օ՛հ, այդ քիւրտերը, այդ գժոխային արարածները վատութեամբ սպանեցին զանիկա :

Եւ Արշաւիր սկսաւ կատաղութենէն հեկհեկալ :

— Մխիթարուէ՛, ընկե՛ր, մտածէ՛, թէ մինակ դուն չես, որ զրկուեր ես քո սիրելի հարազտաներէդ: Չկայ հայ մը, որ այդ գոհերը տուած չըլլայ: Անցածին վրայ շխտինք. ի գո՛ւր է խօսիլ մեռածներու մասին, որոնք ա՛յ չեն սղ- ջանար:

— Գիտե՛մ այդ, գիտե՛մ, որ մեռածը չի սղջանար. բայց ես կուզեմ վրէժ լուծել, արիւն թափել, իսկ դուն ինձ թոյլ չես տար, Գեղա՛մ...:

— Ես չեմ ըսեր, թէ բնաւ արիւն չթափենք. բայց այս պարագայիս նիկողոսին տղաքը քիւրտերուն ձեռքէն սղա- տելու համար քաջութեան հետ խոհեմութիւն ալ հարկուոր է:

— Լա՛ւ, ըսէ՛ տեսնենք, թէ ի՞նչ պիտի ընենք, որ- պէս զի «առանց կաթիլ մը արիւն թափելու» կարենանք ազատել գերիները, — կասկածաւ ու հեզնական շեշտով մը հարցուց Արշաւիր, որ բնաւ չէր կրնար ըմբռնել, թէ առանց արիւնհեղութեան կարելի էր նպատակին հասնիլ:

— Երկու ժամ վերջը մենք գտնուելու ենք գիմացի անտառը: Աւազակները այս գիշեր այնտեղ ըլլալու են, այդպէս ըսաւ ինձ հայրս, որը, ինչպէս գիտէք, այս տեսակ գործերէն քիչ մը կհասկնայ: Ես նախապէս պիտի երթամ այդ տեղը աչքէ անցնելու, վերջէն ալ ձեզ կտանիմ...:

— Ի՞նչ պիտի ընենք այնտեղ, — հարցուցին մէկանց քանի մը ընկերներ:

— Ահա՛ թէ ի՞նչ պիտի ընենք. դուք տմենքդ ալ՝ աւազակները դեռ չեկած պիտի ելնէք այն ծառերուն վրայ, որոնց ներքեւը անոնք պիտի հաւաքուին: Իսկ ես հեռու տեղ մը պիտի սպասեմ և կէս գիշերին Արարիս հետ միասին պիտի գամ: Դուք ծառերուն վրայ հանդարտ նստած ձեր հրացանները կուղղէք դէպ ի քիւրտերը: Աշխատելու էք մանաւանդ, որ ձայն ծպուտ չհանէք, վասն զի եթէ անոնք ձեր հատը առնեն, ամէն ինչ կկորչի և գործը կվտանգենք...:

— Բայց եթէ մեզ տեսնեն, — ընդմիջեց Արշաւիր սն- համբերութեամբ:

— Հօրս ըսածին նայելով՝ այնտեղի ծառերը շատ հաստ

ու խիտ ճիւղեր ունին, այնպէս որ երբ անոնց մէջ պահ- ուքտիք, մանաւանդ գիշերային մթութեան մէջ ոչ ոք չի կրնար ձեզ տեսնել. եթէ դուք աղմուկ չհանէք, իսկ երբ ես անոնց մօտ գամ, իսկոյն կամացուկ մը վար կիջնէք ծառերէն:

Արշաւիր այս ծրագիրէն բնաւ գոհ չէր. ուստի ատամ- ները կրճտացնելով ըսաւ.

— Միս, ե՛րբ պիտի ըլլայ, որ արեան ծարուս յագեցնեմ:

— Ատոր ալ ժամանակը կայ, — ըսաւ Գեղամ անոր կոնակը տփելով և յետոյ դառնալով միւս ընկերներուն՝ յարեց. — Եթէ ձեզմէ մէկը ու է պատճառ մը ունի, ազատ է չգալու:

— Մեր մէջ ոչ ոք չգալու պատճառ մը չունի, — գո- չեցին ամէնքը միասին:

— Ուրեմն քալենք ժամ մը առաջ մեր գործը վերջա- ցնելու...: Աստուած մեզի օգնական ըլլայ:

— Մեր զէնքերը մեզի օգնական ըլլան, — աւելցուց Արշաւիր:

Եւ քաջերու խումբը ճամբայ ընկաւ:

V

ԳԵՐԻՆԵՐԷ ԱՋԱՏՈՒԱԾ

Մութ գիշեր էր:

Երկինքը ծածկուած էր սև ամպերով: Եթէ կային ամ- պերուն քօղէն ազատ մնացած աստղեր, ասոնք ալ անտե- տանելի էին ծառերու տերեւախիտ ճիւղերուն մէջէն: Խոր լուութիւն կտիրէր ամբողջ անտառին մէջ:

Մեծ ծառի մը տակ կրակին շուրջը նստած էին տասը գինուած քիւրտեր, որոնց դէմքէն առաջին նայուածքով կարելի էր հասկնալ, թէ անոնք այն գազանաբարոյ արա- 3

րածներէն են, որոնք դարերէ ի վեր հայ ժողովուրդին գլխուն պատուհաս են եղեր...

Այդ աւագակներէն երկու հոգի կրակին վրայ գառնուկ մը կխորովէին: Անոնց գլխաւորը ընկողմանած անհոգութեամբ կծխէր երկար ծխամորջը: Նա իւր ընկերներէն կզանազանուէր սակեթել «չէփքէն»ովը և գլխին խոշոր գոյնզգոյն «չալմա»ներովը: Աւագակապեաին քովը նստած էր դաժան նայուածքով ու բարձրահասակ մէկը, որ խոռ ձայնով կպատմէր իր ըրած նշանաւոր գողութիւններէն մէկը: Միւսները ուշադրութեամբ ու հետաքրքրութեամբ կլսէին անոր քաջագործութիւնը:

Անոնց ետեւը նստած էին Արամ ու Տիգրան, որոնց հետ մենք ծանօթացանք մեր պատմութեան սկիզբը:

Նիկողոսին տղաքը մտախոհ կնայէին իրարու երեսը, տխուր ու հարցական նայուածքով մը կարծես զիրար սրտապնդել կուզէին:

Քիչ վերջը Էօմէր — իր գողութիւնները պատմող բարձրահասակ հրէչը — իր պատմութիւնը աւարտելով՝ ըսաւ.

— Անմտութիւն ըրինք, որ այս կեալուրի լոճերը չմտցուցինք: Անոնց հայրը իր խոստմանը համաձայն պէտք էր, որ երէկ բերած ըլլար դրամը, մինչքեւ այսօր ալ չեկաւ...: Ընկալ պէ՛յ իրաւունք ունի բարկանալու:

Աւագակապեալը — սրուն անունը Գէլօ էր — Էօմէրին երեսը նայելով ըսաւ ժպտալից.

— Գուցէ Նիկողոս սոսացած վէրքերէն մեռնելով չկրցաւ գալ...: Սակայն Օսմանն ալ դեռ չեկաւ. երեք օր եղաւ, որ գնացեր է ընկերօջը հետ:

— Չըլլա՞յ թէ անոնք բռնուած ու բանտարկուած ըլլան, — ըսաւ Էօմէր մտախոհ:

— Ա՛ա՛. երբէ՛ք: Եթէ բանուին ալ, ձէմալ պէ՛յ չպիտի թողնէ որ բանտարկուին...: Բայց դուն այն լսէ, Էօմէ՛ր. դու լաւ գիտե՞ս, որ այն երիտասարդը Նիկողոսին հետն էր:

— Ի՞նչպէս չէ: Այս գաշոյնը, — պատասխանեց Էօմէր հպարտութեամբ դուրս քաշելով իր արծաթակոթ խանչէրը, —

այս օրհնեալ գաշոյնը երեք անգամ մտաւ կեալուրին կուրծքը, և ես յոյս ունիմ, թէ ան ալ Նիկողոսին հետ հիմա անդիլ աշխարհն է:

— Աստուած տայ այդպէս եղած ըլլա՞յ: Բայց եթէ Նիկողոս մեռած է, ուրեմն մենք այս լոճերուն համար փրկանք չպիտի ստանանք:

— Ես ալ ստոր համար է, որ կըսէի թէ աւելորդ է այլեւս զանոնք ողջ պահել:

— Այո՛, վտղը պէտք է անոնց գլուխը կտրել...: Բայց... շիտակն ըսե՛մ քեզի, Էօ՛մէր, — յարեց Գէլօ, — ես շատ կցաւիմ այս լոճերուն վրայ, և եթէ ձէմալ պէ՛յ անպատճառ անոնց մահը չպահանջէր, ես անոնց վրայ ձեռք բարձրացնելու բնաւ տրամադիր չեմ: Սակայն չգիտեմ, թէ ինչո՞ւ համար ձէմալ պէ՛յ անպատճառ կուզէ, որ զանոնք սպանենք...:

Էօմէր՝ աւագակապեաին խօսքերուն վրայ զարմացած՝ արհամարհական ժպիտով մը պտտախանեց.

— Գէլօ՛, ամօթ է քեզի, որ այդ կեալուրներուն վրայ կցաւիս: Անոնք անիծուած են Աստուծու ու մարգարէն...: Մեր փատիչահը, որ մեծ մարգարէին փոխանորդն է, իր հպատակներուն մէջ ընտրեց մեր քաջարի քիւրտ ցեղը՝ և զէնք տուաւ մեր ձեռքը, որպէս զի այդ պիղծ կեալուրները օր մ'առաջ դժոխք ուղարկենք...: Այլահին ու փատիչահին կամքը այս է...:

— Լաէ՛, — գոչեց Գէլօ, — քու խելքիդ բանը չէ իմանալ թէ Ալլահին կամքը ի՞նչ է: Այդ Փլահներն(*) ալ Աստուծոյ ստեղծածն են. անոնք ալ Ալլահին կհաւատան այնպէս՝ ինչպէս մենք: Ուրեմն Աստուծոյ գործն է դատել ուրիշներուն կրօնական համոզմունքները...:

— Աս ի՞նչ խղճահարութիւն է, — ըսաւ Էօմէր քմծիծաղով մը: — Գէլօ, դու մինչեւ հիմա այնքան արիւն թափած ես և մտքէդ չէ անցած թէ քու ձեռքովդ սպանուածներն ալ Աստուծոյ արարածներն են. իսկ հիմա նո՞ր խելքդ

(*) Քիւրտերը առ հասարակ հայերուն Փլահ կ'ըսեն:

զուլսդ եկեր է, կամ թէ մինչև ցարդ քու կամքովդ չէր, որ այնքան մարդ սպանեցիր:

Այս խօսքերը ըսելով Էօմէր խորամանկ նայուածք մը ուղղեց Գէլօին և սկսաւ չարամտութեամբ ծիծաղիլ: Անիկա կփափագէր գիտնալ, թէ աւագակապետը ի՞նչ կ'մտածէ անցած դէպքերուն մասին, որ պէս զի զիւրութեամբ կարողանար իր գաղտնի ծրագիրը գործադրել:

Եւ Էօմէրի ծրագիրն այս էր. — Գտնել ու եւ է յանցանք Գէլօին վրայ, որպէս զի անոր մասին չարախօսէ աւագակներուն առջեւ, զանոնք գրգռէ իրենց գլխաւորին դէմ և Գէլօն սպանել տալով՝ ինքը անցնի անոր տեղը: Այդ ծրագիրը գործադրելու համար նոյն իսկ ձէժաւ պէլին հաւանութիւնը առած էր:

Սակայն խորամանկ աւագակապետը Էօմէրին միտքը կռահեց և զուլսը կախ տալով ոչինչ պատասխանեց Էօմէրին վերջին խօսքերուն:

— Շատ կ'մտածես, Գէլօ, չըլլա՞յ թէ հոգուդ փրկութեանը վրայ կ'խորհիս, — հարցուց Էօմէր:

— Գիտեմ թէ ինչօ՞ւ համար զիս կ'վշտացնես քու անտեղի հարցումներովդ, Էօմէր, — պատասխանեց Գէլօ հանդարտօրէն. — բայց լա՛ւ գիտցիր, որ ես քու նենգամտութենէդ չեմ վախճար և կարհամարհեմ քու յետին միտքերդ: Ըրէ՛, ինչ որ կուզես:

— Ներողութիւն, Գէլօ, ես չէի ուզեր քեզ վշտացնել: Բայց կեա՛վուրներուն վրայ ունեցած կարեկցութիւնդ պարտաւորեց զիս քո մապին տարբեր կարծիք ունենալ, բան մը՝ որ քեզմէ չէի սպասեր:

— Դու կուզես, որ այդ Ֆլահներուն վրայ չկարեկցի՞մ: Բայց մտածէ՛, Էօմէր, մտածէ՛ անգամ մը թէ ի՛նչ է մեր ըրածը: Այս տարուան մէջ ի՛նչքան մարդ սպանեցինք, ի՛նչքան տուն քանդեցինք և ի՛նչքան ընտանիքներ թշուառացուցինք: Այս բոլոր ոճիրները մեր ձեռքով կատարուեցան և մենք չխնայեցինք ո՛չ ծերին, ո՛չ երիտասարդին, ո՛չ կնոջ, ո՛չ երեխային... Եւ այդ ամենը ինչօ՞ւ համար

կընենք մենք: Մեր սեպհական շահերօ՞ւն համար. — Ո՛չ, այս բոլոր չարագործութիւններէն մեզի գրեթէ օգուտ մը չկայ. մենք կոպանենք, կկոտորենք, կայրենք ու կաւերենք միայն ուրիշին փառքին համար: Մենք այդ ուրիշին ձեռքին մէջ գործիքներ ենք, պարզապէս մեքենաներ՝ զուրկ ինքնուրոյն գատողութենէ ու մարդկային զգացումէ...:

Գէլօ այնպէս զգածուած կ'սուէր, որ մինչև անգամ զգացած յուզումէն չկրցաւ խօսքը շարունակել:

Գէլօն աւագակ ըլլալու համար ծնած չէր, բայց կեանքի պայմանները զանիկա դրեր էին այդ տոպարէզին մէջ: Նա ծնած էր քրիստոնեայ Ասորի ծնողքէ մը. մինչև տասը տարեկան հասակը նա պաշտած էր իր հայրինի կրօնն ու հաւատը: Բայց երբ քիւրտերը անոր ծնողքը սպանելով՝ զինքն ալ գերի տարան ու թրքացուցին, Գէլօ անոնց մօտ մեծնալով՝ միեւնոյն կրթութիւնը ստացաւ և բռնութիւնը զտնիկա գարծուց քրիստոնեաներուն թշնամի: Իսկ այժմ գուշակելով՝ թէ Էօմէր պատրուակ կ'փնտռէ զինքը սպանել տալու և միանգամայն մտածելով թէ այդ բանը գուցէ նոյն գիշերը պատահի, այս մտածումներուն տակ անոր երկար տարիներէ ի վեր քնած խիղճը յանկարծ զարթեցաւ ու սկսաւ տանջել զինքը այն սասիճան, որ այդ աւագակին երբէք արցունք չտեսած աչքերը թրջուեցան:

Իսկ Էօմէր, որուն սիրտը քրիստոնեաներուն դէմ ունեցած ատելութեամբը քարացած ու անզգայացած էր, տեսնելով աւագակապետին զգածուելը՝ ընդմիջեց անոր խօսքերը ու ըսաւ.

— Չէ՛, Գէլօ՛, չէ՛, դու շատ սխալ կ'գատես: Կեա՛վուրները մեր գերիներն են Աստուծէ նախասանմանուած. մենք իրաւունք ունինք անոնց հետ վարուելու այնպէս՝ ինչպէս շուներու հետ... Այդպէս կ'քարոզէ մեր սուրբ Ղուբանը:

— Օ՛հ, Էօմէր, դու շատ անգութ ես: Ի՛մ սիրտը կը կտրատուի, երբ կ'յիշեմ մեր գործած չարիքները, զորոնք տակաւին կ'չարունակենք անգիտակցաբար... Գիտե՞ս,

Էօմէր, թէ Սլօն ու Մստօն ինչո՞ւ համար Սաքրագ գնացին:

— Գիտե՛մ, այո՛. — պատասխանեց Էօմէր սառնասրտու-
թեամբ. — գիտե՛մ մեր ընկերները գնացին այնտեղ գեղեցիկ
գործ մը կատարելու: Անոնք Նիկողոսին կի՛նն ու փաքրիկ
աղջիկը պիտի սպանեն, և գուցէ արդէն վերջացուցած կըլ-
լան ձէմայ պէյին յանձնարարութիւնը...

Այս խօսքերը ցնցեցին Արամն ու Տիգրանը, որոնք
աւազակներուն հետեւ նստած կլսէին անոնց խօսակցու-
թիւնը: Խեղճ աղոց գէմքերը մեռելի գոյն ստացան լսելով
իրենց մօրն ու քրօջը մասին եղած այդ սարսափելի յանձ-
նարարութիւնը...: Բայց, աւա՛ղ, ի՞նչ կրնալին ընել այդ
գերի վիճակին մէջ:

— Այդպէս պէտք է, — շարունակեց Էօմէր. — Այդ է
ձէմալ պէյին կամքը, որուն անպայման պէտք է հնազան-
դինք պատակօրէն:

— Այդպէս կուզէ ձէմալ պէյ...: Բայց նա մարդ չէ՛,
նա մի գազան է. — գոչեց Գէլօ բարկութեամբ:

— Ի՞նչ կիսօսիս, Գէ՛լօ. արդեօք կը մտածե՞ս ըստծիդ
վրայ: Յետոյ չզղշտ՞ս. այդ խօսքերդ թանկ կնստին վրագ:
Ձէմալ պէյ լաւ գիտէ անհաւատարիմ ծառաները պատժել:
Զգուշացի՛ր:

Գէլօ ցնցուեցաւ. ձեռքը ձակատին դրաւ և քիչ մը
խորհելէ վերջը՝ ըսաւ մեղմ ձայնով մը.

— Հիմա կհաւատամ, որ դու, Էօ՛մէր, ձէմալ պէյին հա-
ւատարիմ ես: Ես դիտմամբ կեղծեցի կեա՛վուներուն վրայ
գութ ցոյց տալ՝ միմիայն քեզ փորձելու համար...: Դառնանք
հիմա մեր գործին ու խօսինք մեր պարտականութեանց
վրայ: Գիտե՛ս, Էօ՛մէր, թէ ձէմալ պէյ մասնաւորապէս մեզ-
մէ ի՞նչ կպահանջէ:

Էօմէր կասկածելի նայուածք մ՛ուզղեց Գէլօին և ար-
համարհատ ժպիտով մ՛ըսաւ.

— Զգիտեմ:

— Նա կպահանջէ, որ մեր բոլոր ուժերը գործ զնննք
այն տարօրինակ երիտասարդը բռնելու: Ես երէկ յայտ քու
վրագ գրած էի, բայց դու...

Էօմէրի դժոխային դէմքը բոլորովին սեւցաւ, բայց
դարձեալ հպարտութեամբ պատասխանեց.

— Գէ՛լօ, դու կուզես զիս ծաղրել, նպատելով որ ես
երէկ տասը մարդով այդ անիծած կեա՛վուրի լաճին վրայ
գնացի, բայց մինակ վերադարձայ: Ծաղրէ՛ զիս ինչքան
կուզես, սակայն գիտցիր, որ եթէ իմ տեղը դուն ալ ըլ-
լայիր, պիտի փախէիր...

Աւազակը խօսքը կտրելով յանկարծ ոտքի ելաւ ու
ականջ դրաւ.

— Ի՞նչ լսեցիր, Էօ՛մէր, — հարցուց աւազակապետը:

— Մարդու ձայն եկաւ ականջիս, — պատասխանեց Էօ-
մէր տեղը նստելով:

Վայրկեան մը չանցած՝ աղմուկ մը լսուեցաւ և աւա-
զակներուն առջեւ կանգնեցաւ յաղթանդամ մարդ մը:

— Սլօ՛...: — գոչեցին միաձայն Գէլօ և Էօմէր:

Իրաւ եկողը Սլօն էր, սր Մստօին հետ միասին գացեր
էին Սաքրագ՝ ձէմալ Պէյին հրամանով Նիկողոսին կի՛նն ու
աղջիկը սպաննելու համար:

— Միևսի՛ ես, Սլօ՛, հապա ընկերդ Մստօն ո՞ւր մնաց,
— հարցուց աւազակապետը:

— Մստօն մեռա՛ւ... Նիկողոս սպաննեց զանիկա, —
պատասխանեց Սլօ կամացուկ, կարծես ամաչելով:

— Ես արդէն կկասկածէի, որ այդպէս պիտի ըլլար:
Բայց դու ո՞ւր էիր մինչեւ հիմա, — պօռալով հարցուց Գէ-
լօն բարկացած:

— Ես վիրաւորուած ըլլալով չկրցայ գալ և գնչուի մը
խրճիթին մէջ պահուած էի:

— Դու չլսեցի՞ր, թէ արդեօք Նիկողոս ո՞ղջ է թէ մեռած:

— Այդ մասին բան մը չգիտեմ. իմ գիտցածս միայն սա
է, որ Նիկողոս իմ ընկերս սպաննելէ վերջը՝ տունէն դուրս
եկաւ և Աստուած գիտէ ո՞ւր գնաց:

— Անշուշտ նա գնացած կըլլայ գտնելու այն անիծած
երիտասարդը, որուն հետ հանդիպեցանք մենք երէկ և նոյն-
վաճները սպաննեցին մեր տասը ընկերները:

— Ես ձեզի սա ըսեմ, որ ամեն պարագայի մէջ մենք մեզի լաւ պահպանելու ենք,— յարեց Սլօ լրջօրէն:

— Ի՞նչ կայ որ, չըլլա՞յ թէ մեր վրայ յարձակին,—հարցուց Գէլօ մտատանջութեամբ:

— Այդ չգիտեմ. միայն թէ հոսկէ քիչ մը հեռուն դէմս ելաւ սեւ գամբու մը և վրաս յարձակուեցաւ: Ես ուզեցի շունը ստակեցնել, բայց նոյն րոպէին գլխիս վրայ իջաւ ծանր հարուած մը և ես գետին փռուեցայ: Երբ խելքս գլուխս եկաւ, շորս կողմս լուսութիւն կտիրէր, շունն ու տէրը հեռացած էին...:

Այդ պահուն՝ Սլօին խօսքը ընդհատեց շան մը կատաղի հաջոցը...:

Ամէնքը մէկ ստքի ցտակեցին ու զէնքերը ձեռք առին: Շան հաջոցը կրկնուեցաւ աւելի ուժգին ու աւելի մօտ: Աւազակախումբին ստջեւ կանգնեցաւ սեւ գամբու մը, որ պոչը շարժելով սաստիկ կհաչէր:

— Հա՛, — գոչեց Սլօ, —ասիկա էր իմ վրաս յարձակուող շունը:

— Կարծես թէ այդ շունը մեզ կձանձնայ,— ըսաւ Էօմէր:

— Նա կտրի՞ծ տէր մը ունենալու է,— յարեց Գէլօ:

— Այո՛, կտրի՞ծ է անոր տէրը,— կրկնեց ետեւէն հընչուն ձայն մը:

Ամենքը մէկ ցնցուեցան և ետեւ դառնալով տեսան հսկայ երիտասարդ մը, ու անվեհերութեամբ կղիտէր զանոնք:

— Գայց դու շատ խրոխտ կերպով կղիտես մեզ, չըլլա՞յ թէ մեզ վախցնես,— ըսաւ Էօմէր հպարտութեամբ նորեկ երիտասարդին:

— Ես ձեզի վախցնելու եկած չեմ, այլ կ'ուզեմ քանի մը վայրկեան ձեզի հետ խօսիլ:

— Լա՛ւ, խօսէ՛:

Ընթերցողը անշուշտ կուահեց, թէ եկողը Գեղամն էր:

Նա առանց հրաւերի սպասելու կրակին մօտ նստաւ: Աւազակներն ալ իրենց տեղերը նստան և Գէլօ հարցուց Գեղամին:

— Տօ Հա՛յ, գիշեր ժամանակ այս ամենի անտառին մէջ պտտելու չե՞ս վախնար:

— Հապա դուք չէ՞ք վախնար,— հարցուց իր կողմէն Գեղամ:

— Մենք շատուր ենք. իսկ դու մենակ ես:

— Հապա սա ի՞նչ է,— ըսաւ Գեղամ ձեռքի դաւազանը ցոյց տալով:

Գէլօ անոր դաւազանը խլելով կրակին մէջ նետեց ու խնդալով ըսաւ.

— Տե՛ս, տե՛ս, գաւազանդ ի՞նչպէս կայրուի կրակին մէջ:

— Հապա դուք ալ տեսէ՛ք, թէ այս ծառերը ի՞նչ աղուոր պտուղներ ունին,— ըսաւ Գեղամ ծիծաղելով ու շուրջը գտնուած ծառերուն ճիւղերը ցոյց տալով:

Բոլոր աւազակները աչքերը վեր բարձրացուցին և սարսափեցան որ ասէն մէկ ծառի վրայ երկու երեք հոգի նստած հրացանները ուղղեր են երեսնց վրայ: Անոնք Գեղամին ընկերներն էին, որ ցերեկուան որոշման համեմատ առաջուց եկած իրենց տեղերը բռնած էին:

— Չշարժուի՛ք,— գոչեց Արշաւիր ծառին վրայէն: — Գիտցէ՛ք, որ մեր գնդակները լաւ նշան կ'առնեն:

Գեղամ տեսնելով որ աւազակները սարսափեցան, մօտեցաւ Գէլօին և անոր ձեռքէն բռնելով ըսաւ մեղմ ձայնով.

— Մի՛ վախնար, մենք ձեզի պէս արեան ծարաւի մարդեր չենք: Մենք ձեզ հանգիստ կը թողնինք, եթէ մեզի լսէք. ապա թէ ոչ...:

— Ի՞նչ կ'ուզես մեզմէ,— հարցուց աւազակապետը գողգոջուն:

— Ես կ'ուզեմ որ դուք ձեր բոլոր զէնքերը այստեղ թողնէք ու հեռանաք:

Էօմէր, որ Գեղամին ետեւը նստած էր, ստքի ելաւ և փորձեց հարուածել Գեղամը: Բայց այդ րոպէին Արշաւիր որ Էօմէրին շարժումները նկատած էր, ակնթարթի մը մէջ հիանալի ճարպիկութեամբ ծառէն վար ցտակեց ու դաշոյնի մէկ հարուածով Էօմէրին գլուխը երկու կէս ըրաւ:

Արշաւիրին ետեւէն բոլոր ընկերները ծառերէն վար թափուեցան և իրենց դաշայնները քաշած պատրաստ կեցան:

Գէլօ կզոզար, ատենելով որ Գեղամին ընկերները բարկութենէ կատարած արիւն թափելու առիթ մը կ'սպասէին:

Աւազակապետը գթաշարժ նայուածք մ'ուզողեց Գեղամին ու ըսաւ:

— Դու քիչ առաջ ըսիր, թէ արեան ծարաւի չէք: Բայց ես կ'կասկածիմ քու ընկերներուդ վրայ, որոնք պատրաստուած են մեզ կոտորելու:

— Առանց արիւնի, — պօռաց Գեղամ իր ընկերներուն:

Արշաւիր անհամբեր ու դժգոհ շարժում մը ըրաւ: Անոր սիրտը կվառուէր քրօջը վրէժխնդրութեամբը...

— Ի՞նչ կ'ուզէք մեզմէ, — ըսաւ Գէլօ մօտենալով Արշաւիրին:

— Դուք մեր խմբապետէն լսեցիք, թէ ի՞նչ կ'ուզենք, ուստի կրկնելու պէտք չկայ, — պատասխանեց Արշաւիր բարկացած:

Բոլոր աւազակները զէնքերնին յանձնելով հեռացան գացին...

Մէկ ժամ վերջը Սաքրադի ճանապարհին վրայ քանի մը հայ երիտասարդներ գիւցազնական երգերով կ'խանդարէին գիշերային լուսթիւնը:

Դա Գեղամին խուժըն էր, որ անհուն ուրախութեամբ մը իրենց գերութենէն ազատած երկու ընկերները՝ Արամն ու Տիգրանը՝ կտանէին անոնց դժբաղդ ծնողքին յանձնելու:

Բարէ, Հայ անուան պատիւ բերող այդ հազուադիւս երիտասարդները չգիտէին, թէ իրենց այդ ուրախութիւնը երկար չէր տևելու...

ԳԱՋԱՆԵ ՄԱՐԿՈՒՆ ՄԷՁ

Քիլի գիւղաքաղաքին սեպածե թաղին մէջ է՛ն բարձր տուներէն մէկուն մէջ կրնակէր ստիկան գինուորներուն հրամանատարը՝ ձէմալ Պէյ, որուն գարշելի անուանը հետ արդէն ծանօթացաւ ընկերցոյդ:

Երկկոյ էր:

Ջերմեանդ հաւա սացեալները խուժը խուժը կ'երթային աղօթատուն աղօթելու համար ամենաբարի Ալլահին, որպէս զի Փատիշահին Գահը հաստատ ու սուրը կտրուկ պահէ կեալունները կոտորելու համար...

Դուրսը սաստիկ հով մը կար: Երկինքը ծածկուած էր սեւազոյն ամպերով, որոնք մերթ ընդ մերթ գուալով կարծակին փայլակներ լուսաւորելու համար կարծես բարձր միջնաբէններուն վրայ աղօթքի կրօնախօս «մուէզզին»ներուն դէմքերը: Յորդ անձրեւ կտեղար:

Այդ պահուն ձէմալ Պէյ իր առանձնասենեակին մէջ փոքր պատուհանի մը առջեւ նստած դուրսը կրկնէր: Չորս կողմը պատած խոր մթութեան մէջ բան մը չէր կրնար տեսնել: Ծուռ շուտ ժամացոյցին կնայէր ու նորէն աչքերը կը յառէր դէպի գիւմացի բլուրը: Տգեղ դէմքին վրայ կնշմարուէին բարկութեան ու անհամբերութեան նշաններ. կարծես մէկու մը կ'սպասէր:

— Գիշեր եղաւ, ու դեռ անոնցմէ ոչ մէկը չերեցաւ, — գոչեց նա սրտնեղութեամբ ու ստքի ելնելով սկսաւ սենեակին մէջ քաշել:

Այդ միջոցին դռան վրայ երեք մեղմ հարուածներ լլուսուեցան: ձէմալ Պէյ իսկոյն աչքը դարձուց դէպի պատէն կախուած հրացանը և ապա հարցուց.

— Ո՞վ է այն:

— Ես եմ, Պէյ էֆէնտի, — լուսեցաւ դռան ետեւէն խապտ ձայն մը:

— Ա՞, Միսքիինն է, — ըսաւ ինքնիրեն ձէմալ Պէյ և պատին մէջ բացաւ դռնակ մը, որ աւելի դարակի կնմանէր:

Ներս մտաւ պատանի մը, որ իրաւ միւքին (աղտոտ) կօչուելու արժանի էր իր հագած ցնցոտիներուն ու կեղտոտ կերպարանքին համար:

Միւքին քրիստոնէայ հայ ծնողքի մը զաւակ էր. անոր իսկական անունը կիրակոս էր: Տասն հինգ տարեկան հասակին մէջ նա կորցուց հայրն ու մայրը և մնաց որբ, անտէր: Շատ կռուասէր բնասորութիւն սենէր նա և միշտ թիւրք տղոց հետ՝ յաճախ ալ ձէմալ Պէյի տղան՝ Ալիին հետ կկրուուըտէր: Օր մը — ձմեռուան մէջ էր այդ — Ալի փողոցին մէջ հանդիպեցաւ կիրակոսին և ուզեց զանիկա ձիւնին մէջ պառկեցնել, բայց կիրակոս աւելի ուժեղ ըլլալով՝ տապալեց թիւրք տղան ու գէղ մը ձիւն լցուց անոր վրայ: Կիրակոս այս տղայական յաղթութենէն վերջը փոխանակ այնտեղէն հեռանալու՝ կանչեց փողոցին տղաքը որ տեսնեն Ալիին վիճակը: Այդ միջոցին երկու ստիկամներ կատարարսր վրայ հասնելով կիրակոսը բռնեցին ու տարան ձէմալ Պէյին մօտ, որ իր որդուն կրած պարտութենէն ամաչելով՝ հրամայեց իսկոյն կիրակոսը ձեծի տակ մեռցնել: Այս անգութ հրամանը անմիջապէս սկսան գործադրել: Փայտի ուժեղ հարուածներ մէկը միւսին ետեւէն անխնայ կիջնէին խեղճ կիրակոսին չոր սոկորներուն վրայ: Յանկարծ Պէյին որդին՝ Ալի տեսնելով զինքը յաղթող պատանիին խղճալի վիճակը և անոր աղէկտուր աղաղակներէն սրտաշարժուած՝ սկսաւ աղաչել հօրը. — «Պէյ, պապա, ըսաւ Ալի, կաղաչեմ որ այս կեավուրին կեանքը ինծի բաշխես: Բուսական է անոր կրած պատիժը, ես չեմ ուզեր, որ անիկա իմ պատճառովս մեռնի: Անոր կեանքը ինծի շնորհ է և նա թող իմ գերիս ըլլայ. եթէ դու զանիկա մեռցնես, ես ալ ինքզինքս կսպաննեմ...» Եւ Ալի սրածայր խանչելը գրաւ իր կուրծքին: Ատոր վրայ ձէմալ պէյ հրամայեց, որ կիրակոսը ազատ թողնեն:

Այդ ժամանակէն կիրակոս մնաց հան. ձէմալ Պէյը Միւքին անունը գրաւ անոր վրայ, վասն զի կեղտոտ ցնցոտիներ կուտային անոր հագնելու...:

Միւքին ներս մտած ժամանակ ձէմալ Պէյին առջեւ խա-

նարհութիւն ընելէ վերջը կայնեցաւ դռանը քով:

— Գտա՞ք, — հարցուց Պէյը բարկութեամբ:

Միւքին գլուխը կախ տուած պատասխանեց դողդոջուն ձայնով.

— Չգտանք, Պէյ էֆէնտի:

— Մինչեւ ո՞ւր գնացիք փնտռելու:

— Ես մինչեւ երգնկա գնացի: Բոլոր գիւղերը, սար ու ձոր չթողի, ամեն տեղ մտայ, հարցուցի, փնտռեցի բայց չգտայ: Ձէմալ Պէյ զայրացած կեցաւ Միւքինին առջեւ և մատը թափ տալով ըսաւ.

— Միւքին, եթէ Գէյօն ալ քեզի պէս ձեռնունայն վերագառնայ և կինս, տղաս ու այն անիծեալ աղջիկը չգտնէ, գիտցի՛ր որ քու վիճակդ շատ գէշ պիտի ըլլայ, որովհետեւ դու գիտէիր թէ անոնք գաղանի կպահէին իրենց քրիստոնէական պիղծ հաւատքը...: Դու գիտէիր նաև թէ անոնք մտադիր էին այստեղէն փախչելու: Դու այս ամէնը գիտէիր և ինձ չիմացուցիր:

— Պէյ էֆէնտի, Ալլա՛նը վկայ է, որ ես բան մը չգիտէի ու զեռ չգիտեմ...:

— Լռէ՛, շան՛որդի, — գոչեց ձէմալ Պէյ, — ես ամեն բան կհասկնամ, դու նոյն իսկ անոնց օգնեցիր փախչելու: Բայց սպասէ՛, տե՛ս, եթէ անոնք չգան, ի՞նչ փորձանք պիտի բերեմ գլխուդ...: Գնա՛, շո՛ւտ, ճրա՛գ բեր:

Միւքին իսկոյն դուրս վազեց Պէյին հրամանը կատարելու: Այդ միջոցին ձէմալ Պէյ անուշկը բանալով՝ փաքրիկ պատկեր մը դուրս հանեց և երբ Միւքին ճրագը բերաւ, Պէյը պատկերը ցոյց տալով անոր հարցուց.

— Հապա՛, տես, անի՛ծած. սա ի՞նչ բան է: Դու չե՞ս ճանչնար այդ:

Միւքին ակնածութեամբ դիտեց պատկերը և հանդարտօրէն պատասխանեց.

— Ատիկա Աստուածամօր պատկերն է, Պէյ էֆէնտի:

— Գիտե՞ս ուրկէ գտայ այդ պատկերը:

— Դուցէ՛ք քրիստոնէայէ մը սուած էք:

— Օ՛հ, եթէ քրիստոնեայի մը ձեռքէն առած ըլլայի, հոգս չէր. բայց դժբաղդարար Ալիին սնտուկին մէջ գտայ սյդ կեալուրի պատկերը:

Միսքին զարմացած ետ քաշուեցաւ:

— Բացի այդ, — շարունակեց ձէմալ Պէյ, — Ալիին արկղին մէջ գտայ փոքրիկ սակեղօծ խաչ մը... Անիծա՛ծ, դուն ալ կզարմանաս, չէ՞:

— Կզարմանամ, որովհետեւ չեմ կրնար հասկնալ, թէ ի՞նչպէս հաւատացեալ «միւսլիման»ի մը տան մէջ քրիստոնէի խաչ ու պատկեր գտնուին:

— Կարի՛ր դուրս, լակո՛տ, — պօռաց Պէյը փորձելով Միսքինը ձեռնել, բայց սա արդէն դուրս պրծաւ:

— Շա՛ն ծնունդ, — կմրմուար Պէյը, — իմ առջիւս հաւատացեալ կուզէ ձեւանալ: Սպասէ՛, քեզ կցուցնեմ, — յարեց նա բռունցքը շարժելով դէպ ի դուռը և ապա մօտեանալով պատուհանին սկսաւ ուշադրութեամբ դուրսը դիտել:

Այդ պահուն լուսաւոր փայլակ մը շողաց, որուն լոյսով ձէմալ Պէյ տեսաւ թէ գիմացի բլուրէն մարդ մը կիջնէ:

— Կուզայ՛ կոր, — ըսաւ նա ուրախացած, — բայց ինչո՞ւ համար մինակ է. արդեօք ձախորդութի՛ւն մը պատահած է: Յետոյ դռնակը բանալով կանչեց. — Միսքի՛ն, հոս եկուր: Դռան վրայ երեւցաւ ծառան:

— Քիչ մը վերջը դուռը պիտի ձեռնէ, — ըսաւ Պէյը, — շուտով դուռը բաց և մարդը հո՛ս բեր:

Միսքին խոնարհելով դուրս ելաւ:

Քաւօրդ ժամ մը վերջը ձէմալ Պէյին առանձնատնեակը մտաւ մեզի ծանօթ աւաղակապետ Գէլօն, որ մուկի պէս թրջուած ու սաստիկ գունատած էր:

— Ի՞նչ է պատահած քեզի, Գէլօ՛, — հարցուց Պէյը, — Գէմքդ մեռելի պէս տժգոյն է:

— Դժբաղդութի՛ւն, Պէյ էֆէնտի, — պատասխանեց Գէլօ գողալով:

— Դժբաղդութի՞ւն... Ի՞նչ պատահեցաւ, ըսէ՛, շուտ:

— Նիկողոսին լաճերը ձեռքէ փախցուցինք:

— Փախա՞ն. բայց ի՞նչպէս թալլ տուիք:

— Այն անիծած երիտասարդը, այն կախարդի ծնունդը աւրեց մեր գործը:

— Դա՞րձեալ այդ բիճը:

— Այո՛, Պէյ:

— Բայց չկրցա՞ք գանդիկա բռնել:

— Այնպիսի խորամանկութիւն բանեցուց, որ մինչեւ մենք շարժուեցանք, նա արդէն իր ուղածն ըրաւ:

— Ամաչէ՛ անգամ մը, Գէլօ: Ամօ՛թ է քեզի, որ կեալուրի ձագէ մը վախնաս: Դո՛ւ որ յայտնի աւաղակի հոչակ ստացած ես, դո՛ւ որ վախնաս, հապա ուրիշները ի՞նչ ընեն: Քեզ տուած պատուէրիս համաձայն միթէ էօմէրը չզրկեցի՞ր որ այդ անիծածը բռնէ:

— Ուզարկեցի, Պէյ: Էօմէր տասը մարդով գնաց ու մինակ վերադարձաւ, և յետոյ ինքն ալ երկար չապրեցաւ...

— Ի՞նչ կըսես, Գէլօ, զիս պիտի խենթեցնես: Էօմէ՛րն ալ մեռաւ:

— Այո՛, Պէյ: Էօմէր հիմա մեծ մարգարէին քօլն է. Ալլահը սղորմի հոգուն:

— Ահ... — գոչեց ձէմալ՝ հազիւ ինքզինքը զսպելով, — Իրա՞ւ կըսես, Էօմէ՛րն ալ սպանեցին:

— Ճիշդ է ըսածս, պէյ: Ես աչքովս տեսայ թէ ի՞նչպէս մէկ հարսւածով անոր գլուխը թացուցին:

— Բայց ի՞նչպէս պատահեցաւ այդ: Ո՞վ սպանեց Էօմէրը: Գէլօ մանրամասնօրէն պատմեց, ինչ որ ընթերցողը արդէն գիտէ:

ձէմալ պէյ ուշադրութեամբ լսելէ վերջը՝ կարճ ազօթք մը մրմնջաց և վշտալի ձայնով մ՛ըսաւ.

— Ախ, Գէլօ, գիտե՛ս թէ Էօմէր իմ գուակս էր:

— Ո՛չ չգիտէի՛, — պատասխանեց Գէլօ զարմացած:

— Դու կզարմանաս, Գէլօ. բայց ճշմարիտ կըսեմ, Էօմէր իմ ամենասիրելի գուակս էր: Ես այդ գաղտնիքը ո՛չ մէկուն, նոյն իսկ Էօմէրին չէի յայտնած:

— Ես ստակէ բան մը չեմ հասկնար, — ըսաւ Գէլօ ապշած:

— Ու երբեք չես հասկնալու... Դա իմ գաղտնիքս է, որ ինձ հետ գերեզման պիտի մտնէ:

Ճէմալ պէյ այս խօսքերը ըսած ժամանակ սղորմելի կերպարանք մը ստացեր էր...: Բայց քիչ մը վերջը՝ փոխուեցաւ ու բարկութեամբ գոչեց.

— Գէ'լօ, ես քեզմէ ուրախ լուրեր կ'սպասէի, իսկ դու մահազայժ միայն բերիր ինձ...: Չըլլա՞յ թէ դուն ալ իմ Ալի որդուս հետ համամիտ եղած ես...: Մի՞ գուցէ դուն ալ քրիստոնեայ ես...:

— Օ՛, Աստուած մի՛ արտօցէ, — պատասխանեց Գէ'լօ սեւ մօրուքը շոյելով:

— Իմ որդիս Ալին ալ քեզի պէս կ'ըսէր:

— Ի՛նչ, միթէ Ալին կրօնափոխ եղաւ:

— Եթէ Ալին մեր սուրբ հաւատքը ուրացած չըլլար, այն նզոված կեալուր աղջկան ու իր մօրը հետ չպիտի փախչէր... Ահա՛, տե՛ս, ի՛նչ գտայ Ալին սնտուկին մէջ:

Եւ Ճէմալ Գէ'լօին ցոյց տուաւ փոքրիկ պատկերը:

Գէ'լօ զարմացած կնայէր պատկերին:

— Ատիկա հաւատալի չէ, Պէ'յ, — ըսաւ աւագակապետը ցած ձայնով, — դա անկարելի է...:

— Ես ալ չէի հաւատար, — ընդհատեց Ճէմալ հառաչելով, — բայց այդպէս եղաւ: Եւ ես կկարծեմ թէ իմ մարդոցմէս մէկը անոնց փախուստին օգնեց, որովհետեւ անոնք փախչելու ո՛չ մէկ միջոց չունէին:

— Որ անաստուածը օգնած պիտի ըլլայ անոնց:

— Ո՞վ կրնայ ըլլալ դա...: Անշուշտ կա՛մ Միսքինը և կա՛մ... դո՛ւ:

Գէ'լօ երբեք այդպիսի զրպարտութիւն մը չէր սպասեր Պէ'յին կողմէն, որուն այնքան հաւատարիմ ծառայած էր: Մօրուքը ձեռք առած պահ մը լուռ մնալէ վերջը աւագակապետը Ճէմալ պէյին մօտենալով ըսաւ.

— Պէ'յ էֆէնտի, ես բնաւ չէի սպասեր, որ դու իմ հաւատարմութեանս վրայ ամենափոքր կասկած մը ունենաս...: Միթէ այդպէ՛ս կվարձատրես զիս, որ քու կամքդ

ու հրամաններդ կատարելու համար այնքան արիւն թափեցի, այնքան տուն քանդեցի: Ըսէ՛, կաղաչեմ, իմ ո՞ր մէկ գործս կասկածի տեղի տուած է քեզ հաւատարմութեանս մասին:

— Լուէ՛, Գէ'լօ. ես քեզի չըսի, թէ դու ինձ անհաւատարիմ ես, իմ ըսածը պարզ ենթադրութիւն մ'էր միայն, իսկ դու շուտով կվշտանաս: Միթէ չգիտե՞ս թէ ես այս բոլոր պէիս ի՛նչ սարսափելի դրութեան մէջ կգտնուիմ: Կինս ու աղաս իմ քովէս փախան, էօմէրը՝ իմ ամենասիրելի զուակո սպանուեցաւ և Նիկողոսին լաճերը ազատուեցան իմ վրէժխընդրութենէս...: Է՛հ, ասիէ աւելի մեծ ձախորդութիւն ալ կըլլա՞յ:

— Մի՛ վշտանար, Պէ'յ: Մենք Ալին կգտնենք, իսկ այն անիծած կեալուրը, որ էօսէրին մահուանը պատճառ եղաւ ու Նիկողոսին աղաքը մեր ձեռքէն ազատեց, զանիկա ալ կրօնենք ու կրեւենք հոս:

Ճէմալին աչքերը չարաչուք ուրախութեամբ մը փայլեցան ու բարձր ձայնով գոչեց. —

— Օ՛հ, սոսկալի պիտի ըլլայ իմ վրէժխնդրութիւնս...: Այդ անիծած կեալուրը պիտի տեսնէ իմ ի՛նչ տեսակ մարդ ըլլա՞ր...:

— Պէ'յ, Պէ'յ, — ընդմիջեց յանկարծ Գէ'լօ:

— Ի՞նչ կայ:

— Նայէ՛, — ըսաւ Գէ'լօ պատուհանը ցուցնելով:

Ճէմալ պէյ աչքերը դարձուց այն կողմը, բայց բան մը չտեսնելով յանդիմանեց Գէ'լօն ու հեզնելով ըսաւ:

— Դու կնկան սիրտ ունիս եղեր, Գէ'լօ. ինչո՞ւ կդողաս: Գուցէ իմ ըսած խօսքերէս զարհուրեցա՞ր:

— Ես կգողամ ոչ թէ վախէս, այլ բարկութենէս...: Այս փոքրիկ քաղաքին մէջ տակաւին կան եղեր մարդիկ, որոնք կհամարձակուին մեզ սպառնալ:

— Մեզ սպառնա՞լ, — կրկնեց Ճէմալ բարձրաձայն ծիծաղելով: — Բայց ըսէ՛, տեսնեմ, այդ ո՞ր մահկանացուն է, որ կհամարձակուի մեզ սպառնալ:

— Ես չգիտեմ թէ ո՞վ է. միայն ես քեզ պիտի պատմեմ, ինչ որ այսօր լսեցի ու հիմա տեսայ... Այս առաւօտ դեռ արշալոյսը չբացուած՝ ես ընկերներս թողի անտառը և ճամբայ ելայ այս կողմը գալու համար։ Ճանապարհին ես հանգիպեցայ Մուսթաֆա պէյլին մարդոցմէն երկու հոգու, որոնք զիս տեսնելուն պէս կանգնեցան և հարցուցին ինձ թէ ես ձէմալ պէյլին ծառաներէն եմ։ Ես՝ մտածելով թէ գուցէ կարենամ անոնցմէ գաղտնիք մը դուրս բերել, խորամտնկութիւն բանեցուցի, կուրծքս բանալով սկսայ ծեծել ու ըսել. «Ա՛յս, այդ ձէմալ պէյլը իմ հոգիս վառեր է. Աստուած տայ անոր պատիժը։» Այս կեղծ խօսքերէս ու ձեւերէս անոնք խորուհեցան և ուզեցին զիս մխիթարել ըսելով թէ «ձէմալ պէյլին պաշտօնանկութիւնը արդէն որոշուած է և գուցէ պաշտօնին հետ գլուխն ալ կտրոնցնէ, սրովհետեւ անոր գործած սճիւրհերուն դէմ բողոքողներուն թիւը շատցեր է։» Ես Մուսթաֆա պէյլին ծառաները հարցաքննելով իմացայ, որ Մուսթաֆա պէյլ արդէն քու մասիդ տեղեկագրած է Պօլիս և պատասխանի կոպատէ քեզ պատժելու համար։

Գէլօ լսեց՝ սպասելով որ ձէմալ պէյլ պիտի բարկանայ ու հայհոյէ Մուսթաֆա պէյլին. սւտաի շատ գործուցու, երբ ձէմալ պէյլ քահքահ խնդարով ըսաւ.

— Գէլօ՛, ա՛յդ էր բոլոր լսածներդ, որոնցմէ զարհուրեցար... Ա՛յ յիմար, դու կկարծես թէ ես այդպիսի մանր մունր բաներէն կվախնամ... Գէ՛հ, հիմա ինձ այն ըսէ՛, թէ քիչ մ'առաջ ի՞նչ տեսար, որ գողացիր։

— Ես տեսայ, որ երկու զինուած մարդ պատուհանէն ներս նայեցան։

— Աչքիդ տեսիլ երեւցած է, Գէլօ։ Հապա ես ինչո՞ւ չտեսայ այդ մարդիկը։

— Որովհետեւ ձեր նայած ժամանակ անոնք արդէն հեռացան։

— Ինչ որ ալ ըլլայ, քու լսածներդ ու տեսածներդ իմ ծիծաղս միայն կրնան շարժել, վասնզի վախնալու բնու

բան մը չունիմ։ Մուսթաֆա պէյլին բոլոր գանդառներն ու տեղեկագիրները անգոր և անօգուտ են. վասնզի իմ հակառակորդներուն դէմ ամենահզօր պաշտպանս նոյն իսկ մեր վեհափառ փատիշահն է, որուն հաւատարիմ կամակատարն ու արժանաւոր ներկայացուցիչը ըլլալու բաղձն ու պատիւը ունիմ, կհասկնամ... Գալով Մուսթաֆա պէյլին գաւազրու-թիւններուն և զիս սպանել տալու համար ըրած խաղերուն՝ օ՛հ, ատոնք ալ ինձ համար նշանակութիւն չունին, որովհետեւ...

ձէմալ պէյլ խօսքը չաւարտած՝ բակին մէջ թնդաց ատրճանակի պայթիւն մը։

ձէմալ պէյլ ցատկեց ու պատէն կախուած հրացանը խեց. իսկ Գէլօ քաշեց լայն դաշնինը։

Մինչ երկուքն ալ կպատրաստուէին դուրս ելնելու, Միսքին ներս մտնելով ըսաւ որ անհանգիստ չըլլան, որովհետեւ ինքը երկու անկող հիւրեր փախցուցեր էր անոնցմէ մէկին ատրճանակի գնդակ մը պարգեւ տալով։

ձէմալ ու Գէլօ իրարու նայելով հանդարտուեցան։

— Ա՛ֆէրին, ա՛ֆէրին, — ըսաւ ձէմալ ծառային. — Ես քեզ պիտի վարձատրեմ... Հիմա գնա՛ դուրս և զգուշութիւն ըրէ՛, որ ուրիշ անկող հիւրեր ալ չգան։

Միսքինին համար մեծ պատիւ էր իր տիրօջմէն աֆէրին լսել։ Ես մինչեւ գետին խոնարհելով Պէյլին ըրած խոստման համար շնորհակալութիւն յայտնելէ վերջը՝ ուրախութեամբ դուրս ելաւ սենեակէն և ինքնիրեն կկրկնէր. — «ձէմալ պէյլ խոստացու ինձ վարձատրել, գուցէ զիս այս գերութենէս սպատէ և ինձ պաշտօն մը տայ...»

Աւա՛ղ, խեղճ տղան չէր կրնար երեւակայել, թէ կէս ժամ չանցած պիտի սպանուի այն հրէշին ձեռքովը, որմէն վարձատրութիւն կակնկալէր իր հաւատարիմ ծառայութեանը փոխարէն...

ձէմալ պէյլ լուսամուտին քով նստաւ և քանի մը վայրկեան խորհելէ վերջը հարցուց Գէլօին.

— Իսկապէս դու տեսա՞ր այդ երկու մարդերը... Արդեօք ո՞վ ուղարկած կըլլայ զանոնք և ինչո՞ւ համար։

— Ես կկարծեմ, թէ Մուսթաֆա պէյը ուղարկած ըլլայ, իսկ թէ ինչո՞ւ համար, այդ չեմ կրնար գուշակել. Միայն այս ըսեմ, որ բոլոր քաղաքացիները գիտեն, թէ դու որչա՞ծ ես Նիկողոսին սմբողջ ընտանիքը ջնջել:

— Զարմանալի է, թէ ինչպէ՞ս Մուսթաֆա պէյը կուզէ զիս ետ կեցնել Նիկողոսէն վրէժ լուծելէ. քանի որ նա գիտէ. թէ այդ գերդաստանին գէ՛մ ատելութեան ու վրէժխնդրութեան կարեւոր պատճառներ ունիմ:

— Չեմ կարծեր, թէ նա այդ պատճառները գիտենայ: Ընդհակառակը սմբողջ քաղաքը համոզուած են, թէ շարագործութեան կիրքերն ու արեան ծարաւն են, որ քեզ կը մղեն այդ ընտանիքը բնաջինջ ընելու:

— Դո՞ւն ալ այդպէս կ'մտածես, Գէ'լօ:

— Ես գիտեմ, որ դուն առանց պատճառի բան մը չես ըներ, բայց ձեր ըրածներուն մասին հանրային կարծիքը տարրեր է:

— Իրաւ է, որ շատ պարագաներու մէջ ես օգոստոսփառ փառիչահին ու անոր սիրելի նախարարներուն հըւ կամակատարը եղած եմ միայն և կեա՛վուրներուն դէ՛մ ըրած հա՛ւածանքներս բարձրագոյն հրամանով կատարած եմ իմ պաշտօնիս բերմամբ: Սակայն մասնաւորապէս Նիկողոսենց ընտանիքին դէ՛մ իմ ատելութիւնս առաջացած է այնպիսի պատճառներէ, որոնք անձանօթ են հասարակութեանը, ինչպէս նաեւ քեզի: Դու թէեւ իմ փեսաս ես, բայց նկատելով որ քու երակներուդ մէջ գուցէ բոլորովին սառած չէ քրիստոնէի արիւնը, ուստի մինչեւ անգամ քեզի ալ չփտահացայ գողտնիքս յայտնելու: Սակայն հիմտ որ քու հաւատարմութեանդ վրայ ալ եւս կասկած չունիմ, մասնաւոր որ իմ երկու զաւակներս՝ Էօմէրն ու Ալին՝ ալ եւս չկան և գո՛ւն ես իմ միակ զաւակս, միա՛կ մտերիմ բարեկամս, հիմա ուրեմն քեզի ամեն բան պիտի յայտնեմ, ինչ որ մինչեւ ցարդ սրախ մէջ գողտնի պահած էի...: Դու կտեսնես, Գէ'լօ, որ ես վրէժխնդրութեան ու արեան ծարաւի եմ, ու շատ ծարաւի: Այդ ծարաւը իմ մէջ զգացնողը նախ իմ կա-

ռավարական զինուորական պաշտօնս եղած է, պաշտօն մը, որուն մէջ երանի՛ր թէ մտած չըլլայի. պաշտօն մը՝ որ ինձ իրաւունք կուտար ամեն անիրաւութիւն ընելու...:

Այս խօսքերէն վերջը ձէ՛մալ պէյ իր սպիտակ մօրուքը շոյեց ու լուրջ դէ՛մքով մը շարունակեց.

— Ասկէ գրեթէ եռեսուն տարի առաջ երբ զեռ նոր անցած էի այս անիծած պաշտօնիս գլուխը՝ այս քաղաքին մէջ օր մը փողոցէն անցնելու ժամանակ տեսայ չքնաղ հայուհի մը, որ հազիւ տասն հինգ տարեկան՝ հրեշտակային գեղեցկութիւն մը ունէր. գարնուեցայ այդ աղջկան «պօլին պօլին» ու նազելի քարուածքին և մտադրեցի այդ աղջկը առնել ու պահել իմ քովս՝ առանց մտածելու թէ անիկա քրիստոնէայ էր և արդէն նշանուած՝ հայի մը հետ: Նիկօղոսին մեծ եղբայրը Յովսէփն էր այդ կեա՛վուրը, որ ձեռքս խլեց այդ աննման աղջիկը ամուսնանալով անոր հետ: Երեւակայէ՛, Գէ'լօ, ի՛նչ սորսափելի հարուած էր դա ինձ համար. իմ պաշտածս գեղուհին իմ սէրը արհամարհելով կերթար կեա՛վուրի մը յանձնելու իր գեղեցկութեան երկնային վայելքը, և ինչո՞ւ համար, — որովհետեւ ես Քրիստոսին իբրեւ Աստուած չէի հաւատար...: Իմ սիրոյս մերժումը մեծ նախատինք էր ոչ միայն մեր սուրբ հաւատքին դէ՛մ, այլ նոյն իսկ իմ արժանապատուութեանս և ունեցած պաշտօնիս դէ՛մ. որուն շնորհիւ ես ամեն բան ընելու իրաւունք ունեհնալ կկարծէի...: Ես չկարողացայ տանիլ կեա՛վուրի մը կողմէ ինձ հասցուած այդ մեծ նախատինքը և որոշեցի վրէժս լուծել: Հինգ տարի շարունակ մարդիկ ուղարկեցի, որպէս զի Յովսէփը սպաննէ ու անոր կինը առեւանգելով ինձի բերեն: Յովսէփ իր ընտանիքով կղիմադրէր: Վերջապէս յաջողեցայ օր մը անոնց տունն ու խանութը այրել տալ: Այդ պահուն Յովսէփ բացակայ էր, իմ մարդիկս սպանեցին անոր հայրը և կինը առեւանգեցին: Յովսէփ այս բանը լսելուն պէս յարձակուեցաւ իմ մարդոցս վրայ, քանի մը հոգի սպանեց և կուզէր կինը ազատել: Բայց իմ մարդիկս շատ էին և կինը առնելով որ անկարելի է ազատուիլ՝ ըսաւ

ամուսնուն. «Յովսէփ շան, կտեսնեմ որ իմ սգաաւան անկարելի է, ուստի կաղաչեմ քեզի, գոնէ զիս սպանէ՛ և մի թողուր զիս անհաւատներուն ձեռքը:» Յովսէփ չուզեց իր կինը սպանել. այն ատեն այդ ղօջաղ կինը մարդուն ձեռքէն խլեց դաշոյնը և ինք իր կուրծքը մխեց զայն: Օհ, ի՞նչ առիւծի սիրտ կար այդ գեղանի կնոջ մօտ, մինչև հիմա ալ, քանի միտքս կընկնի, մագերս կցցուին...:

— Հապա Յովսէփը ի՞նչ եղաւ, — հարցուց Գէլօն հետաքրքրութեամբ:

— Յովսէփ իր կնոջ անձնասպանութիւնը տեսնելով յարձակեցաւ վրաս և զիս ալ վերաւորելէ վերջը փախաւ. այնուհետեւ չըսեցի թէ ի՞նչ եղաւ: Ես շատ փնտռեցի զանիկա և չկրնալով գտնել՝ երգմամբ ուխտեցի, որ վրէժս անոր գերգաստանէն լուծեմ և անոր ընտանիքին բոլոր անգամները հալածելով տանջելով ոչնչացնեմ: Ու ես կատարեցի և դեռ պիտի կատարեմ ուխտս...: Ժամանակ մը անցնելէ վերջ Յովսէփին եղբայրները՝ Ստեփանն ու Նիկողոսը՝ նորէն հարստացան: Չանոնք տանջելու ժամանակը հասած էր. գիշեր մը անոնց տունն ու խանութը երկրորդ անգամ այրել տուի: Ծառաներս Ստեփանին կնիկն ու աղջիկը փախցուցին ու բերին քովս: Ես այդ կնիկը շատ չարչարեցի, որպէս զի մեր հաւատքը ընդունի, բայց նէ միշտ ընդգիծացաւ եւ ժամանակ մը վերջ կեովուրին մէկը փախցուց զանիկա: Իսկ Ստեփանին աղջիկը մնաց այս տունը. Ալի որդիս կսիրէր այդ աղջիկը: Երկուսն ալ քանի մը օր առաջ փախան կնոջս հետ...:

Այս խօսքերուն վրայ խոր հառաչով պահ մը լռելէ վերջ շարունակեց.

— Կտեսնե՞ս, Գէլօ, թէ ինչո՞ւ համար ես կհալածեմ այդ անիծած ընտանիքը: Իմ միակ ցանկութիւնս է տեսնել որ այդ ընտանիքին անգամները տանջանքով մեռնին, ինչպէս լսած եմ, արդէն Յովսէփ ու Ստեփան անօթութենէ սատկեր են, կմնայ Նիկողոսն ու անոր ընտանիքը. բայց Ալլա՛նը կամեցեր է, որ զանոնք աւելի սոսկալի տանջանքնե-

րով մեռցնեմ: Մանաւանդ այն անիծեալ լակոտը (խօսքը Գեղամին մասին էր) պիտի տեսնէ թէ ես ի՞նչ մարդ եմ: Դու գիտե՞ս, Գէլօ, թէ այդ շունը ո՞վ է:

— Ո՛հ, չգիտեմ:

— Հոգ չէ. ես ամբողջ գաւառին մէջ գիւղերը տակնուվրայ պիտի ընեմ ու վերջապէս պիտի գտնեմ, և այն ատեն — գօչեց ձէմալ կատարութեամբ ստքի ցատկելով, — օ՛հ, այն ատեն այս դաշոյնը անոր կուրծքը պիտի մխեմ այսպէս:

Եւ ձէմալ պէյ, այդ մարդակերպ հրէշը դաշոյնը մխեց խեղճ Միսքինին կուրծքը, որ վայրկեան մը առաջ մտած էր սենեակը: Դժբաղդ ծառան, որ կէս ժամ առաջ իր տիրոջը ցոյց տուած էր իր հաւատարմութեան փորձը, եկած էր ստանալու, գաղանին ձեռքէն, իբրեւ վարձատրութիւն, դաշոյնի հարուած մը, որ ըսպէսպէս վերջ տուաւ անոր թշուառ գոթութեանը...:

— Ահա՛ այսպէս պիտի ստակին ամեն անոնք, որոնք իմ մէջս կզգացնեն վրէժխնդրութեան անյագ ծարաւը, — գոչեց ձէմալ արիւնոտ աչքերովը նայելով Գէլօին և վայրկեան մը կանգ առնելէ վերջը՝ հրամայեց անոր.

— Գէլօ, գնա՛ Սաքրադ, բռնէ՛ այն շուն Նիկողոսը իր ձագերով միասին, տա՛ր անտառը և սոսկալի տանջանքներով սպանէ՛ ամէնքն ալ:

— Պէ՛յ էֆէնտի, — պատասխանեց աւագակապեալ ճակատէն վազող պաղ քրտինքը սրբելով, — թոյլ տուէք ինձ նկատել, որ Նիկողոսն ու անոր ձագերը բռնելը շատ դիւրին բան չէ: Անոնք ալ տղամարդ են և մանաւանդ՝ աջալիս ընկերներ ունին. որոնք...:

— Եթէ անոնք եօթը գլխոսնի դեւ ալ ըլլան, պէ՛տք է որ զանոնք բռնես, ու սպանես: Կլտե՞ս, ա՛լ չեմ կրնար համբերել, շո՛ւտ, գնա՛...:

— Բայց այդ ըսածդ անկարելի է:

— Ինչո՞ւ համար: Անկարելիութեան ի՞նչ կայ:

— Գիտցի՛ր, պէ՛յ, որ Մուսթաֆա պէյը հետամուտ է քեզ...:

— Դա ոչինչ: Թող Մուսթաֆա պէյը կրցածին չափ հե-
տապնդէ ինձ վնասելու, վնասը դարձեալ իրեն պիտի հաս-
նի: Մուսթաֆա պէյին պէս հազար հատ հակառակորդ ու-
նենամ, նորէն հոգս չէ՛. ողջ մնայ Սուլթանը...: Հայտէ՛,
հայտէ՛, գնա՛, շո՛ւտ:

— Բայց...

— Գիտե՛մ, գիտե՛մ, ի՛նչ կուզես ըսել. բայց մայց հար-
կաւոր չէ: Մի՛ վախնար, քեզի շուտով օգնութեան կհաս-
ցնեմ: Շարաթ մը վերջը Համիտիյէները հոս պիտի գան...
և դու գիտնալու ես թէ ի՞նչ պիտի ընես:

— Բայց Համիտիյէները ի՞նչ օգնութիւն պիտի տան
ինձի:

— Համիտիյէները գիւղը պիտի թալանեն: Դուն առա-
ջուընէ գիւղին մէջ կպահուիս և երբ անոնք գան, դուն քու
գործդ կկատարես...: Դէ՛, հիմա գնա՛, ա՛լ խօսք չեմ ուզեր:

— Բայց եթէ Համիտիյէները հոն չգամն:

— Ես քեզ ըսի, որ անպատճառ գալու են...: Հա՛,
լա՛ւ միաքս ընկաւ, չմոռնաս քանի մը մարդ ուղարկել, որ
երթան Ալին ու այն անիծած կեալուրը գտնեն:

— Լա՛ւ, չեմ մոռնար, — ըսաւ Գէլօ և խոնարհութեամբ
բարեւելով դուրս ելաւ:

— Օհ, շուտով, շուտով պիտի յագենայ վրէժխնդրու-
թեան ծարաւս, — գոչեց այդ մարդ-գագանը և Գէլօին ետե-
ւէն դուրս ելաւ ննջասենեակը մտնելու համար...:

ՀԱՄԻՏԻՅԵՆԵՐԸ

Համիտիյէ՛...:

Խորհրդաւոր բառ մը, որ իր մէջ կրօնականութիւնը
լէնկեան հրէշային վայրագութիւններու ամբողջ հաւաքա-
ծոյ մը:

Ի՞նչ քարացած սիրտ պէտք է ըլլայ, որ այդ դժոխային

անունը լսելու ժամանակ չպիտի սարսուի. անուն մը, որ
1890 թուականէն սկսած մինչեւ 1908ի Յուլիս 11ը տաճկա-
հայաստանի մէջ կատարուած վանդալական զէպերու արիւ-
նտա պատմութեանը մէջ կարմիր էջեր բացաւ:

Ինչքան նորածին երեխաներ իրենց մայրերուն գրկէն
յափշտակուելով Համիտիյէի դաշոյնին տակ մորթուեցան:

Քանի՛ կոյս աղջիկներ վաւաչոտ Համիտիյէի պիղծ թե-
ւերուն մէջ մարտիրոսական չարչարանքներու տակ վերջա-
ցուցին իրենց թշուառ կեանքը:

Քանի՛ քանի հայրեր ու մայրեր իրենց վերջին շունչը
տուին Համիտիյէի անգութ հարուածներուն տակ:

Որքան բազմամարդ գիւղեր Համիտիյէի սագայէական
ձեռքով սպրուած՝ աւերակ դարձան...:

Ժամանակակից պատմութեան սեւ էջերուն մէջ խոշոր
տեղ գրաւող համիտական այդ բարբարոս չարագործու-
թիւնները յորդ արցունքներ խլիցին ո՛չ միայն Հայ ժողո-
վուրդին՝ այլ նոյն իսկ օտարացեղ հասարակութիւններուն
մէջ գտնուած զգայուն սրտի տէր անձերու աչքերէն:

Սակայն այդ ազէտալի զէպերուն ազդեցութիւնը բո-
պէական եղաւ: Շատ չանցած ամեն ինչ մոռացութեան
տրուեցաւ...:

Ոչ միայն օտարները՝ այլ հայութեան մեծամասնութիւնն
անգամ անտարբեր մնաց այն անասնական վիճակին, որուն
մէջ տակաւին մինչեւ ցարդ կչարունակէ ապրիլ դարաւոր
ստրկութեան մէջ ազգային նկարագրի ազնիւ յատկութիւն-
ները կորցուցած պատմական դժբաղդ ցեղը:

Հայ կղերը, անզգայութեան ու ծուլութեան մէջ թաղ-
ուած՝ կբաւականանար միայն քարոզելու աւետարանի այն
պատուէրները, որոնք անասնական համբերատարութիւն կը
սորվեցնեն մարդոց:

Հայ վաճառականը, ետամուլ ու շահամուլ, օտարացած իր
ազգութենէն, երբեմն երբեմն սովամահ ու սրամահ Հայ
գիւղացուն երեւին քանի մը դուրուշ չարտելով՝ արդէն իր
հայրենասիրական պարտականութիւնը կատարած կհամարէր

«ազգային բարերար»ի սնունը շահելու յաւակնոտութեամբ:

Հայ մտաւորականութեան խոշորագոյն մասը Պօլսոյ կամ արտասահմանի գեղեցիկ ու ազատ քաղաքներուն մէջ ապաստանած՝ ֆրագւ:բանութիւններով միայն կպարսպէր և ինքզինքը «ազգասէր» տիրոջտին արժանացած կհամարէր՝ եթէ մերթ ընդ մերթ քանի մը պղտոնական բառեր արտայայտէր Հայ ժողովուրդին ողբալի կացութեանը մասին...

Ո՛հ, թողնենք առ այժմ ծոյլ կղերին, ետամոլ հարուստին և շառլազան մտաւորականին բարոյական սնանկութիւնը, թողնենք հայութեան մէջ սովորական դարձած այդ երեւոյթը, որ աւելի տխուր ու ցաւալի է՝ քան թէ արիւնհարբու Համիտիչի բոլոր վայրագութիւնները...

Դառնանք մեր պատմութեանը...

Հանդարտ ու պայծառ էր գիշերը: Անհամար աստղերով ծածկուած երկնակամարին վրայ թափանցիկ ամպեր երբեմն արագութեամբ սահելով կանցնէին ու կբարեւէին մահիկաձեւ լուսինը:

Շրջակայքը խոր լուսթիւն կտիրէր: Ամբողջ բնութիւնը խոր քունի մէջ էր:

Քաղաքէն քանի մը ժամ հեռաւորութեամբ երկարածիզ ու ոլորապտոյտ ձորի մը մէջ հաւաքուած էր Համիտիչ հեծեկազօրքերու խումբ մը, որոնք նոյն օրուան չարագործութիւններէն յոգնած մարմինները հանգստացնելու համար կանանչ ու փափուկ խոտերուն վրայ տարածուած ընկած էին Մորփէտի գիրկը... Հինգ վեց հոգի միայն մարելու մօտ եզոզ կրակի մը բոլորտիքը նստած կխօսակցէին: Հագուստներէն կերևար, որ տանք խումբին գլխաւորներն էին. իսկ անոնցմէ մէկը միւսներէն կզանազանուէր իր սակեզօծ գօտիով ու զինուորականի ուսնոցներով: Եւ դա խումբին հրամանատարն էր, որ կկոչուէր Ռաշիտ պէյ:

— Բարկութիւնս կելնայ, — կըսէր Ռաշիտ հպարտութեամբ մօրուքը շոյելով, — այ՛ո՛, շատ կարտնեղիմ մեր մարդոց անխոհեմ գործունէութեան վրայ: Փոխանակ գաղտագողի յառաջանալով յանկարծակիի բերելու, մեր յարձակումը

առաջուընէ կյայտնուի և այդ հանգամանքին շնորհիւ մենք բան մը չենք կրնար ընել, ու երբեմն կորուստներ ալ կունենանք:

— Իրաւունք ունիք: Պէ՛յ, — հաստատեց Շէրիֆ, որ նոյնպէս գլխաւորներէն մէկն էր: — Մեր ան ու սարսափը ամեն կողմ տարածուած է, ատար համար վաղօրօք կեավորները կպահեն իրենց հարստութիւնները, այնպէս որ մեր կողոպուտները շատ լղար կըլլան...: Բացի այդ՝ մենք մեր զինուորներուն շատ երես կուտանք, ատար համար անոնք տանկ մնալով յաճախ չեն լսեր մեր հրամանները...: Իսկ այդ անպատեհութեան առջեւը առնել ձեզմէ կախուած է:

— Ձեմ հատկնար, թէ ի՞նչ ըսել կուզես, աւելի պա՛րզ խօսէ:

— Կլրկնեմ, թէ մենք մեր զօրքերուն շատ երես կուտանք, այդ պատճառով մեզ չեն հնազանդիր:

— Ի՞նչ... — գոչեց Ռաշիտ բարկութեամբ, — ո՞վ կը համարձակի իմ հրամաններու չհնազանդել:

— Ե՛ս՝ անգամ կպատահի այդ անաստութիւնը, — պատասխանեց Շէրիֆ: — Ձր օրինակ՝ երէկ Հաւհաւ գիւղը գնալու ժամանակ հրամայեցիք, որ մեր զինուորները ազմուէկ չհանեն, մինչեւ որ գիւղին ժօտեանք: Ո՞վ լսեց ձեր հրամանը, — ո՛չ ոք: Ամենքն ալ կպօռային, կկանչէին և այդպիսով մեր ծրագիրը աւրեցին: Հաւհաւցիք մեր գալը լսելով՝ պատրաստուեցան, ինքզինքնին պաշտպանեցին և մեր ձեռքը բան մը չանցաւ:

Ռաշիտ պէյ ոտքի ելնելով վայրկեան մը կրակին շուրջը դարձաւ և ապա տեղը նստելով՝ ըսաւ.

— Շէ՛րիֆ էֆէնտի, դու քիչ մ'առաջ յայտնեցիր, թէ այդ անպատեհութեան առջեւը առնել ինչմէ կախուած է:

— Այ՛ո՛, Պէ՛յ, — պատասխանեց Շէրիֆ, — մեր յաջողութիւնը ձեր հրամաններուն ճշդիւ գործադրուելէն կախում ունի:

— Եթէ այդպէս է, լա՛ւ ուրեմն: Ես ամեն ինչ կարգի կբերեմ ու կպարտաւորեմ իմ զօրքերոս, որ իմ ամենափոքր

հրամանն անգամ իրրեւ պատգամ ընդունին և ոչ ոք չհամարձակի անհնազանդ գտնուելու: Պէտք է վերջ տալ այս պաշխպօզութեան: Գնա՛ ուրեմն, Շէրիֆ, տե՛ս թէ գիշերապահները իրենց տե՞ղն են թէ ոչ. շուտ, գնա՛:

Շէրիֆ բարեւելով գնաց:

Երբ նա հեռացաւ, Ռաշիտ միւս նստողներուն հրամայեց, որ լաւ կրակ մը վառեն ու քանի մը երկաթեայ ձողեր ձգեն կրակին մէջ: Ու ինքը սկսաւ կլտ մօրուքը շոյել:

Քիչ վերջը Շէրիֆ վերադարձաւ երեք հատ հրացան բերելով ու ըսաւ.

— Պէ՛յ էֆէնտի, պահակները իրենց տեղերն են, բայց խոր քունի մէջ: Ահա՛ անոնց հրացանները...:

— Օ՛... — գոչեց Ռաշիտ զայրացած. — Դա այլ ես անհանդուրժելի է: Շուտ գնացէ՛ք, այդ անասունները բերէ՛ք այստեղ: Պէտք է անկարգապահութեան պատժին առաջին օրինակը ցոյց տալ զօրքերուն:

Զօրապետները ոտքի ելան և Շէրիֆին ետեւէն գնացին:

Շատ չանցած՝ անոնք Ռաշիտ պէյին քով բերին երեք երիտասարդ զինուորներ: Որոնցմէ մէկը տակաւին իր քնատ աչքերը կշփեր, իսկ միւսները զգալով իրենց պակասութիւնը կզոզոզօղային:

Պահակները կ'զգային, որ իրենց քանի մը վայրկեանի քունը շատ սուղի պիտի նստէր իրենց վրայ: Մունգի չոքան և պաղատապին ձայնով աղաղակեցին.

— Աման, պէ՛յ էֆէնտի... ի սէր Աստուծոյ, ներէ մեզ այս անգամ:

Ռաշիտ պէյ առանց պահակներուն աղաչանքին պատասխանելու՝ Շէրիֆին նշան ըրաւ ու հեռացաւ...:

Երեք պահակները հրաշէկ ձողերու վրայ անցուած՝ յուսահատական ճիչեր կարձակէին: Անոնց մարմնքիչ աղաղակներուն ձայնէն զարթեցան ամբողջ խումբին զօրքերը, որոնք սարսափած վեր կեցան և հրացանները ձեռքերնին կանգնեցան կրակին դիմացը:

Ռաշիտ պէյ զօրքերուն մօտ գալով հանդիսաւոր ու գոռ ձայնով մ'ըսաւ.

— Թող գլխնան իմ զօրքերս, որ իմ կամքիս ու հրամանիս չանսացողը՝ իմ առաջին զօրապետս ալ ըլլայ, այս կերպով պիտի պատժուի:

Բոլոր Համիտիչէները զինուորական ձեռով բարեւեցին:

— Ոչ ոք թող չքնանայ, — շարունակեց հրամանատարը. — Ամեն ոք իր ձիուն մօտ կեցած թող սպասէ, մինչեւ որ մեկնելու հրամանը տամ:

Զօրքերը նորէն բարեւեցին ու գնացին իրենց ձիւրուն մօտ:

Հրամանատարն ու զօրապետները նստան կրակին շուրջը: Հրակէզ պահակներուն դիակները տարուեցան փոսի մը մէջ և լուսթիւնը տիրեց չորս դին:

Ռաշիտ պէյ իր սակեզօծ ծխամորջէն բոլլ մը թանձր ծուխ արտաշնչելէ վերջը՝ ըսաւ գոհ դէմքով մը.

— Այս օրինակը կարծեմ տպաւորիչ էր: Ա՛լ չպիտի յանդգնին սեւէ անկարգապահութիւն ընելու:

— Շա՛տ լաւ ըրիք, Պէյ էֆէնտի, — հաստատեցին զօրապետները. — Այդպէս հարկաւոր է վարուիլ մեր պաշխպօզութեան զօրքերուն հետ, որոնք զինուորական կարգապահութիւն ըսուած բանը չգիտեն:

— Ասկէ վերջը կտրվին...: Հիմա թողնե՛նք այդ խընդիրը: Ես կցաւիմ, որ չկրցանք Հաւհաւ գիւղը մտնել:

— Կարելի չէ՛ր մտնել, — ըսաւ Շէրիֆ: — Այն անիծած ֆէտայիները^(*) առաջուրնէ պատրաստած էին գիւղացիները ինքնապաշտպանութեան համար, որովհետեւ քանի մը օր առաջ տեսան, թէ ինչպէս թալանեցինք ու աւերեցինք Չուքուրլու գիւղը...:

— Ա՛հ, Չուքուրլուն լաւ պատառ մըն էր, իսկ եթէ յաջողէինք Հաւհաւ մտնել, օ՛, այնտեղէն աւելի շատ թաւան կվերցնէինք...: Բայց յուսահատելու պէտք չկայ, Աստուած ողորմած է, երբ եւ իցէ հոն ալ կմտնենք և այնատեն թող աշխարհ արարած մեր անունէն սոսկայ:

(*) Ֆէտայի թուրքերէն բառ է, որ կնշանակէ անմունէր: Թիւրքերը Հայ յեղափոխականներուն այդ անունը կուտային:

— Առանց ատոր ալ մեծ համբաւ ստացած ենք,— ըսաւ Շէրիֆ հպարտութեամբ մը:— Միթէ քիչ գիւղեր թաւանեցինք ու այրեցինք, քիչ կեալուրներ կոտորեցինք. ապա մտածեցէք անգամ մը թէ ինչ հերոսական քաջութիւն ցոյց տուինք Չուքուրլուի մէջ: Ապուշ Չուքուրլուցիները դանակ մը իսկ չունէին ինքզինքնին պաշտպանելու համար և գրեթէ ամէնքն ալ, մեծ ու պզտիկ, մարդ ու կին, սլխարի պէս գլորուեցան մեր տեղատարափ գնդակներուն տակ...: Միայն քանի մը հոգի կրցան փախչելով ազատուիլ, ստ ալ մեր յիմարութեանը պատճառով...:

— Այդ միեւնոյն յիմարութեան պատճառով էր. որ չկրցանք Հաւհաւ մտնել...: Օ՛հ, ինչքան կզայրանք մեծ է Ալլահին ու Փատիշահին զօրութիւնը, որոնց խալսովի սուրը միշտ կտրուկ պիտի ըլլայ անհաւատ կնաւուրներուն վրայ...:

— Ես զգացի, թէ մենք չպիտի կրնանք Հաւհաւ ու և զգացի դեռ այն ժամանակ, երբ մենք Խօշմադ գիւղը կայրէինք...: Կյիւճէք, Պէ՛յ, երբ 15-20 հրացան պայթեցան յանկարծ Հաւհաւցիներուն կողմէն և մինչեւ որ մենք բլուրին վրայ ելանք, անոնք արդէն մերիններէն քսան բլուրին վրայ ելանք, որովհետեւ մերինները առանց մեզ հինգ հոգի սպանեցին, որովհետեւ մերինները առանց մեզ լսելու առաջ անցան ու պատիժները գտան: Ֆէտայիները լաւ նշան առան:

— Քէյֆս կուզայ, — ըսաւ Ռաշիտ ծիծաղելով, — երբ կյիւշեմ այն կարմիր թուշերով բարձրահասակ կինը, որ դաշոյնս մէջքէս դուրս քաշեց, երբ ես անոր աղջիկը կըռնաբարէի...: Շան ծնունդը քիչ մնաց դաշոյնը փորս պիտի խօթէր, եթէ դու վրայ չհասնէիր...: Հապա այն գիրուկ ու կարճիկ հարսը. տեսա՞ր թէ ի՞նչպէս իր ծծկեր երեխային հետ կրակին մէջ նետուեցաւ:

— Հո՛ւ, ի՞նչպէս չտեսայ, չէ՞ որ նա իմ ձեռքէս փախաւ և կրակին մէջ նետուեցաւ, որպէս զի ես զինքը չբռնաբարեմ:

— Յիմար մարդիկ են այդ կեալուրներուն մեծ մասը:

Ապուշները կկործեն թէ առանց զէնքի պիտի կարողանան մեզի դիմադրել ու թոյլ չտալ որ անոնց կնիկներն ու աղջիկները...:

— Բայց ինչո՞ւ կմոռնաս, Պէ՛յ, այդ անիծած կեալուրներուն մէջ ալ կարիճներ կան: Ես չեմ կարող ուրանալ, որ անոնց ֆէտայիները մեզմէ աւելի սրտատ են ու լաւ զէնք գործածող...:

Այդ միջոցին զօրապետներէն մէկը, որ քանի մը քայլ հեռուն կեցած էր, բարձր ձայնով կանչեց.

— Հէյ... Ո՞վ է այն:

— «Բարեկամ մը»... — պատասխանեց հեռուէն անծանօթ ձայն մը:

Ռաշիտ ոտքի ելնելով սկսաւ մտիկ ընել:

— «Պէյին քովը տարէք զիս,» — շարունակեց անծանօթը:

— Իմ քովս կուզէ գալ, — ըսաւ Ռաշիտ անհանգստու-

Շէրիֆին երեսը նայելով, — Արդեօք մ՞ով է եկողը:

— Գուցէ սեւէ հրաման մը բերած է:

— Կարելի է...: Գնա՛, հո՛ս բեր զանիկս:

Վայրկեան մը վերջը հրամանատարին ներկայացաւ ստիկան-զինուոր մը, որ թեւին տակ պայուսակ մ՛ունէր:

— Օ՛, դու զապթիլէ՞ ես, — հարցուց Ռաշիտ նորեկին: — Խօսէ՛, տեսնե՛նք, ինչո՞ւ համար եկած ես:

Ոստիկան-զինուորը խնարհաբար բարեւելով՝ պատասխանեց.

— Ես ոստիկան-զինուորներու հրամանատար ձէմալ պէյին կողմէն եկած եմ անոր յատուկ բարեւները ձեզի հաղորդելու և այս նուէրները ձեզի մատուցանելու:

Այս ըսելով՝ զապթիլէն պայուսակէն դուրս հանեց մետաքսեայ թաշկինակ մը, որուն մէջ կար ազամանդակուռ մատանի մը, ոսկի ժամացոյց մը և սակեգոծ խանչէլ մը: Այս ամէնը Համիտիլէներուն հրամանատարին յանձնելով՝ նորէն բարեւեց ու երկու քայլ ետ քաշուելով կեցաւ:

Ռաշիտ պէյ մեծ ուրախութեամբ այդ թանկագին նուէրները ընդունեց: Այդ ընծաները անոր աչքին աւելի յարգի

էին անոր համար, որ զանոնք ուղարկողը ձէմալ պէյն էր, այն մարդը՝ որուն հետ նա անձնական տեսչութիւն ունէր: Բայց Ռաշիտ իր զգացած ուրախութիւնը արտաքուստ ցոյց չտալով՝ հպարտութեամբ մը հարցուց ոստիկանին.

— Ուրիշ ի՞նչ ունիս ըսելու:

— Ձէմալ պէյ ինձ յանձնարարեց ձեզի ըսելու, որ ձեր քաղաքին վրայ յարձակուելու դիտաւորութիւնը քանի մը օր յետաձգէք:

— Բայց մի կարող է ինձ արգելել քաղաքը մտնելու, քանի որ ես կայսերական հրամանով պիտի անցնիմ այնտեղէն, — հարցուց Ռաշիտ կասկածոտ ու արհամարհական նայուածք մը ձգելով զապթիլէին վրայ:

— Չգիտեմ: Միայն թէ կարծեմ աւելի նպաստաւոր պիտի ըլլայ ձեզ համար, եթէ ձէմալ պէյին խորհուրդին հետեւիք:

— Բայց ի՞նչ է ձէմալ պէյին ցանկութիւնը:

— Նա կուզէ, որ դուք անոր հետ համաձայնիք, որպէս զի առանց դժուարութեան հասնիք ձեր նպատակին:

Ռաշիտ պէյին արիւնոտ աչքերը ուրախութեամբ փայլեցան և մեզմ ձայնով մ'ըսաւ:

— Շա՛տ լաւ. ես կ'ստատանամ անոր ցանկութիւնը կատարել: Մեր համերաշխ գործակցութենէն երկուքնիս ալ պիտի օգտուինք:

— Ձէմալ պէյ յօժարակամ կաշակցի ձեզ, եթէ քաղաքին մէջ ձեր թալանած հարստութիւնը անոր հետ հաւասարապէս բաժանէք: Կրնդունի՞ք այս պայմանը:

— Այո՛, կրնդունիմ:

— Ուրեմն ձեր համաձայնութիւնն ու պայմանը զրաւոր կերպով հաստատելիդ կ'իսնդրեմ:

— Շա՛տ լաւ, — ըսաւ Ռաշիտ և իսկոյն թղթապանակէն կտոր մը թուղթ հանելով Շէրիֆին տուաւ և հրամայեց.

— Շէրիֆ Էֆէնտի, գրէ՛, ինչ որ կ'ըսեմ:

Շէրիֆ հոտաւ և գրիչ կաղամարը գօտիէն հանելով հրամանատարին թիւագրութեամբը գրեց այսպէս. — «Ստո-

րագրեալս կ'ստատանամ քաղաքին մէջ թալանած հարստութեան կէսը տալ ձէմալ պէյին՝ ի փոխարէն այն աջակցութեան, զոր նա պիտի ընէ ինձ այդ գործը յաջողցնելու համար:»

Ռաշիտ պէյ գրել չգիտնալուն համար փոխանակ ստորագրութեան իր կնիքը դրաւ պայմանագրին սակ և թուղթը զապթիլէին տալով՝ ըսաւ.

— Ա՛ն, տա՛ր այս թուղթը...

Ոստիկան-զինուորը թուղթը առնելով ծոցը դրաւ ու ըսաւ.

— Լսեցէ՛ք, խնդրեմ, Պէյ Էֆէնտի, ձէմալ պէյ ուրիշ խորհուրդ մըն ալ կուտայ ձեզի...

— Ըսէ՛, տեսնեմ, ի՞նչ է:

— Այստեղէն քանի մը ժամ հետո անտառին մօտ Սաքրադ գիւղը կայ, ուր բաւական հարուստ պաշար կայ: Ձէմալ պէյ ձեզ խորհուրդ կուտայ այդ գիւղէն անցնիլ: Մինչև որ դուք այդ գիւղը թալանէք, ձէմալ պէյ պէտք եղածը պիտի կարգադրէ քաղաքին մէջ ձեր գործը զիւրացնելու համար:

Ռաշիտ պէյ չսփազանց ուրախ էր և չգիտէր ի՞նչպէս արտայայտել իր գոհունակութիւնը:

— Շա՛տ լաւ, շա՛տ լաւ, — ըսաւ նա, ոստիկանին ձեռքը սօկի մը գնելով: — Հիմա դու գնա՛, ձէմալ պէյին իմ կողմէն շատ բարեւեհ տար, շնորհակալութիւնս յայտնէ և ըսէ՛ անոր, թէ ես պիտի հետեւիմ իր գեղեցիկ խորհուրդներուն, որոնց արժէքը գիտեմ գնահատել: Թող վըստահի իմ վրաս և ինքն ալ խոստումը թող կատարէ:

Ոստիկան-զինուորը խնամարարաբար բարեւելով՝ մեկնեցաւ: Ռաշիտ պէյ ոտքի ելնելով՝ կանչեց առանձնաբար Շէրիֆին մէկ կողմ ու ըսաւ.

— Գործերնիս շատ յաջող կերթայ, իմ այդ մեծ հակառակորդս ձէմալ պէյն ալ կուզայ ինձ հետ միանալու. լաւ չէ՞:

— Քաղաքին մասին շատ յոյս չունիմ, — պատասխանեց

Շէրիֆ ձեռով մը, որով կարծես ցոյց կուտար այդ տեսակ գործերու մէջ իր ունեցած հմտութիւնը:

— Ինչո՞ւ համար յոյս չունիս:

— Այսինքն կուզէի ըսել, թէ մի՞ գուցէ ձեմալ պէյ խորամանկութիւն բանեցնէ:

— Ի՞նչպէս կարելի է կտակածիլ... Հապա ինչո՞ւ համար այս թանկագին ընծաները ուզարկեց ինձ:

— Ինչ որ ալ ըլլայ, խոհեմութիւնը կպահանջէ ամէն պարագայի մէջ զգոյշ ըլլալ, — պատասխանեց Շէրիֆ հեռանալով գէպի խումբը:

Ռաշիտ առանց կարեւորութիւն տալու իր օգնականին խօսքերուն՝ սկսաւ ինքնիրեն խօսիլ ու ըսաւ.

— Է՛հ, վաղը դարձեալ ինչքան սիրտեր դող պիտի հանէ իմ համբաւաւոր անունս... Սաքրադն ալ Չուքուրլուի նման մոխիր պիտի դառնայ... Ուրախացի՛ր, Ռաշիտ, ուրախացի՛ր:

Շէրիֆ վերագառնալով ըսաւ.

— Խօսմբը պատրաստ է մեկնելու, Պէյ էֆէնտի:

Ռաշիտ իր զօրքերուն մօտ երթալով՝ ձին հեծաւ ու բարձր ձայնով կանչեց.

— Իմ քա՛ջ զինուորներս, կարի՛ճ Համիտիյէներ, շնորհակալ եմ ձեզմէ որ մինչեւ ցարդ փորձով ցոյց տուիք ձեր արժանաւորութիւնը այն մեծ անունին, զոր բողբոջութիւն ունիք կրելու ձեր վրայ: Յիշեցէ՛ք, որ այդ անկող անունը ստացած էք մեր ամենագոր և օգտատափառ Փատիշահէն. հետեւաբար պարտաւոր էք ձեր վրայ իր սուրբ անունը գնող խալիֆէին զգացումներուն հաւատարիմ արտայայտիչը ըլլալու ձեր աշխարհաստան քաջագործութիւններովը... Դուք պէտք է աշխատիք կեալուբներուն սիրտին և պատմութեան էջերուն մէջ Համիտիյէ անունը յաւելցածացնելու... Մինք հիմա պիտի երթանք Սաքրադ գիւղը և այնպէս պիտի ընենք, ինչպէս ըրինք Չուքուրլուին: Այն բոցը, որ մեր ձեռքէն դուրս պիտի գայ, թող կեալուբներուն գերեզմանը ըլլայ: Անոնք պէտք է սատկին, որպէս զի

անոնց հարստութիւնը մենք վայելինք: «Կեալուբն մալը իսլամա հեյալ ցըր», հասկցա՞ք այս պատուէրը, զոր աւանդած է մեզի մեր մեծ մարգարէն...: Սակայն ուշագրութիւն ըրէ՛ք, որ մեր յարձակումը առաջուընէ չիմացուի: Ով որ իմ հրամանիս չհնազանդի և կարգապահութիւնը խանգարէ, պիտի պատժուի այնպէս, ինչպէս պատժուեցան այս գիշերուան պահակները:»

Այս ոգեւորիչ ճառէն վերջը Ռաշիտ պէյ ձին քշեց յառաջ: Անոր հետեւեցաւ Համիտիյէ հեծելախումբը:

VIII.

ՆՈՐ ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գիշերային պաղ քամին կօրօքէր Սաքրադ գիւղին պարտէզներուն մէջ պողատու ծառերուն տերեւաշատ ճիւղերը, որոնք մթութեան մէջ կտարածէին խորհրդաւոր շնկոց մը...:

Գիւղին ծառագարդ տուներէն մէկուն գաւիթին մէջ հաստարմատ կաղնիի մը հովանիին տակ մշիկ մշիկ կքնանային Նիկողոսին տղաքը, Արամն ու Տիգրանը:

Յանկարծ Արամ, կարծես ահուելի երագէ մը զարթելու պէս՝ վեր թռաւ և աչքերը շփելով ձայն տուաւ եղբորը.

— Տիգրան, վեր կայ, երթանք տուն... անձրեւ պիտի գայ:

— Տէ՛, թո՛ղ, ա՛խպէր, ո՞վ ըսաւ քեզի, թէ անձրեւ պիտի գայ, — մրմնաց Տիգրան և շուտ եկաւ միւս կողքին վրայ:

Այդ շարժումով Տիգրան կուզէր եղբորը հասկցնել, թէ ինչքը վեր կենալու միտք չունէր, հետեւաբար ի զուր տեղը թող չխանգարէ իր քունը: Բայց Արամ մթնոլորտը լաւ մը գննելէ վերջը համոզուելով թէ անձրեւ պիտի գայ, չուզեց թոյլ տալ, որ եղբայրը քնանայ: Ուստի նորէն Տիգրանին վրայ ծռուելով՝ ըսաւ.

— Հապա մէյ մը տե՛ս, ի՛նչպէս հով կ'իջէ: Սեւ ան-
պերը իրարու վրայ գիզուած հիմա վար պիտի թափին:

— Մի՛ վախնար, այս գիշեր անձրեւ չպիտի գայ:

— Ի՞նչ գիտես, աստղաբա՞շխ ես դու:

— Աստղաբաշխ չեմ, բայց այս երեկոյ արեւամուտի
ժամանակ հորիզոնին վրայ ամպի նշոյլն անգամ չկար. դա
նշան է, թէ անձրեւ չպիտի գայ:

— Հապա հիմա տե՛ս, թէ երկինքը ինչպէ՛ս պատած է
սեւ ու մութ ամպերով: Վե՛ր կաց, տուն մտնենք: Շիտակը
կուզե՞ս, ես այս ծառին տակ քնանալ չեմ ուզեր:

Տիգրան տկամայ յօրանջեց, թեւերը ձգձգեց ու քնատ
աչքերը չփելով՝ ըսաւ:

— Ճար չկա՛յ, քու խօսքդ ըլլալու է... Սարսափելի
երազ մը քունս խռովեց. օ՛հ. ի՛նչ սոսկալի երազ էր:

— Ի՛նչ պարսպ բան է երազ ըսածդ. — յարեց Տիգ-
րան ճիծաղելով:

— Ես ալ գիտեմ, որ երազը պարսպ բան է, — կրկնեց
Արամ անաչելով. — բայց չեմ հասկնար, թէ ինչո՞ւ սիրտս
կբարտիէ. կարծես բան մը կնախազգամ...:

— Ձըլա՞յ թէ Գէլօն գայ ու նորէն քեզ տանի... Մի՛
վախնար, Արամ չան, Գէլօն մեզ ու Գեղամը լաւ ճանչցաւ.
աստկի՛, մէյ մըն ալ մեզ մօտ չի գար:

— Չգիտեմ, թէ ի՛նչ պատահելու է, ես ցաւի նման
բան մը կզգամ:

— Դա նշան է, թէ քիչ մը վերջը պիտի ուրախանաս:
Չե՞ս գիտեր այն առածը, որ կըսէ, թէ «տխրութենէն վերջը
ուրախութիւն կուգայ»:»

— Յոյս չունիմ, Տիգրան. սիրտս շատ տխուր է:

— Կարծեմ մոռցած ես, որ վաղը առաւօտ մեր տունը
հիւրեր պիտի գան: Հօրեղբայրս, հօրեղբորորդիս, նոյնպէս
մեր բոլոր բարեկամներն ու գրացիները պիտի հաւաքուին
մեր տունը հայրիկիս ծննդեան տօնը շնորհաւորելու համար:
Մեր երկուսիս ալ հրաշքով մ'աղատուելնուս համար մտտազ
պիտի մօրթուի... Օհ, ի՛նչպէս պիտի ուրախանայ հայ-

րիկը քսան տարիէ ի վեր կորցուցած եղբայրը նորէն ան-
նելով: Հապա մենք ս՛րջափ պիտի սւրախանանք համրու-
րելով մեր սիրելի հօրորդի Գեղամը, որուն պարտական ենք
մեր կեանքը:

Արամին տխուր ու մտախօհ դէմքը յանկարծ զուար-
թութեամբ փայլեցաւ:

— Օհ, — գոչեց նա, — մեր հօրորդին կատարեալ
դիւցազն մ'է, առիւծի սիրտ ունի...: Բայց, — շարունա-
կեց Արամ նորէն մթազնելով — եթէ իմ նախազգացումս
իրականանայ, եթէ իմ երազս կատարուի, այնատեն... օ՛հ,
Աստուած չընէ, որ երազս ճիշդ ըլլայ...:

Տիգրան ճիծաղելով եզրօրը կռնակը տփեց:

— Դու կ՛ճիծաղես, Տիգրան, — ըսաւ Արամ վշտա-
ցած, — Ես ալ երազի կարեւորութիւն չեմ տար, բայց գի-
տե՛մ, որ նախազգացումը չի սխալուիր: Կյիշե՛ս այն օրը,
որ աւազակներուն ձեռքէն դեռ չազատուած ես քեզի պատ-
մեցի իմ բարեգուշակ նախազգացութիւնս...:

— Կյիշեմ, այո՛, — պատասխանեց Տիգրան քիչ մը
խորհելով, — բայց, ախպէ՛ր, այն ժամանակ ուրիշ էր, հի-
մա ուրիշ: Այն օրերը մենք արդէն շարունակ կսպասէինք,
որ աւազակներուն ձեռքէն մեզ ազատելու պիտի գան և
այդպիսի գրու թեան մէջ ի հարկէ մեր երեակայութիւնը մեր
աչքին առջև կպատկերացնէր մխիթարական երեոյթ մը,
որ բարեբաղդարար իրականացաւ: Իոկ հիմա, գոհութի՛ւն
որ բարեբաղդարար իրականացաւ մտատանջուելու բան մը չունինք:
Աստուծոյ, վշտանալու և մտատանջուելու բան մը չունինք:
այս պարագայիս չար երազ կամ նախազգացում պարսպ
բան է:

— Երազը կրճայ պարսպ ըլլալ, բայց իմ նախազգա-
ցումս երբէք չի սխալիր, — կրկնեց Արամ համոզուած
չեչտով մը:

Այդ պահուն լուեցաւ գիւղին խաշնարածին ձայնը:

— Բա՛, լուսցեր է, — ըսին երկու եղբայրները:
Եւ երկուքն ալ ոտքի ելան, հազուեցան, լուսուեցան
ու գնացին հայրերնուն մօտ, բայց որովհետև ձերունի նի-

կողոս տակաւին քնած էր, մտան տունը, ուր թոնիրին մօտ նստած էր մայրերնին, պառաւ Մարիամը՝ որ աւելի շուտ վեր կեցած, աղօթքը ըրած լմնցուցած էր, ու հիմայ ալ նստած բուրդ կմանէր:

— Բարի լո՛յս, նա՛նի, — ձայնեցին տղաքը երկուսը միասին:

— Աստու թարին վրանհրդ ըլլայ, ըսաւ պառաւը տղոցը երեսները պոչելով:

— Ծոյլեր՛ը, մինչև հիմա քնած էիք:

— Չէ՛, նա՛նի, չո՛ւտ զարթեցանք, բայց անկողնին մէջ նստած կխօսակցէինք:

— Կերևայ որ մոռցած էք, թէ այսօր մեր տունը հիւրեր պիտի գան և անոնց համար քիչ մը ձուկ կամ ուրիշ որս հարկաւոր է: Հայրիկը երէկ իրիկուն ձուկ չպատուիրե՞ց:

— Բա՛հ, մենք մոռցած չէինք, բայց դեռ կանուխ է, հիմա՛ ալ կարելի է որս ձարել:

— Հայտէ, զաւակնե՛րս, գնացէ՛ք, Աստուած հետերնիդ ըլլայ:

Արամ ու Տիգրան որսի համար պէտք եղածները վերցնելով՝ հրացանները ուսերնէն կախ տուած մեկնեցան...

Կէս օրը մօտ էր: Նիկողոսն ու կինը նստած կխօսակցէին:

— Կէս օր եղաւ ու մեր տղաքը տակաւին չվերադարձան, — կըսէր ծերունին մտահոգութեամբ:

— Գուցէ որս չգտան:

— Բայց ես անոնց պատուիրած էի, որ եթէ որս չձարեն, շուտով վերադառնան: Տունը քրաւահան միս կայ:

— Արդէն ձուկի պէտք չունէինք...

Գուրսը ոտքի ձայն մը լսուեցաւ:

Նիկողոս լուսամուտէն դուրս նայելով գոչեց.

— Օհ, եղբայրս եկա՛ւ...

Իրօք եկողները Ստեփանն ու Գեղամն էին:

Այր ու կին գուրս վազեցին և գուրս բանալով՝

— Եղբայր իմ... — գոչեց Նիկողոս:

— Նիկողո՛ս... — ձայնեց Ստեփան:

Եւ երկու եղբայրներ, որոնք քսան տարիէ աւելի իրարմէ բաժնուած ու իրար մեռած կկարծէին, ընդգրկուեցան ջերմագին և այդ անհունապէս ուրախ ու յուզուած դուրսեան մէջ քանի մը վայրկեան լուռ ու մունջ մնացին: Իսկ Մարիամ Գեղամին վզին փաթթուած՝ կհամբուրէր զայն մայրական գորովով: Ամէնքն ալ ուրախութեան ջերմ արցունքներ կթափէին:

Այսպէս իրենց երկարամեայ կարօտը առնելէ վերջը՝ այդ պահուն մոռնալով իրենց կրած անհուն տառապանքները, մտան սենեակը:

Գեղամ չորս դին նայեցաւ և տեսնելով որ Արամն ու Տիգրանը հոն չեն, մտահոգութեամբ հարցուց.

— Ո՛ւր են հօրերդ իներս:

— Անոնք առտու կանուխ սրիխնացին ու դեռ չեկան, — պատասխանեց Նիկողոս:

— Հօրեղբայր, — ըսաւ Գեղամ գունատուած, — առո՞ղջ ես:

— Փա՛ռք Աստուծոյ, շա՛տ լաւ եմ:

— Ա՛ն հրացանդ ու ե՛կ ինձ հետ:

Այս ըսելով Գեղամ հրացանը ուսին արագ քայլերով դուրս ելաւ:

Անոր ետէն վազեց Նիկողոս ապշած:

Գրեթէ ժամ մը առանց խօսելու քալեցին: Վերջապէս Նիկողոս համբերութիւնը հատած՝ հարցուց Գեղամին.

— Ո՛ւր կերթանք, Գեղա՛մ:

Գեղամ փոխանակ Նիկողոսին հարցին ուղղակի պատասխանելու՝ ինքն իր կողմէն հարց տուաւ անոր.

— Արամն ու Տիգրանը ձուկ որսալու չգնացին:

— Այո՛, ձուկ որսալու...

— Ա՛լ ինչո՞ւ կհարցնես, թէ մենք ո՛ւր կերթանք... Խեղճ տղաքը հիմա վտանգի մէջ են: Երանի՛ թէ չուշանայինք:

— Տղաքը վտանգի մէջ են. — կրկնեց Նիկողոս ցնցուելով և քայլերը աւելի արագացուց:

Սաքրադէն մօտաւորապէս երկու ժամ հեռու խոր ձորի

մը մէջէն գոչգոչալով կհոսէր հպարտ Մուրադ դեաը, որուն մէջ ձուկ որսալու կերթային յաճախ չըջակայ գիւղացիները: Նիկողոս ու Գեղամ երբ այդ ձորին մօտեցան, յուսահատահան ճիւղ մը լսեցին, որ կնոջ ձայնի կնամանէր:

— Լսեցի՞ր, հօ՛բար, — հարցուց Գեղամ և առանց պատասխանի սպասելու սլացաւ դէպի այն կողմը, ուրկէ լսուած էր ձայնը:

Նիկողոսն ալ անոր ետեւէն վազեց:

Ձորին մէջ մեծ ժայռի մը տակը տասնէն աւելի աւազակներ դաշոյնները մերկացուցած կուզէին կտոր կտոր ընել երկու երիտասարդներ, որոնք կպաշտպանէին պառաւ կին մը ու նորահաս աղջիկ մը:

— Օ՛հ, Գէլօ՛ն է... — գոչեց Գեղամ ու ակնթարթի մէջ հասաւ անոնց մօտ:

— Ա, հ... այդ անիծած տղան դա՛րձեալ եկաւ, — ըսաւ Գէլօն ու ընկերներուն հետ սկսաւ փախչիլ:

Գեղամ յաջողեցաւ անոնցմէ երկուսը տապալել իր դաշոյնով և միւսներուն ետեւէն վազեց:

Այդ պահուն Նիկողոս վրայ հասնելով՝ ըսաւ.

— Մի՛ վազեր, Գեղա՛մ, ի զուր արիւն չթափենք...: Աւազակները արդէն փախան մտան անտառը, հարկ չկայ առաջ գնալու:

— Գեղա՛մ, դուն այս անգամ ալ փրկեցիր մեր կեանքը, — գոչեցին Արամ ու Տիգրան իրենց ազատարար հօբորդիին վիզը պլուելով:

— Այստեղ շնորհակալութիւն յայտնելու տեղը չէ՛, — ըսաւ Գեղամ համեստութեամբ. — շտապե՛նք, երթա՛նք տուն, մեզի այնտեղ անհամբեր կպասեն:

— Այս դժբաղդներն ալ տուն տանինք մեզ հետ, — նկատեց Տիգրան ցոյց տալով իրենց պաշտպանած երկու կիները, որոնք սարսափահար կգողային:

— Մեզի մի՛ մօտենաք, — ըսաւ նորատի գեղուհին, — դուք չարագործներ էք, դուք իմ սիրականս սպանեցիք...:

— Ի՛նչ, ո՞րն է քս սիրականդ: Միթէ մեր սպաննած

երիտասարդը քրիստոնեա՞յ էր, — հարցուց Արամ զարմացած:

— Ահաւասիկ սա՛ է, — պատասխանեց աղջիկը ցոյց տալով արիւնաշտղախ դիակ մը:

— Բայց դա քրիստոնեայ չէ՛, — կրկնեց Արամ: — Անոր հագուստները Թրքական տարազ են:

— Հապա՛ հոս նայէ ու տե՛ս, թէ քրիստոնեա՞յ է թէ անհաւատ:

Եւ դժբաղդ աղջիկը դողդոջուն ձեռքերով բացաւ սպանուած երիտասարդին վերաւոր կուրծքը, որուն վրայ կախուած էր սակեղօծ խաչ մը:

Արամ խաչը տեսածին պէս ծանգի չոքելով՝ ըսաւ աչքերը երկինք բարձրացուցած.

— Աստուած իմ, ներէ՛ ինձ, ե՛ս սպանեցի զանիկա...: Ապա դառնալով դէպի աղջիկը, բռնեց անոր ձեռքերը ու արտասուալից աչքերով անոր ալ ներողութիւնը խնդրեց:

Նիկողոս, Գեղամ ու Տիգրան անկեղծ ցաւակցութիւն յայտնեցին սպանուած երիտասարդին համար:

— Շնորհակալ եմ ձեր ցաւակցութեանը համար, — ըսաւ աղջիկը վշտագին: — Ես կտեօնեմ, որ դուք բարի քրիստոնեաներ էք, ուստի երթա՛նք տուն և հոն կպատմեմ ձեզի իմ ցաւալի պատմութիւնս:

— Երթա՛նք, — կրկնեց Արամ քիչ մը մխիթարուելով աղջկանը ներողութենէն և մօտեցաւ սպանուած երիտասարդին դիակը վերցնելու:

— Կեցի՛ր, — ըսաւ պառաւ կինը, որ մինչև այն ստեն մեկուսի կանգնած լուռ ու մունջ արցունք կթափէր: — Մի տանիր այս դիակը. դա իմ զաւակս է, և ես կփափագիմ, որ նա այստեղ թաղուի, որովհետև նա դեռ մկրտուած չէր: Մեր տղաքը իսկոյն փոս մը փորեցին և երիտասարդին դիակը հոն թաղեցին:

— Հանգի՛ստ քուն քեզի, սիրելի զաւակս, — ըսաւ պառաւը լալագին բուռ մը հող նետելով գերեզմանին վրայ:

— Դու փափագեցար մկրտուիլ և քրիստոնեաներու մէջ

ապրիլ, բայց, աւա՛ղ, այդ փափաքիդ չհասար զուցէ հօրդ
աններելի մեղքերուն համար...: Երթա՛նք, յարեց պառաւը
երեսը՝ գարձնելով:

Եւ ամենքը միասին ճամբայ ընկան:

Երբ տուն հասան, Ստեփանն ու Մարիամ դռանը առջև
կեցած անհամբերութեամբ կսպասէին:

— Քեզի նոր հիւրեր բերինք, Մարիա՛մ, — ըսաւ Նի-
կողոս իր կնոջը: — Շուտով ջուր տաքցուր և հիւրերուն
ոտքերը լուա՛:

Մէկ ժամ վերջը Նիկողոսինց տունը ցնծութեան մէջ էր:
Բոլոր գիւղացիները հաւաքուած էին հոն՝ Նիկողոսին ծնըն-
դեան տարեգարձը և զաւակներուն ազատութիւնը շնորհա-
ւորելու համար: Հոն էին նաեւ Արչաւիւր ու անոր ընկերները:

Սեղանի սփռոցները փռուած էին ընդարձակ գաւիթին
մէջ: Ամենքը գետինը տարածուած կտպերտներուն վրայ
ծալապատիկ նստան ճաշկերոյթի, որուն միջոցին երկար
«կենաց»ներ խմուելէ վերջը՝ Նիկողոս գինիի բաժակը վեր-
ցնելով առաջարկեց.

— Իմ ազնի՛ւ բարեկամներս, այս բաժակն ալ խմենք
մեր դժբաղդ ու օտարական հիւրերուն կենացը, որոնք եր-
կար տարիներէ ի վեր թիւրքերուն ձեռքը կտանջուէին,
բայց միշտ հաւատարիմ մնացին իրենց քրիստոնէական սուրբ
հաւատքին:

— Կեցցեն, — գոչեցին բոլոր սեղանակիցները և իրենց
կարմիր գինիով լեցուած թասերը պարպեցին անձանօթ պա-
ռաւ կնկանը ու նորահասակ աղջկանը կենացը:

Պատաւ կինը շնորհակալութիւն յայտնելէ վերջը՝ թաց
աչքերէն արցունքի երկու խաշոր կաթիլներ գլորելով՝ ըսաւ
մեղմիկ.

— Աղօթեցէ՛ք ինձ համար և մաղթեցէ՛ք, որ չուտով
վերջանայ իմ դժբաղդ կեանքս:

Ամէնքը վշտարեկ դէմքով անոր դժգոյն երեսը նայեցան:

— Կհաւատանք թէ դուն դժբաղդ ես, — ըսաւ Մարիամ
հառաչելով. — Բայց գիտցի՛ր, որ այս սեւ օրերուն մէջ եր-

ջանիկ հայեր շատ քիչ են...: Պատմէ՛ մեզի քու ցաւերդ,
զուցէ կարողանանք քեզ մխիթարել:

— Մխիթարուելու յոյս չունիմ, բայց զուցէ քիչ մը
հովանայ ցաւատանջ սիրտս պատմելով ձեզի իմ քաշած տա-
ռապանքներս...: Լսեցէ՛ք, — ըսաւ պառաւը ու սկսաւ
պատմել այսպէս.

— «Ես Բարձանց գիւղին մէջ ծնած եմ: Հայրս բաւա-
կան բարեկեցիկ վիճակ մը ունէր: Այն ժամանակ երբ մէկը
տասը արտավար հող ու այգի ունենար և քանի մը տաս-
նեակ ոչխար՝ արդէն հարուստ կհամարուէր: Իմ մանկու-
թեան քրօջմէս, որ ինձմէ երկու տարի փաք էր և մենք միասին
կխաղայինք մեր ծառագորդ պարտեզին մէջ: Ա՛խ, այլեւս
չկան այն ուրախ օրերը...: Երբ տառներեք տարեկան եղայ,
հայրս ինձ պատուիրեց, որ տունէն դուրս չգամ, մինչեւ իսկ
երբեմն զիս գեանափոր նկուղի մէջ կպահէր, երբ մեր տունը
այլազգի հիւրեր կուգային: Սկիզբները իմ վրաս գործադ-
րուած այդ խստութեան պատճառները չէի հասկնար, բայց,
աւա՛ղ, յետոյ իմացայ, որ հայ կնկան համար գեղեցիկ ըլլալը
անբաղգու թիւն մըն է, որովհետեւ գեղեցիկ հայուհին իր
ծնողքին թշուառութեան պատճառ կդառնայ...: Գրեթէ
ամբողջ տարի մը ծնողքս զիս չթողին տունէն դուրս ելնե-
լու, խեղճերը կվախնային թէ քիւրտերը զիս կփախցնեն...:
Գիշեր մը, ո՛հ, ի՛նչ սարսափելի գիշեր էր այդ, յանկարծ
քունէս զարթեցայ: Մարիամ քոյրս վիզս պլլուելով ըսաւ.
«Բոյրի՛կ, հայրիկս ու մայրիկս կուլան» Ես սարսափէս
չկրցայ ձայն հանել: Յանկարծ դուռը բացուեցաւ և ճրագի
լոյսով ես տեսայ... Աստուած իմ... ես տեսայ, որ իմ
ծնողքս ցիցերու վրայ անցուած ողբալի ճիչեր կարձակեն.
զգայնութիւնս կորցուցի և ուշաթափ ընկայ...»

Նիկողոսին կինը Մարիամ, որ ուշագրութեամբ կսէր
պառաւին պատմութիւնը, վաղեց անոր քով, գրկեց պառաւը
ու արտասուելով գոչեց.

— Ա՛խ, քո՛յր իմ, Շողա՛կաթ. ո՛հ, ի՛նչ բարերազդու-

թիւն, որ տաննեակ տարիներէ ի վեր քեզ կորցնելէ վերջը՝ դարձեալ քեզ տեսնելու բողբոջ ունեցայ... : Փա՞ռք քեզ, Աստուած, փա՞ռք քեզ... :

Բոլոր ներկաները աչքած մնացին :

— Միթէ դա քո՞յրդ է, — կհարցնէին ամենքը :

— Այո՛, այո՛, իմ քոյրս է, — պատասխանեց Մարիամ — Օ՛, հիմա կյիշեմ, կյիշեմ ամէն բան. երբ քոյրս ուշաթափ ընկաւ, ես կարծեցի, թէ սնիկա մեռաւ՝ ես սկսայ լալ ու պուսալ : Այդ միջոցին կոշտ ձեռք մը բերանս գոցեց, աչքերս կապեց ու զիս դուրս տարաւ : Չգիտեմ ինչքան տեղ տարան զիս, յետոյ զիս տանող մարդը կեցաւ ու ըսաւ ինձ. «Մարօ՛», ալ մի՛ վախենար, մենք քեզի ազատեցինք :» Աչքերուս կապը քակեցին և ես տեսայ, որ առջեւս կանգնած է մեր դրացի Պետրոս ախպարը արիւնած դէմքով : Անիկա վիրաւորուած էր, շուտ մը երեսը լուաց, վէրքը կապեց և զիս կուրծքին վրայ սեղմելով՝ ըսաւ. «Ինչ՞ երեսայ, ս՛րբ մնացիր. երթա՛նք, դժբա՛ղդ աղջիկ :» Ես սկսայ լալ : Պետրոս զիս գրկեց ու արագ քայլերով գնացինք : Վերջապէս հասանք անտառ մը, ուր մեր դէմը եկան երեք երիտասարդներ, որոնցմէ մէկը մացառներուն մէջէն դուրս հանեց ձի մը, սանձը Պետրոսին տուաւ ըսելով. «Դու ձին հեծի՛ր, սյս աղջիկը փախցո՛ւր, մենք ձեր ետեւէն կհասնինք :» Պետրոս ախպար մէկ ակնթարթի մէջ ցատկեց ձիուն վրայ, առաւ զիս գուտակին վրայ ու սրացաւ : Մեր ետեւէն կուգային երիտասարդները : Ճանապարհը շատ երկայն էր : Ճամբորդութիւննիս տեսեց քանի մը օր. վերջապէս հասանք Քղի քաղաքը : Ժամանակ մը այնտեղ չայ ընտանիքի մը մէջ մնալէ վերջը՝ ամուսնացայ Նիկողոսին հետ :»

Շողակաթ իր քրօջը պատմութիւնը լսելով՝ զարմացած ըսաւ .

— Ա՛խ, Մարօ՛ ջան, մենք միեւնոյն քաղաքին մէջ եղած ենք և զիրար չենք տեսած : Բայց ի՞նչպէս կրնայինք տեսակցիլ, ես թուշուռի պէս վանդակի մէջ պահուած էի ձէմալ պէյին տունը... :

— Աստուած իմ, — ընդմիջեց Գեղամ, — մեր ցեղին բոլոր անդամները այդ հրէշին ձեռքը տանջուած են ու կը տանջուին տակաւին... :

— Միայն մենք չենք տանջուողը, — շարունակեց Շողակաթ. — Պատմութեանս վերջը դուք պիտի տեսնէք թէ ուրիշներ ալ չարչարուեցան : Ինչպէս ըսի, ծնողքիս ողբալի վիճակը տեսնելով ես ուշաթափ ընկայ և չգիտեմ թէ ի՞նչպէս զիս տարած են քաղաք : Միայն կյիշեմ, թէ զիս առեւանգողները յանձնեցին ձէմալ պէյին, որ զիս բռնադատեց թիւրքանալու : Ես մինչեւ վերջը զիմադրեցի, անոր ինձ տուած տանջանքներն ու մահուան սպառնալիքները չկրցան զիս վախցնել, ես հաստատապէս որոշած էի մեռնիլ քան թէ հաւատքս ուրանալ : Ձէմալ պէյ շատ ու շատ փորձեր ընելէ վերջը համոզուելով որ զիս կրօնափոխ ընելու չպիտի յաջողի, ի վերջոյ հանգիստ թողեց զիս և բաւականացաւ միայն զիս կնութեան առնելով : Ես ամեն օր Աստուծոյ կաղօթէի, որ զիս այդ հրէշին ձեռքէն ազատէ, բայց Աստուած աղօթքս չլսեց երկար տտեն : Հաւանակաբար նա կամեցած էր, որ ես սոջ մնայի ուրիշներուն կեանքը ազատելու համար... :

Նորտաի օրիորդը, որ Շողակաթին հետ միասին եկած էր, անոր այդ խօսքերուն վրայ հառաչելով երախտագիտական նայուածք մ'ուղղեց անոր :

Շողակաթ շարունակեց .

— «Ամբողջ տասը տարիներ անցան այն օրէն, երբ ձէմալ պէյին տունը մտած էի, և ես միշտ փակուած կը մնայի սենեակի մը մէջ բանտարկեալի նման : Գիշեր մը սենեակս բերին դեռահասակ կին մ'ու երկու տարեկան աղջիկ մը : Այդ խեղճ կինը քրիտոնեայ էր. այնքան յուսահատուած էր, որ կուզէր ինքզինքը սպանել, եթէ մանկիկին վրայ ունեցած մայրական գութը չարգիլէր զայն այդ բանը ընելու... : Ես մխիթարեցի զանիկա՝ պատմելով իմ քաջած տառապանքներս : Այդպէս միտաին անցուցինք երեք տարիներ : Ձէմալ պէյ շարունակ կ'իտրձէր թիւրքացիներ իր

նոր գոհերը. բայց արիասիրտ կինը միշտ անդրդուելի մնաց իր հաւատքին վրայ: Օրին մէկը, երբ ձէմալ պէյ մեզ տալուսն էր ագարակը, յանկարծ մեր քովը եկաւ յաղթանդամ հօր մը, որ մէկ հարուածով ձէմալ պէյը վիրաւորելէն վերջը՝ իւր այդ կինը ու փախաւ: ձէմալ պէյին մարդիկը անոր ետեւէն ընկան, բայց չկրցան կինը խելի, միայն զանոնք վիրաւորելով ետ դարձաւ...»

— Այդ կտրիճ հայը իմ Յովսէփ եղբայրս էր, — ընդմիջեց Ստեփան և Շողակաթին հետ եկող գեղուհին իր թեւերուն մէջ առնելով ըսաւ անոր. — Նուարդ, աղջիկս, գրկէ քու ալեւոր հայրդ...»

Օրհորդը առանց հասկնալու գաղտնիքը, փաթթուեցաւ Ստեփանին վիզը և համբուրեց անոր կնճռոտ ճակատը:

— Այո՛, — շարունակեց Ստեփան աղջկանը երեսները համբուրելով, — դուն իմ գաւազն ես, իմ աչքիս լոյս Նուարդն ես...: Քու մայրդ ձէմալ պէյին ձեռքէն ազատող և իմ քովս բերողը Յովսէփ եղբայրս էր: Ափսո՛ս երկուքն ալ երկար չապրեցան...: Գեղա՛մ, դա քու քոյրդ է, զոր կրակին մէջէն չկրնալ ազատելուս համար օր մը ինձ մեղադրեցիր, կյիշե՛ս:

Գեղամ ու Նուարդ ընդգրկուեցան և երեսները ուրախութեան արցունքներով թրջուեցան:

— Հիմա ես երջանիկ եմ, — գոչեց Նիկողոս, — այսքան տարուան տանջանք ու տառապանքներէն վերջը, երկարատե բաժանումէ մը վերջը՝ մենք դարձեալ մեր հարազատներուն հետ հաւաքուելու բաղդը ունեցանք...: Փա՛նք քեզ, Աստուած, փա՛նք քեզ, յաղագս ամենայնի, Տէ՛ր, փա՛նք քեզ...:

Պ Ա Տ Ո Ւ Հ Ա Ս Ը

Նիկողոսին ուրախութեան արտայայտութիւններն ու երկնուաք փառաբանութիւնները յանկարծ ընդհատուեցան փողոցէն լսուած ահուելի և յուսահատական աղաղակներով.

— Համիդիյենները կուգան, համիդիյենները...: Այ, հաւա՛ր...:

Նիկողոսեց տունը գտնուողները, որոնք ժամանակաւոր ուրախութեան մէջ ինքզինքնին բաղդաւոր կհամարէին, դուրսէն լսուած այդ մահազգեցիկ ձայները խմանալով սարսուեցան և իրարու երես նայեցան:

Քանի մը ըսպէի մէջ ամեն ինչ փոխուեցաւ:

Գիւղացիք սարսափած դրութեան մէջ էին: Անոնց վազանցուկ ուրախութեանը յաջորդեց լաց ու շիփան...: Անոնք գիտէին թէ ի՞նչ կնշանակէ «Համիդիյէ» բառը...:

Ամէնքը ոտքի ելած, խռոնուած էին իրարու: Մէկը կուլար, միւսը կաղաղակէր. մէկը կաղօթէր, ուրիշ մը հայհոյանքներ կթափէր...: Ոմանք դուռները փակելով մտան տուներուն մէջ. ուրիշներ կտուրներուն վրայ բարձրացած կողբային ու մտքերը կփետաէին:

Այդ շուարած ու շլկուած մարդերուն մէջէն դուրս եկան յանկարծ դիւցազնական հոգիներ:

— Մի՛ վախենաք... — գոչեց հնչուն ձայն մը գիւղին մէկ ծայրէն:

— Մի՛ վախենաք... — կրկնեց ուրիշ ձայն մը միւս ծայրէն:

— Մի՛ վախենաք... — լսուեցան ուրիշ երկու ձայներ գիւղին մէջտեղէն:

Այդ դիւցազններն էին Գեղամ, Արշաւիր, Արամ ու Տիգրան:

Համիդիյեններուն գալու լուրը առնելուն պէս իսկոյն

անոնք խլեցին հրացանները, վազեցին դիւղին երեք գըլ-
խաւոր կէտերուն վրայ և իրենց ոգևորիչ խօսքերով կոր-
տապնդէին զարհուրած գիւղացիները:

— Շո՛ւտ, շո՛ւտ, առէ՛ք ձեր զէնքերը, ձեր հրացան-
ները, ձեր ատրճանակներն ու դաշոյնները, ինչ որ ունիք
առէ՛ք ու պատրաստուեցէ՛ք ճշմարիտ հայի պէս մեռնելու,
— կգոչէին, մեր քաջերը: — Համիդիյէները գեռ գիւղէն հե-
ռու են. մինչև անոնք գիւղին մօտենան, մենք պիտի կա-
րողանանք պատնէջներ կանդնել ու դիրքեր բռնել...:
Մեր զէնքերը ցոյց պիտի տան, թէ ի՞նչպէս կընդունինք
մինք այդ անկոչ հիւրերը...:

Այս քաջալերական խօսքերը շուարած Սաքրադցիներ-
րուն թմրած ու սահմակած սիրտերը թուեղ հանեցին: Փո-
խանակ լաց ու կոծով դէս ու դէն վազվզելու՝ անոնք
սկսան ինքնապաշտպանութեան գործին:

Կարճ ժամանակուան մէջ գիւղին արտաքին մուտքերը
պատնէջներ դրուեցան, որոնց ետև հրացանաւորները դիրք
մտած սպասեցին աւազակ Համիդիյէներուն: Մնացածները
առած էին ձեռքերը ինչ որ գտած էին, ատրճանակ,
դաշոյն, կացին, փայտ, երկաթ և այլն: Այժմ պատրաստ
էին ինքզինքնին պաշտպանելով թշնամուն դէմ դնելու կամ
մարդու պէս մեռնելու...:

Շատ չանցած Սաքրադի մօտերը երևցաւ թանձր փոշի
մը և լուեցան Գրգական լոյծներ:

Ռաշիտ պէյին հեծելախումբն էր, որ կրազկանար երկու
հարիւր Համիտիյէ զօրքերէ...:

— Յարձակում, — գոչեց Ռաշիտ պէյ խուճբին առջե-
ւէն ձին վազցնելով:

Յիսուենի չափ Համիտիյէներ ձիերնին քշելով առաջ
անցան:

Գիւղին մուտքերուն մօտ բռնուած դիրքերէն արձակ-
ուած հրացաններու քանի մը համազարկ գնդակները սիրա-
ւել կերպով բարեւեցին Համիտիյէներուն յառաջընթաց
խուճբը, որոնցմէ մեծ մասը մէկը միւսին ետևէն թաւալ-
զլոր ընկան գետին...:

Ռաշիտ պէյ այս առաջին անյաջողութիւնը տեսնելով՝
լատաղութեամբ գոչեց.

— Յառա՛յ, կտրիճնե՛րս. թո՛ղ Սաքրադն ալ Չուքուր-
ուին բաղդակից ըլլայ: Կեա՛վուրներէն ո՛չ մէկ հատ սղջ
թողնե՛նք...:

Համիտիյէները ամենքը միասին յարձակուեցան գիւ-
ղին վրայ:

Հրացաններուն պայթիւնը և դաշոյններուն շառաչիւնը
թնդացնէին շրջակաները: Գիւղացիք ինքզինքնին նստե-
կապալանէին ու կկուռէին, որ թշնամիները բազմա-
յա գոհեր տալով կպատրաստուէին նահանջելու...:

Իսկ գոհեր տալով կպատրաստուէին նահանջելու...:
Բայց, աւա՛ղ, յանկարծ գիւղին մէջէն բարձրացաւ թանձր
յուխ մը, որ սարսափեցուց բոլոր գիւղացիները: Կրակին
կիսնչև երկինք բարձրացող ճիւղանման բոցերը Նիկողոս-
ենց տունէն ու անոր յարակից մարազներէն գուրս կենէին...:

Գործը այսպէս պատահած էր:

Գէլօ աւազակապետը առտուն ձորին մէջ Գեղամին ձեռ-
քէն փախչելէն վերջը՝ քսանի մօտ աւազակներու հետ ծըպ-
ոնալ ու գաղտնի մտած էր գիւղը այն պահուն, երբ գիւ-
ղացիները հաւաքուած էին Նիկողոսենց տունը: Աւազակները
պահուլած էին մարազներուն մէջ, որպէս զի Համիդիյէ-
ներուն յարձակած միջոցին իրենք գիւղը հրդեհեն: Այդ-
պէս ալ ըրին...:

Նիկողոս, Արամ ու Տիգրան վազեցին դէպի տուն հըր-
դեհը մարելու համար. բայց աւազակապետը իր մարդերով
յարձակեցաւ անոնց վրայ և կարճ դիմադրութենէ մը վերջը
զանոնք վիրաւորելով ու ապա կապտեղով՝ գոչեց վայրագ
ուրախութեամբ մը:

— Այս անգամ ձեռքէս ապտելիք չունիք: Հիմա եր-
թանք անտառը և այնտեղ կխօսինք ձեզի հետ: Աստուծով
ձեր գլուխները պարզև կտանիմ ձէմալ պէյին ի նշան իմ
հաւատարմութեան...:

Աւազակները իրենց գերիներն առնելով գիւղէն հե-
ռացան:

Համիդիյէները, որոնք պահ մը իրենց կորուստներուն
վրայ յուսահատած կմտածէին նահանջել ու փախչիլ, տես-
նելով որ բոցավառ հրդեհը ճարակեցաւ, այդ հանգաման-
քէն օգտուելով՝ նորէն սիրտ առան և այս անգամ աւելի
կատաղութեամբ յարձակեցան գիւղին վրայ ու յաջողեցան
մտնել գիւղը այն կողմէն, որ Արամին ու Տիգրանին հեռա-
նալէն վերջը պարապ մնացած էր...:

Կռիւը սաստիկ էր երկու կողմէն ալ :

Առիւծասիրտ Գեղամին լայն դաշտնը կծակէր կանցնէր Համիդիչէներուն կուրծքերը և անոր հնչուն ձայնը կոպեւ ըէր իր քովը կուռող գիւղացիները, որոնք պարտաւորեցին քիւրդերը այդ կողմէն նահանջելու :

Միեւնոյն յաղթութիւնը կտանէր Արշաւիր իր ընկերներուն հետ :

Քայց ափսոս, որ գիւղին միւս կողմը Արամին ու Տիգրանին հեռանալէն վերջը շատ նեղն էր ընկած : Կռիւը յուսահատական էր հոն . կիները փայտերով, խօկ երախտները քարերով կհարուսածէին թշնամին :

Օհ, տեսնելու արժանի էր Գեղամին քոյրը՝ Գեղամի Նուարդը, որ արիասիրտ կիներուն գլուխը անցած անվեհեր կերպով կգիմադրէր յաղթանդամ քիւրդերուն : Կատարեալ ամազոն մըն էր անիկա : Գլխուն վրայ կծածանէր սև թաշկինակը, խօկ ձեռքին մէջ կշողար կեռ դաշտնը, որ յաճախ կմխուէր կատղած Համիդիչէներուն կուրծքը . . . :

Այդ սիջոցին վրայ հասաւ դիւցազնուհիին արժանաւոր եղբայրը Գեղամ : Նուարդ զանիկա տեսնելով գոչեց .

— Ախպէ՛ր ջան, հասի՛ր : Յոգնեցայ ես, օգնէ՛ ինձ, այլ ևս . . . :

Քաջասիրտ աղջիկը չկրցաւ խօսքը վերջացնել . անողորմ Համիդիչէի սուրը գետին տապալեց աննրման հերոսուհին . . . :

Գեղամ աչքերն արիւնով լեցուած յարձակեցաւ քիւրդերուն վրայ և սկսաւ աջ ու ձախ կտրել . բայց վերջ ի վերջոյ ստացած վէրքերէն ինքն ալ ընկաւ ուշաթափ . . . :

Սակաւ առ սակաւ կուռողներուն խլացուցիչ աղաղակները նուաղեցան և վերջապէս լուսթիւնը տիրեց ամեն կողմ : Քանի մը ժամ տեղող այս կատաղի կռիւներէն վերջը գրեթէ բոլոր Մաքրադցիները դիտապատտ ընկած էին աւերակ դարձած գիւղին մէջ . . . : Իսկ Համիդիչէներէն հազիւ քանի մը հոգի կշնչէին տակաւին գիւղին մահաբոյր օդը . . . :

Արեւ մարը մտնելու մօտ էր, երբ վիրաւոր Գեղամ, զոր քիւրդերը մեռած կկարծէին, սթափելով ոտքի ելաւ, վէրքերը կապեց, դիակներուն վրայէն անցնելով ամայի գիւղէն դուրս եկաւ և հեռուն բլուրին վրայ տեսաւ տասնեակ մը աւազակներ, որոնք ոչխարի նման կքշէին կտանէին իրենց խեղճ գերիները՝ Նիկողոսը, Մարիամը, Արամն ու Տիգրանը . . . :

— Ա՛խ, երանի՛ թէ կարողանայի ժամանակին հասնել .

անոնց օգնութեան . — ըսաւ Գեղամ հառաչելով ու ընկաւ ձամբայ . . . :

Երբ մեր կալանաւորները աւազակներուն հետ բլուրին գագաթը հասան, Գէլօ կանգնեց և իր գերիներուն ցոյց տալով գիւղը՝ ըսաւ հեգնութեամբ .

— Դիտեցէ՛ք հիմա ձեր գիւղին հիանալի տեսարանը : Թշուառները հազիւ աչքերը դարձուցին դէպի ամայի մոխրակոյտը և սկսան արտասուել :

— Աւա՛ղ, — գոչեց Նիկողոս հազիւ շունջ առնելով .

— Սաքրադը չկայ՝ այլևս . Համիդիչէի անողորմ ձեռքը զայն ալ մոխիր դարձուց :

— Եւ Գեղամ իր հօրն ու քրոջը հետ միասին զո՛հ գինացին վաչրագ թշնամիին արիւնտա դաշտնին . . . — յարեց Տիգրան ողբալի ձայնով մը :

— Իմ նախագագացու՛մ իրականացա՛ւ, — ըսաւ Արամ լալազին :

— Աստուծոյ կամքը կատարուեցաւ, — աւելցուց Մարիամ բարեպաշտութեամբ աչքերը երկինք յառելով :

Գէլօ, որ քշի մը հայերէն կհասկնար, այս վերջին նախադասութիւնը լսելով՝ մօտեցաւ գերիներուն ու ծիծաղելով հաստատեց Մարիամին ըսածը :

— Այո՛, Աստուծոյ կամքը կատարուեցաւ : Աստուած անիծեր է Հայերը . Ալլահին կամքովը և Փատիշտահին հրամանովը է, որ մենք ձեզ կտանջենք ու պիտի տանջենք : Հայտէ, քալիցէ՛ք, ժամանակը կմօտենայ, որ ձեզ ուղարկենք դժոխքը . հոն է անիծած կեա՛վաւրներուն յաւիտեան կան բնակարանը :

Դժբաղդ զոհերը թեւերը կապուած՝ գառնուկի նման հանդարտ քայլերով կերթային սպանդանոց : Անոնք գիտէին թէ ինչ սոսկալի տանջանքներով պիտի մեռնին, ուստի՛ իբրև նահատակներ անխոսով կգիմէին դէպի այն տղեղ մահը, զոր դահիճին անողորմ ձեռքը պատրաստած էր անոնց համար . . . :

Անոնք կցաւէին միայն, որ իրենք ալ չընկան այն մոխրակոյտին վրայ, որ անոնց գիւղացիներուն գերեզմանը եղած էր . . . :

Գիշեր էր արդէն, երբ Գէլօ իր խումբին հետ հասաւ այն վայրը, որտեղ քանի մը օր առաջ Գեղամ իր ընկերներով եկած էր աւազակներուն ձեռքէն իր հօրրորդները ազատելու համար :

— Հո՛ս պէտք է ըլլայ ձեր գերեզմանը, — ըսաւ Գէլօ ցոյց տալով Նիկողոսին խոր փոս մը:

Անվեհեր զոհերը դառն ժպիտո՛վ մը միայն պատասխանեցին:

Այդ միջոցին մացառներուն մէջէն դուրս եկաւ ստքէն ցգլուսի զինուած տգեղ ձիւաղանման ծերունի մը. դա ձէմալ պէյն էր:

— Ա՛ֆէրին, Գէ՛լօ. տեսա՞ր, ի՞նչպէս լաւ յաջողեցաւ հրաշալի ծրագիրս. — ըսաւ ձէմալ պէյ անհուն գոհունակութեամբ մը:

— Կշտացի՛ր մեր արիւնովը, անս՛տուած, անօ՛րէն, — գոչեց Նիկողոս ձէմալ պէյին երեսը թքնելով. — Բայց միանգամայն գիտցի՛ր, որ դո՛ւն ալ անպատիժ չպիտի մնաս: ձէմալ պէյ զայրացած՝ ուժեղ հարուած մ՛իջեցուց յանդուգն Նիկողոսին գլխուն և կատաղութեամբ հրամայեց.

— Շո՛ւտ ըրէ, Գէ՛լօ. վերջացս՛ւր գործդ: Ա՛լ չեմ կառող համբերել:

Ձէմալ պէյ այս դժոխային հրամանը արձակելէ վերջը նորէն մտաւ խիտ մացառներուն մէջ:

Իսկ Գէլօ քանի մը վայրկեան մտախոհ մնալէն ետքը ձեռքը ճակտին վրայ դնելով՝ ըսաւ.

— Օ՛հ, գէշ բան մը կնախազգամ... ականջս կխօսի... բայց հոգ չէ. ինչ որ պէյը ինձ հրամայեց, պարտաւոր եմ ընելու:

Գէլօ աւազակներուն հրամայեց որ Արամն ու Տիգրանը իրարու դիմաց կապեն ծառերուն վրայ, որոնց ներքեւէն կրակը վառեցին ծանր ծանր այրելու համար անմեղ զոհերը...:

Նիկողոսն ու Մարիամը խելագարի պէս նետուեցան իրենց սիրելի զաւակներուն վրայ...: Եղծերը ուզեցին վերջին համբոյրը տալ իրենց սրտի հատարներուն և անոնց հետ միասին այրուիլ. բայց քարասիրտ աւազակապետը զանոնք ետ հրելով՝ ըսաւ.

— Սպասեցէ՛ք, մի՛ աճապարէք, շուտով կարգը ձեզի կուգայ:

Քիչ վերջը ցիցը անցուցին Նիկողոսն ու Մարիամը...: Մարտափելի տանջանքներու տակ մեռնող՝ բռնութեան անմեղ զոհերուն աղէկաւոր ձիչ ու աղաղակները ամբողջ անտառը թնդացուցին...:

Այդ պահուն նորէն յայտնուեցաւ ձէմալ պէյ նստած սպիտակ ձիւ մը վրայ:

Այդ մարդակերպ ճիւղը իր թշուառ զոհերուն աննկարագրելի տանջանքը տեսնելով՝ վայրագ ուրախութեամբ մը ըսաւ.

— Փա՛ռք Ալլահին. երկար տարիներէ ի վեր իմ կուրծքս տոչորող վրէժխնդութեան սաստիկ ծարաւը հիմա՛ յագեցաւ: Փա՛ռք Ալլահին, վերջապէս ես իմ փափագիս հաս...:

Այս վերջին «հասայ» բառը չկրցաւ լրացնել: Օրհնեա՛լ գնդակ մը անոր ճակատին զարնելով ցած գլորեց ձիէն...: Գազա՛նը ընկաւ սաստկած...:

Գէլօ շուարած վազեց ձէմալին անշնչացած դիակին մօտ և ըսաւ.

— Ատիկա Աստուծոյ պատուհասն էր, որ թափեցաւ գլխուդ...:

Այդ պահուն աւազակապետը տեսնելով իր առջեւ կանգնած Գեղամին անարկու դէմքը՝ յանկարծակիի եկաւ ու խելակորոյս նետուեցաւ բոցավառ կրակին մէջ, որով կայրուէին Արամն ու Տիգրանը: Այդ կրակով այրուեցաւ նաեւ Գէլօն:

Միւս աւազակները Գեղամին երեսը տեսնելուն պէս արգէն փախած էին...:

— Ափսո՛ս, ս՛ւշ հասանք, Արշա՛ւիր, — ըսաւ Գեղամ իր առջեւ պարզուած սրտայոյզ տեսարանը դիտելով և ուշաթափ ընկաւ գետին...:

Գեղամ Սաքրագէն հեռանալէն վերջը՝ ճանապարհէն քիչ մը հեռու զանուած այգիի մը մէջ հանդիպած էր Արշաւիրին ու միւս քանի մը ընկերներու, որոնք վիրաւորուած ըլլալով և նոյնպէս կարծելով թէ Գեղամը սպանուած է՝ իրենք ալ գիւղէն հեռացած ու եկած էին այնտեղ իրենց վէրքերը դարձնելու: Գեղամ իր քաջ ընկերները տեսնելով պահ մը մտցաւ իր ցաւերը և ըսաւ անոնց.

— Ընկերներ, մենք տակաւին գործ ունինք կատարելու: Մեր սիրելիները նորէն գերի ընկան աւազակներուն ձեռքը: Շտապէ՛նք, երթա՛նք զանոնք ազատելու:

Բոլոր ընկերները առանց առարկութեան ընդունեցին Գեղամին ազնիւ հրաւերը և միասին եկան այն անհելի վայրը, ուր կգործադրուէր մարդ-գազանին դժոխային հրամանը: Դժբաղդաբար երբ հոն հասան, արգէն ամեն բան վերջացած էր...: Ելլ եւս չկային իրենց սիրելիները...:

— Գոնէ այն միսիթարութիւնն ունիմ, — ըսաւ Գեղամ սթափելէ վերջը, — որ իմ գնդակովս սատկեցաւ այդ ճիւղ-

ղը. այդ հրէջը, այդ գագանը, որ ուխտած էր մեր ամբողջ գերգատանը բնաջինջ ընել: Ես մնացի միակ գաւաղը այդ բազմանդամ գերգատանին, որ զոհ գնաց մարդկային բռնակալութեան...: Երթանք ընկերներ, այլ եւս այստեղ գործ չունինք, երթանք նախ հօրս ու քրոջս սակրները փախադրենք մօրս գերեզմանին մէջ և ապա... կմտածենք մեր ընելիքը...:

Ու գեղամ իր քաջ ընկերներուն հետ մեկնեցաւ դէպ ի այրուած գիւղը:

X.

Ե Ր Գ Ո Ւ Մ Ը

Արշալոյցը գեւ նոր բացուած՝ Գեղամ իր ընկերներուն հետ հասաւ այրուած գիւղը:

Համիտեան Համիտիչէի հուրն ու սուրը կատարած էին հոն աշխարհաստանն ու կործանիչ գերը...:

— Դեռ կծխէ՛, — ըսաւ Գեղամ սրտակիզիչ ձայնով մը: Եւ մօտենալով հօրը ու քրոջը քով քովի ընկած գիակներուն՝ փաթաթեց զանոնք մեծ պարկի մը մէջ ու ըսաւ...

— Երթանք, ընկերներ: Խուճըրը այդ ծանր բեռը վերցնելով հեռացաւ այդ աւելաբազումն՝ այլ եւս հոն չվերադառնալու համար...:

Երբ մօտեցան այն մենարանին, ուր քանն ատրի բնակած էր Գեղամ իր հօրը հետ և ուր թաղուած էին անոր մայրն ու Յովսէփ հօրեղբայրը, Գեղամ կանգ առնելով ըսաւ ընկերներուն.

— Քիչ մը նստինք այստեղ, ընկերներ: Գիտե՛մ, դու պիտի զժկամակիք աւելի հեռուն երթալու, վասն զի և ևատացած էք, թէ հոն կախարգներ ու դեւեր կան. բոլեցէ՛ք ինձ...:

Եւ Գեղամ սկսաւ պատմել, ինչ որ քանի մը օր առ օր իր հօրէն լսած էր այդ մենարանին մասին: Բացատրեց անոնց, թէ կախարգներ ու դեւեր երբէք գոյութիւն չունին և թէ անոնց մասին պառակտական պատմութիւնները բոլորովին առասպելներ են, սրտնք առաջացած են սնտոի և Լորդապաշտութիւններէ:

Ամէնքն ալ Գեղամին ըսածներուն համոզուեցան և մտախիտ մացառքի մը մէջ, ուր քիչ մը յառաջանալէ վերջ հասան մենարանին առջեւ:

Գեղամ քանի մը քայլ եւս առաջ անցնելով կեցաւ

տօրը գե կզմանին մօտ. փորեց հողը և Ստեփանին ու Նըւարդին հովներն ալ իջեցուց միեւնոյն գերեզմանին մէջ: Ահայ վ ք ծածկելով՝ ծունգի չսքեցաւ ու սկսաւ դառնալի արտասուք թափել:

Անոր ընկերները այնքան յուզուած էին, որ չկրցան բառ մը արտասանել զժրալից ընտանիքի մը այդ վերջին գրտակը միթաբարու համար:

— Ափսո՛ս, — գոչեց Գեղամ՝ քիչ մը հանդարտուելէն վերջը, — ափսո՛ս, ամեն բան վերջացաւ ինձ համար, ամեն ինչ կորաւ, այլեւս չկայ աշխարհիս վրայ բան մը, որ կարենայ զիս կապել կեանքի հետ: Ա՛լ չկայ ո՛չ մայր, ո՛չ հայր և ո՛չ քոյր. ամէնքն ալ մեռան ու զիս թողին միմեկ, որպէս զի գիշեր ցերեկ տանջուիմ յիշելով մեր գերգատանին կրած տառապանքները...: Ո՛հ, ո՛վ պիտի հանէ իմ խորտակուած սրտէս այն դառն վիշտերը, ո՛վ պիտի մոռցնէ ինձ այս արտափելի յիշատակները...: Օ՛հ, իմ սիրականները, իմ հորազատներս ամենքն ալ ընկան գագանին արիւնաբոս սուրին տակ...: Ա՛խ, Նուարդ ջան, անուշիկ քոյրս, ես քեզ անակնկալ կերպով գտայ, բայց, ափսո՛ս, յաւտով նորէն կորանցուցի քեզ...: Օ՛հ առիւծասէրտ քոյրիկս, քու կեռ դաշտնիդ ուժեղ հարուածներուն տակ գիտատապառ ընկան արիւննուշտ քիւրտերը, փափուկ թեւերդ յոգնեցա՛ն այդ հերոսական կռիւէն և գուն վերջին պահուն զիս օգնութեան կանչեցիր, բայց ես... զժրալիցս... ես սիրեցայ քեզ ազատել. անիծե՛մ համիտիչէի պիղծ սուրը սուս քու առնական կործբոց...: Օ՛հ ճիշդ նոյն բոպէին ինչպէս հայրիկն ու...: Ա՛խ, հայրիկ. ա՛խ, քոյրիկ. այժմ քեզ չենք լուծեցիր. իմ գնդակս վերջ տուաւ պիղծ գայութեանը և հրէջին, որուն գոհերը եղաք դուք...:

Եւ Գեղամ պահ մը լուռ ու մունջ խորհելէ վերջը՝ շարունակեց.

— Բայց ո՛չ, բռնութեան գոհերը միմեկ դուք չէ՛ք: Զայրութիւնք հարիւր հազարաւոր գոհեր տուաւ համիտեան անպարտութեան, որ տակաւին կշարունակէ իր նախճիրները թնկ անպաշտպան հայրենիքին մէջ...: Ա՛հ, ես՝ բազմաթիւ անպաշտպանի մը վերջին մնացորդը՝ այդ տառապեալ արեւիքին սրտանի զաւակը պիտի ըլլամ և իմ կեանքս իմ գոհեմ բռնութեան ճիրաններուն տակ հեծեծող Հայ պոպուրդին ազատագրութեան դատը պաշտպանելու համար: Այսուհետեւ դա՛ պէտք է ըլլայ կեանքիս միակ նպատակը:

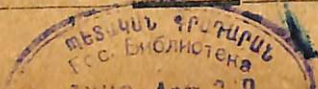
տակը, որուն համար պիտի կուտիմ մինչեւ վերջին շունչս... :
Յանկարծ Գեղամ ոտքի ցատկեց, անոր վշտահար դէմքը
խրոխտ կնրպարանք մը ստացաւ, արցունքը չօրցաւ, խոժոռ
ձայնով կանչեց ընկերները, որոնք բոլորուեցան գերեզմանին
շուրջը և ուշադրութեամբ ահանջ տուին Գեղամին, որ
սկսաւ խօսիլ անոնց այսպէս.

— Երգուի՛նք այստեղ, ընկե՛րներ, մեր այս սիրելի-
ներուն գերեզմանին վրայ, որպէս զի մեր կեանքը նուի-
րենք սրբազան դատին համար... : Երգուի՛նք, բայց ո՛չ թէ
այն աստուծով, որուն անունովը մեր կղերականները կը քա-
րոզեն մեզ անամական համբերատարութիւն մը, — ո՛չ,
սո՛ւտ է այդ աստուածը : Երգուի՛նք մենք, բայց ո՛չ թէ
այն աստուծով, որուն անունով սօփթաներն ու մօլլաները
կգրգռեն իրենց ագէս ու կրօնամուլ ժողովուրդը մեզ թա-
լանելու, մեզ տանջելու, մեզ կոտորելու և մեր քոյրերուն
պատիւը բռնաբարելու համար. — ո՛չ, սո՛ւտ է այդ աս-
տուածը... : Երգուի՛նք, բայց ո՛չ թէ այն աստուծով, որուն
անունովը մեր մեծերը կը քարոզեն հաւատարիմ ըլլալ այն
թագաւորներուն, որոնք իրենց հպատակներուն արիւնք կը
ծծեն. — ո՛չ, սո՛ւտ է այդ աստուածը : Այո՛, սո՛ւտ են,
գոյութիւն չունին այն բոլոր աստուածները, որոնք անիրա-
ւութեան դէմ բռնութիւն, բռնութեան դէմ հնազանդութիւն
և անարգարութեան դէմ համակերպութիւն կը քարոզեն... :
Բայց կայ ճշմարիտ Աստուած մը և դա՛ Ազատութեան Աս-
տուածն է, ու բեմն երգուի՛նք մենք ընկե՛րներ, ազատու-
եան Աստուծոյ անունովը, երգուի՛նք և ուխտե՛նք, որ
մինչեւ մեր վերջին շունչը մեր ձեռքէն չթողնենք այստեղ
աշոյնները, որոնցմով միայն պիտի կարենանք պաշտպանել
մեր հայրենակիցներուն կեանքը և մեր քոյրերուն պատի-
ւը... : Անոնցմով է, որ պիտի կարենանք մեր յետագայ
սերունդին համար պատրաստել լաւագոյն օրեր... :

— Կնրգուի՛նք այդ նպատակին համար գօհուելու,
— գոչեցին բոլոր ընկերները միասին և վերջին անգամ մըն
ալ գերեզմանին հողը համբուրելէն ետքը մտան տնակը :

Քիչ վերջը երբ հոնկէ գուրս եկան, այդ խորհրդաւոր
չէնքը արդէն բռնկուած էր կրակի կարմրագոյն բոցերուն
մէջ :

Ու խումբը շտապով հեռացաւ զնաց իր նուիրական
ուխտը կատարելու... :

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0393319

9217